

TAMPEREEN YLIOPISTO

Elsa Vähänen

”NAURAN JA ITKEN, ILOITSEN JA SUREN”

Siirtolaisäidin ja -tyttären kotiutumisen vaikeus Brasilian Penedossa 1920–1940-luvuilla

Historian pro gradu -tutkielma

Tampere 2015

Tampereen yliopisto

Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

VÄHÄNEN ELSA: ”Nauran ja itken, iloitsen ja suren” – Siirtolaisäidin ja -tyttären kotiutumisen vaikeus Brasilian Penedossa 1920–1940-luvuilla

Pro gradu -tutkielma, 73 s., 10 liites.

Historia

Huhtikuu 2015

Tämä pro gradu -tutkielma käsittelee samaan perheeseen kuuluneiden siirtolaisnaisten vaikeuksia kotiutua kasvissyöntiä kannattaneeseen utopiasiirotokuntaan Brasilian Penedossa 1920–1940-luvuilla. Naisten sopeutumisvaikeudet johtivat yli vuosikymmenen kestäneeseen matkustamiseen kahden maan välillä. Tutkimuksessani sijoitan Karjalankannakselta kotoisin olleen Sunin perheen äidin ja tyttären vaiheet osaksi Penedon yleistä historiaa ja vertailen heitä muihin Brasiliassa utopistisia unelmia tavoitelleisiin suomalaissiirtolaisiin. Tutkin sitä, miten Sunin naiset joutuivat siirtolaisuuteen 1920-luvun lopulla ja mistä heidän vuosia kestäneet sopeutumisvaikeutensa johtuivat.

Minua kiinnostaa se, miten siirtolaiset käsittelevät kodin, kodittomuuden ja koti-ikävä teemoja omissa kirjoituksissaan. Käsittelem kotia sekä fyysisenä paikkana että niin sanottuna mielen kotina. Tutkimukseni päälähteinä ovat siirtolaisten kirjoittamat muistelmät ja omaelämäkerralliset teokset. Sunin perheen naisten muistitiedon lisäksi tarkastelen ja vertailen myös muutaman muun Penedoon lähteneen siirtolaisen muistelmia, jotka vaihtelevat paljon sekä sisällöltään että kirjoitustyylyltään. Lisäksi käytän lähteinä siirtolaisten kirjoittamia kirjeitä ja heidän antamia haastatteluja. Muistitiedon käytön kiinnostavuus perustuu siihen, että se on ensikäden lähde kertojastaan muisteluhetkellä. Tutkittaessa muistitietoa on hyödyllistä pohtia, miksi joku muistelee niin kuin tekee ja mitä hän pitää missäkin tilanteessa tärkeänä ja muistamisen arvoisena.

Tutkimukseni päämetodi on vertaileva ryhmäbiografia, jonka vahvuutena on se, että sen avulla voidaan tuoda yhteen ja tarkastella ihmisten elämäntarinoita laajemmassa historiallisessa kontekstissa. Tämä puolestaan valottaa erilaisia historiallisia kehityskulkuja ja rakenteita. Ryhmäbiografian avulla vältetään keinotekoisen oloinen eristäminen, joka usein seuraa keskittyttäessä vain yhteen tutkimukselliseen päähenkilöön. Sunin perhe on Penedoon lähteneiden parinsadan suomalaissiirtolaisen joukossa monella tapaa poikkeuksellinen. Siksi onkin perusteltua vertailla Sunin perhettä tamperelaiseen Lehtolan perheeseen, joka noudattaa paremmin penedonsuomalaisten kaavaa. Toisaalta utopiasiirotolaisten muuton syyt myös vaihtelivat suuresti, joten massasiirtolaisuudentutkimuksesta tunnettu veto -teorian soveltaminen on tutkimuksessa hankalaa.

Käsittelem tutkimuksessani siirtolaisten uudessa maassa kohtaamia haasteita ja heidän transnationaalisia eli ylirajaisia suhteitaan. Eristäytyneessä Penedossa suomalaissiirtolaiset säilyttivät hyvin pitkään oman kulttuurinsa, eikä kohtaamisia valtaväestön kanssa juuri tapahtunut. Muistelijat kuvaavat kuitenkin jonkin verran myös Penedon asteittaista sopeutumista brasilialaiseen kulttuuriin. Toisen ja kolmannen polven suomalaissiirtolaiset kokivat jo kuuluvansa täysvaltaisesti Brasiliaan. Siirtolaisen sopeutumiseen vaikuttavat ainakin tämän ikä, sukupuoli, lähtö- ja kohdema, koulutus-taso ja muuttomotivaatio. Yhteydenpito kotimaahan oli monelle siirtolaiselle tärkeää, ja varsinkin kirjeenvaihto muodosti siirtolaiselle keinon käsitellä koti-ikävä tuntemuksia. Ylirajaisen suhteiden ylläpidon lisäksi siirtolaiset saivat vieraalla maalla lohtua myös toisistaan.

Tutkimustulokseni tukevat sitä teoriaa, että tavallisesti lapset sopeutuvat siirtolaisuuteen aikuisia paremmin. Sunin perheen tytär jäi asumaan Brasiliaan ja perusti siellä oman perheen, kun taas tämän äiti ei pystynyt unohtamaan kaipuutaan Suomeen ja muutti sinne vielä myöhemmällä iällä takaisin. Vaikka Sunin perhe vaihtoi 1920–1940-luvuilla fyysisiä koteja ja asuinmaataan ahkerasti, siirtolaisten muistelmista välittyy sellainen kuva, että tärkein koti on kuitenkin mielen koti, joka

rakentuu siirtolaiselle rakkaiden ihmisten läheisyydestä. Sunit viettivät paljon aikaa matkustaen merellä ja maalla, minkä tutkimuksessani tulkitsen eräänlaiseksi henkiseksi kodittomuudeksi.

Monet siirtolaiset pettyivät elämään Brasiliassa ja päättivät palata takaisin Suomeen. Koti-ikävän ohella siirtolaisten paluumuuttoon vaikuttivat yleensä sairaudet, taloudelliset ongelmat sekä siirtokunnan tiukat säännöt. Sunin perheen naisten kotiutumisen vaikeus johtui ennen kaikkea siitä, että kumpikaan heistä ei siirtolaiseksi joutuessaan kannattanut Penedon utopiasiirtokunnan ideologiaa. Äiti ja tytär lähtivät vieraaseen maahan perheen isän tahdosta ja tätä seuraten. Vanhempien vastakkaiset näkemykset aiheuttivat perheessä ristiriitoja ja oman kodin etsintää eri maista. Eri-ikäisiä historiallisia toimijoita ja näiden kohtaloita tarkastellessa on hyvä kiinnittää huomiota myös niin sanottuun mahdollisuuksien horisonttiin. 1920-luvun lopulla Sunin perheen nuorella tyttärellä ei ollut mitään sananvaltaa oman siirtolaisuutensa suhteen. Toki myöhemmin hän teki itse päätöksen jäädä Brasiliaan.

SISÄLLYSLUETTELO

1. Johdanto	1
1.1. Tutkimuskirjallisuus.....	3
1.2. Käsitteet.....	4
1.3. Aineisto	7
1.4. Tutkimusmenetelmät	10
1.5. Työn rakenne.....	15
2. Suomalaiset Etelä-Amerikassa.....	16
2.1. Tropiikin utopiasiirot.....	16
2.2. Penedon synty.....	18
2.3. Keitä Penedoon lähti?.....	22
2.4. Utopian hajoaminen	26
3. Sunin perheen pitkä matka.....	30
3.1. Yhteistä kotia rakentamassa	30
3.2. Brasilian kutsu.....	34
3.3. Kotiutumisen vaikeus	36
3.4. Kahden maailman välissä.....	41
3.5. Viimeinen koti.....	45
4. Siirtolaiselämän ristiriidat	49
4.1. Koti-ikä.....	49
4.2. Sopeutuminen uuteen kulttuuriin	52
4.3. Yhteydenpito kotimaahan.....	56
5. Kodin kuvailu Eva Hildénin muistelmissa.....	59
5.1. Muistelmien tyyli	59
5.2. Koti Suomessa.....	61
5.3. Koti Brasiliassa.....	63
5.4. Kodittomuus	66

6. Lopuksi.....	70
LÄHTEET JA KIRJALLISUUS	74
LIITTEET	79
Liite 1: Taulukoita Penedon siirtolaisista.....	79
Liite 2: Sivu H.D. Pennasen <i>Kysymyksiä Fazenda Penedoon aikoville</i> -kirjasta (1929)	82
Liite 3: Kansikuva Toivo Uuskallion teoksesta <i>Matkalla kohti tropiikin taikaa</i> (1929)	83
Liite 4: Laura Sunin opettajanpaikat Karjalankannaksella 1918–1941	84
Liite 5: Penedon sijainti Brasilian kartalla.....	85
Liite 6: Valokuvia Sunin perheestä.....	86

1. JOHDANTO

Pro gradu -tutkielmassani tarkastelen ryhmäbiografian keinoin karjalaisen äidin ja tyttären joutumista vastentahtoisiksi Brasilian-siirtolaisiksi 1920-luvulla ja heidän vaikeuttaan kotiutua uuteen asuinmaahansa. Tutkin sitä, miten samoista lähtökohdista tulevat perheenjäsenet lähtivät siirtolaisiksi ja tekivät vuosien matkustamisen jälkeen 1940-luvulla päätöksen siitä, jäädäkö Brasiliaan vai palatako Suomeen. Selvitän sen, kumpaa maata he pitivät enemmän kotinaan ja miten siirtolainen voi käsitellä kodin, kodittomuuden ja koti-ikävän teemoja omissa kirjoituksissaan. Tutkimuksessani sijoitan Sunin perheen vaiheet osaksi utopiasiirtokunta Penedon yleistä historiaa. Minua kiinnostavat myös kirjoituksissa esiintyvät siirtolaisen uudessa kulttuurissa kohtaamat haasteet ja transnationaalisten eli ylijärjestelmien suhteiden luonti ja ylläpito siirtolaisuuden aikana.

Sunin perheellä oli Jääsken pitäjässä Ahvolan kylässä oma maatila ja koti, mutta silti perheen isä Toivo Suni (1895–1963) päätti lähteä utopian perässä perustamaan uutta kotia Brasilian Penedoon 1920-luvun lopulla. Laura-äiti (1897–1998)¹, Paavo-poika (1922–1941) ja Eeva-tytär (1923–1997)² seurasivat pian perässä. Uuteen maahan sopeutuminen ei ollut perheelle helppoa, mikä koti-ikävän ja lasten koulunkäynnin tarpeen ohella johtivat Lauran ja lasten lukuisiin paluumatkoihin Suomeen ja taas takaisin Brasiliaan. Koti-ikävän ohella siirtolaisten paluumuuttoon Penedosta vaikuttivat yleensä sairaudet, taloudelliset ongelmat sekä siirtokunnan tiukat säännöt.³ Tutkimuksessani minua kiinnostaa, pätevätkö samat vastoinkäymiset myös Laura Suniin tämän päättäessä palata lastensa kanssa Suomeen kerran toisensa jälkeen.

Sunin perhe matkusti edestakaisin Atlantin yli varsinkin 1930- ja 1940-lukujen välillä, kun taas toisen maailmansodan aikana yhteydet Suomen ja Brasilian välillä olivat käytännössä poikki. Keväällä 1941 Lappeenrannassa asuneen perheen 19-vuotias Paavo-poika ei saanut enää äitinsä ja siskonsa tavoin matkustuslupaa ulkomaille, vaan joutui rintamalle ja kaatui Suomessa jatkosodan alussa heinäkuussa 1941. Muu perhe suri menetystä kaukana Brasiliassa. Kun sota loppui ja meritieltä olivat jälleen auki, olivat isä, äiti ja tytär tehneet omat ratkaisunsa Brasiliaan jäämisestä.

Syvennyn tutkimuksessani kahteen päätoimijaan, Laura-äitiin ja Eeva-tyttäreeseen. Tämä johtuu siitä yksinkertaisesta syystä, että Sunin perheen isästä ja pojasta ei ole säilynyt kovin paljon kirjallisia lähteitä, puhumattakaan sellaisia, jotka sisältäisivät siirtolaisen reflektiota omista tuntemuksistaan.

¹ Nimi vaihtui myöhemmin toisen avioliiton kautta Laura Kurjeksi.

² Lyhensi etunimensä myöhemmin Eva-muotoon.

³ Melkas 1999, 164–167.

Myöhemmin taidemaalariksi ryhtynyt Toivo-isä jätti muutaman siirtolaiskirjeen ohella jälkeensä lähinnä tauluja, ja komeasta, rintamalla kaatuneesta Paavo-pojasta on jäljellä vain haikeutta herättäviä valokuvia⁴. Perheen miesten kohdalla joudunkin siis tyytymään Lauran, Eevan ja muiden siirtolaisten muistelmien ja haastattelujen tarjoamaan kuvailuun ja tulkintaan.

Sunin perheen tarina on melko poikkeuksellinen muihin Penedoon-lähtijöihin verrattuna. Sunit olivat kotoisin maaseudulta, kun suurin osa Brasilian lämmöstä haaveilleista siirtolaisista aloitti matkansa kaupungista. Monet siirtolaiset pettyivät Penedon utopiaan ja lähtivät takaisin Suomeen. Toiset päättivät sitkeästi jäädä Brasiliaan. Harva kuitenkaan matkusti yli vuosikymmentä kodin perässä, juurtumatta minnekään. Tästä syystä koen aiheelliseksi nostaa tutkimuksessani paikoitellen esiin myös toisen siirtolaisperheen. Tarkastelen valitsemiani kahta perhettä käyttäen apunani eräänlaista vertailevaa ryhmäbiografiaa.

Tamperelaisen Lehtolan perheen isä Aksel, äiti Alexandra ja 13-vuotias Eila-tytär (1916–2008)⁵ matkustivat syksyllä 1929 Penedoon ja jäivät sinne pysyvästi. Perillä Penedossa perheeseen syntyi vuonna 1932 vielä poika, Kalevi. Myöhemmin tekstiilitaiteilijana tunnetuksi tullut Eila Ampula kertoo perheensä vaiheista omissa muistelmissaan, jotka toimivat hyvänä vertailukohtana Sunin perheen äidin ja tyttären muistitiedolle. Keskityn tarkastelemaan näiden kahden perheen Brasiliaan lähtöä edeltäviä elämäntilanteita ja sopeutumista Penedon arkeen. Lisäksi nostan paikoitellen esiin myös muiden Penedoon lähteneiden suomalaisten kokemuksia siirtolaiselämästä.

Brasilian Penedoon, joka sijaitsee noin 180 kilometrin päässä Rio de Janeirosta⁶, perustettiin vuonna 1929 suomalainen utopiasirtokunta. Sen asukkaita yhdisti eräänlainen vegetaristis-kristillinen aate. Siirtokunnan johtaja ja tropiikkikuumeen keskushahmo Toivo Uuskallio (1891–1969) oli saanut unessa Jumalalta kutsun perustaa uusi kulttuuri maan päälle, jättää vanha kotimaa ja siirtyä etelään. Uuskallio kertoo näyistään ja vegetaristisesta aatteesta kirjoissaan *Ilmestyksiä ja elämyksiä* (1925), *Ravintotalouspulmia* (1930) sekä siirtokunnan menestykseen paljolti vaikuttaneessa *Matkalla kohti tropiikin taikaa* (1929). Kasvissyöntiä kannattanut Uuskallio toimi yhteisön profeetallisena johtajana, ja hänen luonnonmukainen ideologiansa kannatti kasvissyönnin ohella tiukkaa sukupuolimoraalia ja nudismia ja vastusti samalla ainakin rokottamista, tanssia, juomista ja ylellisyyttä.⁷

⁴ Katso Liite 6: kuva 5.

⁵ Myöhemmin Eila Ampula.

⁶ Katso Liite 5.

⁷ Peltoniemi 1985, 124.

Ihanneyhteiskunta Brasiliassa jäi monen suomalaisen kohdalla pelkäksi haaveeksi uuden elämän kompastuessa aatteellisiin erimielisyyksiin tai taloudellisiin vaikeuksiin. Kasvissyönnistä oli osittain luovuttava, sillä yksipuolinen ravinto aiheutti suomalaissiirtolaisille lukuisia puutostauteja. Suurin osa vuonna 1929 Penedoon saapuneista palasi takaisin Suomeen vuoden sisällä, jolloin Brasiliaan jäi vain noin 50 hengen ydinryhmä. Suomeen palanneet pettyneet idealistit olivat todella huonoa mainosta siirtokunnalle, ja Penedoon saapuvien uusien suomalaisten määrä romahtikin jo seuraavana vuonna.⁸ Penedoa vaivasi alusta alkaen rahapula, ja tila hakeutui konkurssiin 1940-luvun alussa.⁹

Toivo Uuskallio ei missään nimessä ole tämän tutkimuksen päähenkilö, mutta ilman häntä Sunin perheen äidin ja tyttären elämäntarinat olisivat voineet kulkea aivan eri suuntaan. Siksi kirjoitan tutkimuksessani myös jonkin verran tästä Penedon profeetasta. Uuskallion aatteesta innostunut maanviljelijä Toivo Suni oli ihailemansa oppi-isän mukana ostamassa Penedon tilaa ja järjestelmässä muiden siirtolaisten saapumista Brasiliaan vuosina 1928–1929. Suni halusi myös Suomeen jääneen perheensä seuraavan häntä Penedoon. Opettajavaimo Laura ja lapset Paavo ja Eeva olivatkin osa sitä noin 140 hengen toiveikasta suomalaisjoukkoa, joka vuonna 1929 suuntasi kohti Brasilian Penedoa. Sunin perhettä voidaan näin pitää yhtenä Penedon perustajatahoista.

1.1. TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Väkiluvun kasvu 1800-luvun Euroopassa synnytti niin sanottua suhteellista liikaväestöä, jonka oli hakeuduttava siirtolaisiksi muihin maanosiin. Varsinkin Pohjois-Amerikka houkutteli lähtijöitä, ja tätä aihepiiriä onkin tutkittu paljon. Vaikka Etelä-Amerikan suomalaissiirtolaisuus oli vuolaaseen pohjoisen serkkuunsa verraten vain pieni puro, on aiheen erilliselle tutkimiselle silti tarvetta. Tropiikkiin suuntautunut utopiasiiirtolaisuus nimittäin poikkesi paljon massasiirtolaisuudesta. Tärkeimmiksi suomalaisiksi teoksiksi Etelä-Amerikan siirtolaisuudesta voidaan nostaa ainakin Olavi Lähteenmäen tutkimukset ja artikkelit Penedon perustamisen vaiheista ja sinne matkanneiden siirtolaisten lähtömotiiveista.

Eevaleena Melkkaan vuonna 1999 ilmestynyt väitöskirja *Kaikkoavat paratiisit: Suomalaisten siirtokuntien aatteellinen tausta ja perustamisvaiheet Brasiliassa ja Dominikaanisessa tasavallassa n. 1925–1932* on oivallinen tutkimus, joka keskittyy tarkastelemaan Penedoon kohdistunutta siirtolaisuutta ja Toivo Uuskallion omalaatuista persoonaa ja ideologiaa. Melkas on tutkinut, miten Penedon

⁸ Katso Liite 1: taulukko 1; Lähteenmäki 1979, 35.

⁹ Esim. Peltoniemi 1985, 124–141.

siirtolaishanketta käytännössä ryhdyttiin toteuttamaan, millainen ilmapiiri Suomessa ja maailmalla tuona ajankohtana oli, keitä Brasiliaan lähti, miten arki Penedossa sujui ja kuinka paratiisihaaveet lopulta toteutuivat. Melkkaan tutkimuksen avulla voin taustoittaa Sunin perheen vaihteita osana Penedon historiaa.

Olavi Koivukankaan kuusiosainen *Suomalaisen siirtolaisuuden historia* -sarja (1998) ja Teuvo Peltoniemen hieman viihteellisempi *Kohti parempaa maailmaa* (1985), joka kertoo yleisesti suomalaisesta utopiasiiirtolaisuudesta, toimivat hyvänä johdatuksena siirtolaisuusteemaan ja omaan tutkimukseeni. Peltoniemen kirjan mukaan suomalaisten voidaan katsoa perustaneen lähemmäs kaksikymmentä erikestoista ja ideologialtaan vaihtelevaa utopiasiiirtokuntaa ympäri maailman 1790-luvun lopulta 1970-luvulle mennessä, joten Penedolle löytyy historiallisia esikuvia.

Penedon siirtolaisista on kirjoitettu myös jonkin verran pro gradu -tutkielmia. Kielitieteilijöitä on kiinnostanut Penedossa vähitellen kehittynyt suomen ja portugalilaisen ainutlaatuinen sekoitus. Anja Kaarina Mäntynen ja Katja Lohkon tutkimukset puolestaan sivuavat parhaiten minun aihettani. Mäntynen pohtii vuonna 2014 ilmestyneessä etnomusikologian pro gradu -tutkielmassaan suomalaisen ja brasilialaisen kulttuurin kohtaamista Penedon lauantaitanssiperinteen kautta. Mäntynen ulottaa tutkimuksensa Penedon varhaisvaiheisiin ja käsittelee suomalaisen tanhuperinteen viemistä Brasiliaan siirtolaisten identiteetin ja transnationaalisuuden kautta. Katja Lohko on pro gradu -tutkielmassaan vuodelta 2005 selvittänyt, miten suomalaiset sukujuuret omaavat Penedossa asuvat henkilöt käsittävät suomalaisuuden, miten he konstruoivat omaa etnistä identiteettiään ja kuinka tärkeä se heille on. Tietokirjallisuuden ja opinnäytetöiden lisäksi Penedosta ja Sunin perheen vaihteista löytyy myös työtäni taustoittavaa kaunokirjallisuutta. Kirjailija Pirjo Tuomiselta ilmestyi vuonna 1986 Eva Hildénin ja Laura Kurjen haastatteluihin ja muistitietoon perustuva historiallinen romaani *Jälkeemme kukkiva maa*.

1.2. KÄSITTEET

Siirtolaisuus-käsitteen ymmärrän työssäni melko väljästi viittaavan kunkin maan siirtolaisen määrittelyn täyttäviin maahantulijoihin. Tavallisesti tällä tarkoitetaan henkilöiden tai henkilöryhmien kuten perheiden vapaaehtoista muuttamista asuinmaasta toiseen lähinnä toimeentulon hankkimiseksi siellä.¹⁰ Siirtokunnalla tarkoitan siirtolaisten vieraaseen maahan perustamaa yhteisöä. Siirtokun-

¹⁰ Korkiasaari 1989, 2.

nan jäseniä yhdistää usein yhteinen aate.¹¹ Tämä oli taustalla myös Penedon perustamisessa, vaikkakaan kaikki siirtolaiset eivät allekirjoittaneet Toivo Uuskallion luonnonmukaisuutta korostavaa ideologiaa, jota he pitivät yksipuolisena.

Utopia-sanalla on kaksi merkitystä, sillä se tarkoittaa sekä ihannevaltiota että paikkaa, jota ei ole. Utopiaa voidaan ajatella eräänlaisena haavekuvana tai maailmanparannussuunnitelmana, jonka punaisena lankana on inhimillisen täydellisyuden tavoittelu. Utopiasiirtolaisuudella tarkoitetaan utopian eli ihanteen etsimistä toisesta maasta. Utopistisia hankkeita yhdisti usko vanhan kotimaan moraaliseen ja uskonnolliseen rappioon. Tärkeää oli nimenomaan luopua vanhasta ja lähteä siirtolaiseksi mahdollisimman kauas.¹²

Maailmalla suomalaisten utopiahankkeiden ideologiat vaihtelivat sosialismista uskonnolliseen ja nationalismista kasvissyönttiin. Penedon suomalaissiirtokunnan aatteellinen tausta liittyi luonnonparannusaatteiden leviämiseen Suomessa 1900-luvun alussa. Kaupungistuminen oli 1920-luvulla vasta alkamassa Suomessa, mutta ensimmäinen maailmansota ja Suomen sisällissodan kauhut vuonna 1918 olivat herättäneet kansassa eräänlaista kulttuuripessimismää, jossa vaihtoehtoja länsimaiselle kulttuurielämälle haettiin yksinkertaisesta maalaiselämästä ja kaukomailta. Niin sanottu tropiikkikuume villitsi Suomessa 1920-luvulla muun muassa juuri Toivo Uuskallion johdolla, kun kulttuuripessimismin ja luonnonparannusaatteiden leviämisen ja varsinkin sanomalehtien tarjoaman myönteisen propagandan myötä moni suomalainen haaveili muutosta lämpimämpään ilmastoon.¹³

Työssäni tutkin Sunin perheen kotiutumista Brasiliaan. Kun ihminen kotiutuu, hän ”tuntee uuden paikan kodikseen, rupeaa viihtymään, juurtuu”.¹⁴ Perinteisesti siirtolaisen kotiutumisen ja uuteen kulttuuriin sopeutumisen vastakohtana voidaan pitää tämän kokemia koti-ikävän tunteita. Andreea Deciu Ritivoi on tutkinut siirtolaisen kokemaa koti-ikävää tai nostalgiaa, jota hän pitää parempana historiallisena terminä kuvailemaan sitä, kun kaukana kotoa oleva ihminen haluaisi palata juurilleen mutta ei jostain syystä pysty sitä tekemään. Ritivoi haluaa omassa tutkimuksessaan välttää kotiutumisen ja koti-ikävän välistä vastakkainasettelua. Siirtolaisen minäkuvan rakentaminen on jatkuvassa liikkeessä, ja tämä tarkastelee itseään menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden valossa. Sopeutuminen on eräänlaista sovinnontekemistä (*reconciliation*) ja sillanrakentamista lähtö- ja tulokulttuurien välillä.¹⁵

¹¹ ”Colony”, Merriam-Webster. [<http://www.merriam-webster.com/dictionary/colony>]. Luettu 6.4.2015.

¹² Peltoniemi 1985, 9, 217.

¹³ Peltoniemi 1985, 13, 114–115.

¹⁴ Länsimäki, Maija, ”Kotoutuuko maahanmuuttaja?”, 14.9.1999, *Kotimaisten kielten keskus*.

[<http://www.kotus.fi/index.phtml?s=1205>]. Luettu 16.4.2015.

¹⁵ Ritivoi 2002, 3–5, 10.

Siirtolaisuutta tutkittaessa kulttuuri on tärkeä käsite. Siirtolaiset elävät aina kahdessa kulttuurissa samanaikaisesti. Tavallisesti eri kulttuureja edustavien ihmisten uskomukset, arvot, tunteet ja asenteet muuttuvat jonkin verran monikulttuurisessa ympäristössä.¹⁶ Kulttuuri saa vaikutteita yhtä aikaa useista kulttuurisista traditioista ja niistä kehittyvien limittymisten ja sekoittumisten kulttuurisista tuotteista. Siirtolaiset jättävät omat synnyinseutunsa, mutta he säilyttävät vahvan yhteyden omaan kulttuuriinsa ja paikkoihin, joista he ovat kotoisin.¹⁷

Kulttuuri ja identiteetti, eli se mitä me olemme ja mihin itsemme samaistamme, kulkevat käsi kädessä. Stuart Hall määrittelee kulttuurisen identiteetin yhteisen, kollektiivisen minän kautta. Kulttuuriset identiteetit heijastavat yhteisiä historiallisia ja kulttuurisia kokemuksia, jotka luovat yhteisöllistä tunnetta muihin verrattuna.¹⁸ Akkulturaatio (*acculturation*) kuvaa sitä prosessia, jossa kaksi kulttuuria kohtaavat toisensa ja ovat pitkäaikaisessa ja jatkuvassa kosketuksessa keskenään. John W. Berryn kuuluisan akkulturaatiomallin mukaan se, miten siirtolainen mieltää uuden ja vieraan kulttuurin, riippuu hänen persoonallisuudestaan, iästään, sukupuolestaan, saamastaan kasvatuksesta, koulutus- ja sivistystasosta, muuttomotivaatiosta sekä aikaisemmista akkulturaatiokokemuksista. Siirtolaisen sopeutumiseen vaikuttaa myös se, onko hän muuttanut maahan yksin vai perheensä kanssa sekä onko hän lähtenyt maaseudulta vai miljoonakaupungista.¹⁹ Penedoon matkustaneet suomalaiset olivat suureksi osaksi koulutettuja, nuoria ja keskiluokkaisia kaupunkilaismiehiä.

Mitä suurempi ero lähtö- ja tulokulttuurien välillä on, sitä vaikeampaa on yksilön akkulturaatio.²⁰ Suomalainen ja brasilialainen kulttuuri sijaitsevat melko kaukana toisistaan niin henkisesti kuin fyysisestikin. Siksi ei ole ihme, että uusi maa ja sen tavat saattoivat tuntua suomalaisista vierailta. Vasta-akkulturaalisena (*counter-acculturation*) ilmiönä voidaan pitää sitä, kun siirtolainen suojelee kansallista identiteettiään ulkoisilta vaikutteilta.²¹ Penedoon lähteneet suomalaissiirtolaiset pitivät uudessa kotimaassaan yllä suomalaista kulttuuriperinnettä, ja varsinkin alkuaikoina eristäytyneellä yhteisöllä oli vain vähän kohtaamisia paikallisten kanssa.

Tutkittaessa siirtolaisia ja näiden identiteettejä ja kohtaamisia muiden kansallisuuksien edustajien kanssa on paikallaan käsitellä transnationaalisuutta eli suomalaisittain ylirajaisuutta. Poliitikantutkimuksen puolella Keohane ja Nye määrittävät transnationaalit suhteet valtioiden rajat ylittäviksi kontakteiksi ja vuorovaikutukseksi, jota ei voi rajata valtioiden tai niiden hallitusten välisiksi.²² Yk-

¹⁶ Berry et al. 1992, 271–275.

¹⁷ Hall 1999, 71.

¹⁸ Hall 1999, 47, 224.

¹⁹ Berry 1997, 15.

²⁰ Ward et al. 2001, 95.

²¹ Herskovits 1948, 531.

²² Keohane & Nye 1973, xi.

sinkertaistettuna kyse on siis niin sanottujen tavallisten ihmisten välisistä kohtaamisista. Siirtolais-tutkimuksessa on todettu, että moni siirtolainen ikään kuin seisoo ”jalat yhtä aikaa kahdella maalla”, ja varsinkin väliaikaisilla siirtolaisilla voi olla monia identiteettejä. Transnationaalisuutta voi myös ajatella eräänlaisena globalisaation tarkasteluna ruohonjuuritasolta käsin.²³

Ylirajaiset suhteet ovat siis maantieteellisiä, kulttuurisia ja poliittisia rajoja ylittäviä sosiaalisia verkostoja ja kenttiä. Basch et al. määrittelevät transnationaalisuuden prosesseiksi, joiden avulla muutajat luovat ja ylläpitävät sosiaalisia suhteita ja jotka yhdistävät lähtömaan ja asuinmaan yhteiskunnat. Tällaisia yhteiskuntia yhdistäviä prosesseja siirtolaisen arjessa ovat muiden muassa rahan lähettäminen kotimaahan jääneille sukulaisille, kirjeenvaihto, kotimaan vierailut ja nykyaikana puhelimen ja internetin hyödyntäminen.²⁴ Myös Sunin perhe piti Brasiliassa asuessaan kirjeitse yhteyttä Suomeen jääneisiin sukulaisiin ja ystäviin.

Perinteisen transnationaalisuuden eli valtiorajat ylittävien virtojen synnyn ja ylläpitämisen tarkastelun lisäksi uudemmassa tutkimuksessa on myös alettu kiinnittää huomiota siirtolaisten yhden valtion sisällä ylläpitämiin siteisiin. Uudessa maassa siirtolaiset voivat kuulua yhteisöön, joka identifioi itsensä lähtömaan mukaan ja jonka jäsenet voivat kerääntyä yhteen muistelemaan ja nostalgisoi-maan lähtömaata. Vieraassa maassa siirtolaiset löytävät helposti yhteisiä piirteitä toisista samasta maasta muuttaneista ja saavat lohtua yhteisistä uusista kokemuksista ja toistensa seurasta.²⁵

1.3. AINEISTO

Eeva Suni, myöhemmin Eva Hildén, oli äidinäitini serkku, sillä hänen isänsä Toivo Suni oli isoisoisäni Eino Sunin (1900–1978) vanhempi veli. Tutkimukseni päälähde on Eva Hildénin vuonna 1969 kirjoittama omaelämäkertäkirjoitus ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, joka löytyy Turun yliopiston yleisen historian oppiaineen siirtolaisuushistorian kokoelmasta. Tutkin Hildénin muistelmien kodista kertomisen tapoja ja konventioita. Minua kiinnostaa se, miten tämä Suomesta Brasiliaan ensimmäisen kerran kuusivuotiaana muuttanut henkilö muistelee elämänvaiheitaan, joihin sisältyi paljon matkustamista kahden kotimaan välillä. Omien muistikuviansa hyödyntämisen lisäksi Eva Hildén haastatteli työtään varten Penedon muita suomalaissiirtolaisia. Esipuheessaan hän

²³ Saunier 2013, 14–15.

²⁴ Basch et al. 1994, 7.

²⁵ Waldinger 2010, 25, 33.

kertoo esittäneensä myös Toivo Uuskalliolle pitkän listan kysymyksiä, mutta tämä kieltäytyi vastaamasta niihin.²⁶

Käytän lisäksi Hildénin Brasiliassa asuvalta tyttäreltä Helena Hildén de Sousalta saamaani myöhempää versiota käsikirjoituksesta. Se on kirjoitettu vuonna 1989. Käsikirjoituksissa on paljon samaa, mutta paikoitellen ne myös täydentävät toisiaan luoden kokonaisvaltaisemman kuvan Eva Hildénin ja tämän perheenjäsenten elämänvaiheista. Hildénin teosta ei ole julkaistu Suomessa, mutta Hildén julkaisi Brasiliassa uudemman käsikirjoituksen pohjalta portugalinkielisen version elämäkerrastaan omakustanteena²⁷ vuonna 1989.

Laura Kurki ehti tyttärensä tavoin vanhoilla päivillään aloittaa muistelmiensa kirjoittamisen. Ne jäivät kesken, mutta käytän tutkimuksessani niitä varten tehtyjä muistiinpanoja. Laura Kurjen muistiinpanot ovat kuitenkin Eva Hildénin valmiisiin ja huolella kirjoitettuihin muistelmiin verrattuna harmillisen puutteelliset. Ne on raapustettu haparoivalla käsialalla kahteen muistivihkoon, ja ne kuvailevat Lauran elämän suuria mullistuksia yksinkertaisin lausein. Välillä Laura listaa sukulaisiaan tai paikkoja, joissa hän on toiminut opettajana, ja välillä hän yltyy runolliseksi. Paikoitellen Laura pysähtyy kertomaan tarkemmin omista ja lastensa kokemista kodittomuuden ja orpouden tuntemuksista. En voi kuitenkaan suorittaa muistiinpanoille samanlaista tekstianalyysiä kuin Hildénin kirjoituksille. Toisaalta Laura Kurjen muistiinpanot kertovat enemmän siitä ajasta, jota nuori Eeva ei itse muista, ja täydentävät näin äidin ja tyttären tarinaa.

Myöhemmin tekstiilitaiteilijana tunnetuksi tullut Eila Ampula (o.s. Lehtola) oli 13-vuotias hänen perheensä muuttaessa Brasiliaan. Suomi-Brasilia Seura ry on julkaissut Ampulan muistelmat vuonna 1999 nimellä *Maastamuuttajan muistelmia*. Ampulan muistelmien avulla voin kertoa Lehtolan perheen vaiheista Brasiliassa. Brasiliaan kerralla juurtuneet Lehtolat tarjoavat hyvän vertailukohtan Sunien vuosia kestäneelle kodin etsinnälle. Vertailen perheiden taustatilanteita, sopeutumista Brasiliaan sekä sitä, miten perheet noudattivat Penedon johtajan Toivo Uuskallion tiukkoja opetuksia esimerkiksi raittiudesta, kasvissyönnistä ja koulutuksesta.

Eila Ampula kirjoittaa muistelmiensa alussa: ”Haluan muistella vain hauskoja tapahtumia, ikävät mieluummin unohdan. Kun ajattelen menneitä aikoja, niin huomaan, ettei minulle mitään kovin kamalaa ole tapahtunutkaan.”²⁸ Ampulan muistelmia sävyttää myönteisten asioiden korostus, ja negatiivisetkin asiat hän kertoo omalaatuisella tyylillään. Ampula jatkaa: ”Tässä jutussani kerron paljon Penedon alkuajoista. Voi olla, että joku joka eli täällä niihin aikoihin (niitä ei ole enää mon-

²⁶ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 1, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43.

²⁷ Kirjan painosmäärä noin 3000 kpl.

²⁸ Ampula 1999, 6–7.

ta) voi sanoa, ettei se niin ollut. Mutta väliäkö sillä.”²⁹ Ampula siis pitää hyväksyttävänä sitä, että muistelmat ovat aina kirjoittajansa näkökulmasta laadittuja.

Tässä tutkimuksessa käsittelemieni Eva Hildénin, Laura Kurjen ja Eila Ampulan lisäksi myös muut Penedossa asuneet suomalaiset ovat intoutuneet kirjoittamaan omaelämäkerrallisia kuvauksia siirtokunnasta. Joitakin niistä on julkaistu. Lyyli Jouskarin teoksen nimi on *Heräävän jättiläisen maassa* (1958) ja Niilo Valtosen *Amazonas – maa ja maailma* (1987). Lisäksi tarkastelen alkuperäislähteenä Turun yliopistosta löytyvää Armas Parnon omaelämäkertakäsikirjoitusta *Taika: Penedo ja todellisuus* vuodelta 1973. Parno, alkuperäiseltä nimeltään Frans Fagerlund, oli yksi Toivo Uuskallion seurassa matkustaneista nuorista vegetaristeista, ja hän tunsi hyvin Toivo Sunin ja tämän perheen.

Siirtolaisten muistelmat jatkuvat niiden kirjoittamishetkeen saakka, mutta tarkastelen niitä lähinnä tutkimukseni aikarajauksen puitteissa. Käytän siirtolaisten muistelmia taustoittamaan Penedon alkuvuosien tapahtumia. Keskityn siirtolaisten kohtaamisiin Sunin perheen kanssa, sillä säilytän tutkimukseni pääpainon Laurassa ja Eevassa. Penedo oli pieni yhteisö, jossa kaikki tunsivat toisensa. Tämä tulee erittäin selväksi siirtolaisten muistelmia lukiessa. On kiinnostavaa huomata, miten muistelijat kirjoittavat paikoitellen melko värikkäästikin myös toisistaan ja kertovat samoista tapahtumista, kukin omasta näkökulmastaan. Ilmeisesti muistelmien kirjoittaminen on toiminut siirtolaisille hyvänä keinona tarkastella monenkirjavia tuntemuksia omasta siirtolaisuudestaan.

Oivan lähdemateriaalin tarjoavat myös monet Eva Hildénin ja Laura Kurjen antamat haastattelut, niin nauhoitukset kuin lehtijututkin. Eva Hildén kuvailee elämäänsä Brasiliassa myös sukulaisilleen lähetetyissä uudemmissa kirjeissä ja korteissa 1970–1990-luvuilta. Hän kertoo käytännön asioista ja arjestaan mutta myös henkilökohtaisista tuntemuksistaan kuten kotiutumisen Brasiliaan ja siitä, miltä tuntuu palata käymään Suomessa lähes 40 vuoden jälkeen. Käytän lisäksi lähteenä muutamaa säilynyttä kirjettä, jotka Toivo Suni kirjoitti ihailemalleen aateveljelle ja oppi-isälle Toivo Uuskalliolle vuosina 1926–1927. Olen haastatellut Eva Hildénin serkkua, isoäitiäni Marja Ikosta (s. 1928, o.s. Suni), saadakseni tutkimukseen mukaan Sunin perheen Suomeen jääneiden sukulaisten näkökulmaa.

²⁹ Ampula 1999, 7.

1.4. TUTKIMUSMETODIT

Pyrin elämäkerrallisen lähestymistavan avulla liittämään Sunin perheen tarinan osaksi laajempaa Penedon suomalaissiirtolaisuuden historiaa. Irma Sulkusen mukaan biografisen historiantutkimuksen avulla on mahdollista tavoittaa tutkimuskohde ”sellaisena kuin hän oli”.³⁰ Olen valinnut tutkimukseni päämetodiksi ryhmäbiografian. Barbara Cainen mukaan ryhmäbiografian vahvuus piilee siinä, että sen avulla voidaan tuoda yhteen ihmisten elämäntarinat laajemmassa historiallisessa kontekstissa, mikä puolestaan valottaa erilaisia historiallisia kehityskulkuja ja rakenteita. Näin vältetään keinotekoisen oloinen eristäminen, joka usein seuraa keskittyttäessä vain yhteen tutkimukselliseen päähenkilöön. Tavallisesti ryhmäbiografiat ovat kiinnostuneita rajatun ryhmän jäseniä yhdistävistä elämän osa-alueista. Ryhmä voi muodostua vaikkapa sisaruksista, aviopareista, perheistä, ystäväistä tai ihmisistä, jotka jakavat yhteisen aatteen.³¹

Ryhmä ei määriy yksilöiden jaettujen ominaisuuksien perusteella vaan ryhmän jäsenten keskinäisten suhteiden perusteella, sillä ryhmän jäsenet vaikuttavat toistensa ratkaisuihin ja usein myös muokkaavat toistensa persoonallisuutta. Yksilöiden kuten vaikkapa sisarusten tai lasten ja vanhempien väliset suhteet muuttuvat historian kuluessa. Ryhmäbiografia mahdollistaa näiden suhteiden tarkastelun erilaisissa historiallisissa konteksteissa. Paribiografiaa, jossa tutkimuskohteena on toisiinsa tavalla tai toisella vaikuttaneet yksilöt, pidetään ryhmäbiografian alalajina.³² Tarkastelemani siirtolaiset muodostavat vain pienen osan Penedoon lähteneistä suomalaisista. Voin kuitenkin analysoida heitä sekä keskenään että osana tuota laajempaa utopiasiiirtolaisten joukkoa, jota yhdistivät samansuuntaiset tavoitteet. Mielenkiintoista on myös tarkastella ryhmän jäsenten välisten suhteiden dynamiikkaa.

Kyseessä on siis vertaileva ryhmäbiografiatutkimus. John Milton Cooperin mukaan on luontevaa tarkastella tutkimuskohteiden eroja ja yhtäläisyyksiä, kun kyseiset henkilöt ovat eläneet samaan aikaan ja olleet toistensa kanssa tekemissä. Tutkimuskohteita seurataan rinnatusten läpi elämän ja heidän tarinansa kerrotaan suhteessa toiseen.³³ Perinteisestä elämäkertatutkimuksesta tuttu elämä ja teot -lähestymistapa ei tunnu toimivalta ryhmäbiografiassa. En siis maalaa kohteistani esiin heidän koko elämänkaartaan syntymästä kuolemaan, vaan keskityn tiettyyn ajanjaksoon 1920–1940-luvuilla ja siirtolaisten kokemuksia yhdistäviin ja erottaviin tekijöihin.

³⁰ Sulkunen 1991, 78.

³¹ Caine 2010, 47–48, 61–65.

³² Hakosalo 2014, 53–55.

³³ Cooper 2004, 95, 99.

Omaelämäkerrat toimivat usein suhteellisen uuden tutkimussuuntauksen, tunteiden historian, lähteinä, jotka paljastavat mielenkiintoisia asioita tunteiden tai ainakin tunneilmaisun käytännöistä.³⁴ Myös minä tarkastelen siirtolaisen kirjoitusten käyttämiä kerronnan ilmaisutapoja sellaisten tunteiden kuin koti-ikävä ja kodittomuus kautta. Tiedostan sen, että muistitietohistorian käyttäminen historiantutkimuksessa voi olla ongelmallista. Ihmisellä on tapana muistaa itselle merkittäviä asioita, ja se, mitä itse kukin pitää merkittävänä, voi myös ajan myötä muuttua. Ihminen saattaa myös muistaa tahallaan tai tahattomasti ”väärin”. Historiantutkimus ei ole kuitenkaan pelkästään yhden täydellisen totuuden etsintää, vaan menneisyyttä tarkastellaan monilta eri tasoilta. Muistitieto sisältää kertojalle tärkeitä muistoja, asenteita, tunteita ja muita henkilökohtaisia muuttujia. Kyse ei ole vain menneen kuvauksesta, sillä muistitietoon sisältyy aina myös nykyisyyden vaikutus.³⁵

Eva Hildén oli vasta kuusivuotias ensimmäisellä matkallaan Brasiliaan, joten hänen muistelmiensa tarjoamaan kuvaan Penedon alkuvuosista on syytä suhtautua pienellä varauksella. Penedon kehityksen ja onnettoman lopputuloksen huomioiden on myös mahdollista, että tutkimuksessa esiintyvien siirtolaisten muistitietoa värittävät esimerkiksi pettymys tai asioiden kaunistelu. Ainakin Armas Parno tunnustaa muistelmissaan tuntevansa olonsa petetyksi. Hän omistaa muistelmansa niille suomalaisille, joilta Toivo Uuskallio ”niin etevästi puijasi kaksimiljoonaa [sic] markkaa”. Parno jatkaa: ”Katsokaamme asiaa humorin [sic] taikapeilistä vaikka se aikanaan olikin meille kaikille hirveän karvaspala. Niinkuin [sic] huomaatte olen yksi teistä petetyistä.”³⁶

Jorma Kalelan mukaan muistitiedon kiinnostavuus perustuu siihen, että se on ensikäden lähde kertojastaan kertomuksen esittämisen tilanteessa. Muistitietoa tutkittaessa on hyödyllistä pohtia, miksi joku muistelee niin kuin tekee ja mitä hän pitää missäkin tilanteessa tärkeänä ja muistamisen arvoisena.³⁷ Eila Ampula kirjoittaa muistelmissaan kertovansa ”asiat niin kuin luulen ja muistan niiden tapahtuneen”.³⁸ Muistitietoon perustuva tutkimus on siis kertojan uskoa tai halua uskoa siihen, että muistettu tapahtuma on totta. Lapsuusmuistoja tarkastellaan aikuisuuden kautta ja niihin sekoittuvat myytit ja yksityinen todellisuus. Muistelija voi nähdä kirkkaana mielessään nostalgisen kadotetun paratiisin, jota ei kenties ollutkaan olemassa.³⁹

Miesten ja naisten tavat muistella eroavat selkeästi toisistaan, mitä on pidetty mielenkiintoisena seikkana elämäkerta- ja muistitietotutkimuksen parissa. Miehet näkevät muistelmissaan itsensä ak-

³⁴ Hakosalo et al. 2014, 15.

³⁵ Misztal 2003, 107.

³⁶ Armas Parnon käsikirjoitus Penedosta 1973, 1.a, ”Taika: Penedo ja todellisuus”, TYYH/S/a/212/41.

³⁷ Kalela 2006, 74–75.

³⁸ Ampula 1999, 58.

³⁹ Uimonen 2005, 40.

tiivisina toimijoina työnsä ja saavutustensa kautta. Naiset puolestaan muistelevat elämäänsä läheisten ihmissuhteiden kautta, eikä muistelmista yleensä löydy mainittavaa oman toiminnan korostamista. Naisten omaelämäkerrat rakentuvat episodimaisesti, katkelmallisesti ja omaa elämää arvioivasti.⁴⁰ Miehiin verrattuna naiset myös muistelevat niin sanotun julkisen historian piirin kuuluvia asioita hyvin vähän. Perinteisesti naisten omaelämäkertoissa korostuu kotona eletty arki ja perhe-elämä.⁴¹ Eva Hildénkin kuvailee muistelmissaan Sunin perheen ja muiden penedolaisten jokapäiväisiä askareita, ei niinkään asioiden hoitamista tai työtä siirtokunnan ulkopuolella. Pitkän taiteilijanuran tehneellä Eila Ampulalla puolestaan oma työ ja saavutukset ovat muistelmissa suuremmissa roolissa, vaikka hän kutsuukin elämäntyötään tekstiilitaiteilijana hieman vähättelevään ja humoristiseen sävyyn ”kutomishommaksi”.⁴²

Tarkastelen tutkimuksessani osittain kirjemateriaalin välittämää kuvaa Toivo Sunista ja tämän ideologiasta 1920-luvun lopulla sekä Eva Hildénin myöhempää kirjeenvaihtoa Suomeen jääneelle Marja-serkulle. Hildén itse on puolestaan käyttänyt omissa muistelmissaan varsinkin Toivo Uuskallion Työkansa-lehdessä 1920- ja 1930-lukujen vaihteessa julkaistua kirjeenvaihtoa elävöittämään ja taustoittamaan tekstiä. Uudempi historiantutkimus on tarttunut aikaisemmin marginaalisena lähteenä pidettyyn kirjemateriaaliin uudella otteella, sillä kirjeet voivat kertoa ihmisten henkilökohtaisista kokemuksista jopa enemmän kuin virallisempina pidetyt lähdemateriaalit.⁴³

Kirjeenvaihto muodostaa sosiaalisen vuorovaikutuksen kentän, jossa ei pelkästään välitetä informaatiota vaan jossa kirjoittajat tiedostaen tai tiedostamattaan samalla rakentavat identiteettiään sekä jäsentävät ja luovat haluttua kuvaa itsestään ja elämästään. Kirjeitä ei pidä lukea pelkkinä heijastumina kirjoittajansa elämästä, vaan niiden voi katsoa tarjoavan yhden näkökulman tarkasteltavaan henkilöön.⁴⁴ Kirjeidentutkimuksen ongelmakohtana voidaan pitää sitä, että kirjeitä on saatettu kirjoittaa yhtä lailla jälkipolville kuin kirjekumppanille.⁴⁵ Lähdekriittisistä ja kirjeiden konventioiden aiheuttamista haasteista huolimatta kirjeiden tutkimisen hyödyistä ei ole epäilystä. Kirjeet kertovat siitä, miten suomalainen siirtolainen näki ja koki uuden kotimaansa ja käsitteli koti-ikävänsä.

Sivuan työssäni utopiasiirotolaisuutta ja varsinkin niin sanotun tropiikkikuumeen historiaa. Kotiutumisen nostaminen päätutkimuskäsitteekseni johtaa minut pohtimaan myös kodin, kansallisuuden ja

⁴⁰ Ukkonen 2000, 156–157.

⁴¹ Ollila 2010, 90.

⁴² Ampula 1999, 36.

⁴³ Leskelä-Kärki et al. 2011, 9–15.

⁴⁴ Leskelä-Kärki et al. 2011, 21–22.

⁴⁵ Leskelä-Kärki, Maarit, “Kirjeiden kulttuurihistoriaa ja tulkinnan ongelmia”, 2009. [<http://www.enorssi.fi/enorssi-verkosto/virmo/virmo-1/kashisnet/kasvatuksen-historian-tutkimus/kirjeiden-kulttuurihistoriaa-ja-tulkinnan-ongelmia-maarit-leskela-karki>]. Luettu 14.4.2015.

transnationaalisten kohtaamisten merkitystä siirtolaisen identiteetille. Minua kiinnostaa siirtolaisen sopeutuminen uuteen maahan ja se, miten tuo sopeutuminen voi riippua siirtolaisen iästä. Tätä tutkineiden Lynchin ja Hansonin ajatuksia mukaillen hypoteesini on se, että lapset sopeutuvat siirtolaisuuteen helpommin kuin aikuiset.⁴⁶

Heini Hakosalon mukaan historiantutkimuksessa tutkittavan ihmisen elämää määrittää kirjallisuudentutkimuksesta tuttu käsite ”mahdollisuuksien horisontti”, joka viittaa niihin mahdollisuuksiin, joita historiallisella toimijalla jossakin elämänsä vaiheessa on. Mahdollisuuksien horisontti on aina-kin kolmella tavalla muuttuva ilmiö. Ensiksi se on aina riippuvainen historiallisesta kontekstista. Tutkijan on otettava huomioon se, mikä tutkittavan ajan ihmisille on ollut mahdollista tai mahdotonta. Toiseksi mahdollisuuksien horisontti on erilainen erilaisille ihmisille. Siihen vaikuttavat ainakin toimijan ikä, sukupuoli ja sosiaalinen ryhmä. Kolmanneksi mahdollisuuksien horisontti muuttuu ihmisen elämän aikana, kun tämä siirtyy elämäntilanteesta ja -vaiheesta toiseen. Lapsen toimintamahdollisuudet ovat hyvin erilaiset kuin nuoren, keski-ikäisen tai vanhuksen. Elämäkertoja käsiteltäessä keskitytään usein sokeasti yksilön tekemiin ”omiin” valintoihin, jolloin ajan ja olosuhteiden määrittämät reunaehdot unohtuvat.⁴⁷ Nuo reunaehdot käyvät hyvin selviksi tutkiessani sekä lapsen että aviovaimon ajautumista vastentahtoisiksi siirtolaisiksi. Eila Ampula puolestaan oli Eva Hildéniä seitsemän vuotta vanhempi, mutta molemmat olivat alaikäisiä lähtiessään Brasiliaan vanhempiansa tahdosta.

Lapsuudessa eletyt paikat koetaan voimakkaasti, ja tilana ne ovat miltei väistämätöntä muistojen materiaalia. Koti itsessään on vaikeasti määriteltävä, monitahoinen ja verraten latautunut käsite. Koti on ennen kaikkea itsensä ankkuroimista subjektina maailmaan. Omaelämäkertoja tutkineen Anni Vilkon tavoin tarkastelen Eva Hildénin muistelmien kodin tematiikkaa kahdella tavalla. Ensimmäkin koti viittaa käsitteenä fyysisiin aika-paikallisiin määrityksiin. Toiseksi kodin voi mieltää niin sanottuna mielen kotina, joka sisältää yksilöllisiä ja yksityisiä kokemuksia ja tunteita. Nämä kaksi kietoutuvat omaelämäkertatutkimuksessa toisiinsa. Vilkon luoma kotihistoria korostaa kirjoittajan subjektiivista merkityksenantoa ja rakentuu oletukselle teeman elämänkulun kattavasta luonteesta. Vilkkon on kiinnostunut kotiin ja kodittomuuteen liitettävästä vastakkainasettelusta, sillä omaelämäkertoja analysoidessa on kiinnitettävä huomiota siihen, mitä tekstistä puuttuu ja miksi sitä ei mainita.⁴⁸ Myös minä analysoin Eva Hildénin Suomen ja Brasilian kodeista kertomisen tapojen

⁴⁶ Lynch & Hanson 1992, 20.

⁴⁷ Hakosalo 2014, 46–47.

⁴⁸ Vilkkon 1998, 28–29, 50.

lisäksi sitä, miten Sunin perheen pitkät matkat ja niiden aiheuttama kodittomuuden tuntu esiintyvät muistelmassa.

Vilkon ajatukset kumpuavat luultavasti ranskalaisen sosiologin Henri Lefebvren ajatuksista. Lefebvre kuvaa tilaan kuuluvia erilaisia muotoja, joita voidaan tarkastella sosiaalisen elämän näkökulmasta. Näitä ovat rakennettu tila, rakennukset, tiet ja muut tilan käyttöä ilmentävät viralliset, rakenteelliset tekijät. Toisena vaikuttajana on abstrakti tilan kokemuksellisuus ja kolmantena tilassa oleminen ja toimiminen. Näitä kaikkia tarvitaan, jotta paikka voi muotoutua eläväksi yhteisöksi. Jokainen kokija määrittelee kuitenkin paikan omien lähtökohtiensa ja kokemustensa pohjalta. Paikat itse tuottavat oman identiteettinsä ja kulttuuriinsa liitettävät erikoisuudet. Sellaisia voivat olla erilaisten alueiden väliin syntyvät raja-alueiden identiteetit. Paikka voi myös tietoisesti muodostaa uuden imagon.⁴⁹ Epäonnistuneen utopiakokeilun sijasta nykyinen Penedo tunnetaan ympäri Brasili-aa eräänlaisena Suomi-teemapuistona, Pikku-Suomena, johon brasilialaiset voivat mennä saunomaan, syömään korvapuusteja ja tapaamaan joulupukkia.

Massasiirtolaisuuden syitä tarkasteltaessa puhutaan usein työntö ja veto -teoriasta, jossa selvitetään sitä, mitkä asiat työnsivät siirtolaista kotimaastaan ja mitkä puolestaan vetivät tätä kohdemaassa puoleensa.⁵⁰ Tämän teorian laajamittainen soveltaminen tutkimukseeni on kuitenkin hankalaa kahdestakin syystä. Ensinnäkin Laura Suni lähti erittäin vastentahtoisesti siirtolaiseksi Brasiliaan. Eeva Suni puolestaan oli vasta lapsi perheen matkatessa vuonna 1929 ensimmäisen kerran Brasiliaan, joten hänellä ei ollut mitään päätäntävaltaa omasta siirtolaisuudestaan. Toki myöhemmin sekä äiti että tytär tekivät itse ratkaisunsa Brasiliaan jäämisestä.

Työntö ja veto -teorian käyttöä hankaloittaa myös se, että utopiasiiirtolaisten syyt lähteä Suomesta poikkesivat usein melko yhtenäisestä massasiirtolaisuudesta. Ainakin jokaisella Etelä-Amerikan suomalaissiirtokunnalla tuntui olevan oma yksilöllinen taustaideologiansa. Muuton syy oli tavallisesti lähtijöiden mielissä ja toinen toistaan värikkäämmissä aatteissa, ei niinkään kohdemaassa.⁵¹ Olavi Lähteenmäen mukaan tropiikin utopiasiiirtolaisuudessa ei ollut kyse tavanomaisesta spontaanista siirtolaisuudesta, vaan organisoidusta siirtokuntahankkeesta, jostakin uudesta ja poikkeavasta.⁵² Sovellan työntö ja veto -teoriaa tutkimukseeni kuitenkin joiltakin osin tarkastellessani, miksi Penedoon matkanneet suomalaiset ja näiden joukossa Sunin perheen jäsenet päättivät lähteä Brasiliaan.

⁴⁹ Johnson et al. 2004, 105, 109.

⁵⁰ Ks. esim. Lee 1966.

⁵¹ Lähteenmäki 1985, 138.

⁵² Lähteenmäki 1979, 30.

1.5. TYÖN RAKENNE

Luvussa kaksi kerron yleisemmin suomalaisten siirtolaisuudesta Etelä-Amerikkaan 1900-luvulla sekä varsinkin tropiikin utopiasiiirtolaisuudesta ja sen ominaispiirteistä. Käyn läpi Penedon perustamisen historiaa ja suomalaisyhteisön myöhempiä vaiheita. Käsittelen sitä, minkälaisia suomalaisia Penedoon päätti lähteä, ja voiko heidän lähtömotiiveistaan löytää jotakin yhteistä. Kaikki tämä selvittää Sunin perheen sijoittumista Penedon yleiseen historiaan.

Sunin perheen vaiheista kerron tarkemmin luvussa kolme. Kirjoitan Laura Sunin nuoruusvuosista maatalon emäntänä ja kansakouluopettajana 1920-luvun Karjalassa sekä Suomen menoon pettyneen Toivo Sunin matkasta Kanadaan, jossa tämä yritti ansaita rahaa Toivo Uuskallion utopiahanketta varten. Tämän jälkeen näkökulmani keskittyy lähes täysin perheen naiseen ja kerron Lauran ja Eevan silmin heidän myrskyisistä matkoistaan Brasiliaan ja elostaan Suomessa. Varsinkin Laura-äidin oli vaikea sopeutua Brasiliaan, kun taas Toivo-isä ei viihtynyt Suomessa. Tarkastelemani ajanjakso rajautuu lähdeaineistoni perusteella lähinnä 1920–1940-luvuille, mutta matkustamisen lisäksi kuvailen myös lyhyesti sotien jälkeistä aikaa.

Käsittelen siirtolaiselämän ristiriitoja tarkemmin luvussa neljä. Vaikka Penedo oli melko sulkeutunut yhteisö, oli suomalaisilla jonkin verran kontakteja paikallisväestöön. Sopeutuminen uuteen kulttuuriin oli kuitenkin hidasta. Myös koti-ikävänsä poteminen ja ylijäräinen yhteydenpito kotimaahan jääneisiin sukulaisiin kuuluvat siirtolaiselämän ristiriitoihin. Eva Hildén ei käynyt Suomessa vuoden 1941 jälkeen ennen kuin vasta vuonna 1978. Myös Laura ja Toivo Suni päättivät 1940-luvun alussa jäädä pysyvästi Brasiliaan, vaikka Laura vuonna 1964 muuttikin takaisin Suomeen.

Luvussa viisi käsittelen tarkemmin Eva Hildénin muistelmien kodin ja kodittomuuden tematiikkaa. Luon tulkintoja niistä kokemuksista ja tuntemuksista, joita Hildén on muistelmissaan siirtolaiselämänsä aikana kohdannut, ja miten kahden maan välillä eläminen on hänen kohdallaan ilmennyt. Kiinnostavaa on myös tarkastella sitä, missä määrin Eva Hildén kokee muistelmissaan Brasilian uudeksi kotimaakseen, ja toisaalta sitä, missä määrin hän haluaisi palata Suomeen. Tutkielman kuudes luku toimii yhteenvetona aikaisemmasta. Siinä vastaan myös tutkimuskysymyksiini.

2. SUOMALAISET ETELÄ-AMERIKASSA

Olavi Lähteenmäki luonnehtii Etelä-Amerikan suomalaissiirtolaisuutta ”eksoottiseksi episodiksi”, joka erottuu muun siirtolaisuuden joukosta. Suomesta siirtolaisuus Etelä-Amerikkaan lähti liikkeelle varsin myöhään. Muista Pohjoismaista siirtolaisuus Etelä-Amerikkaan oli alkanut jo 1800-luvun puolivälissä, mutta muutamia merimiehiä ja yksinäisiä seikkailijoita lukuun ottamatta suomalaiset kiinnostuivat maanosasta vasta 1900-luvun alkuvuosina. Kun muut suomalaissiirtolaiset olivat usein lähtöisin maaseudulta, aloittivat Etelä-Amerikkaan suuntaavat siirtolaiset matkansa tavallisesti kaupungeista. Heidän koulutustasonsa oli myös huomattavasti korkeampi kuin muilla 1900-luvun siirtolaisilla.⁵³

Suomalaisten muuttoliike Etelä-Amerikkaan alkoi virallisesti vuonna 1906, ja huippunsa se saavutti vuonna 1929. Tänä suuren talouslaman vuonna Suomesta matkusti Etelä-Amerikkaan 201 siirtolaista. Kaiken kaikkiaan vain noin tuhat suomalaista siirtyi uuden elämän toivossa Etelä-Amerikkaan ennen toista maailmansotaa.⁵⁴ Vertailun vuoksi on hyvä tarkastella Pohjois-Amerikkaa, jonne vuosina 1866–1930 matkusti noin 350 000 suomalaista.⁵⁵

On vaikeaa arvioida, miten paljon 1920-luvun lopun taloudellisella tilanteella oli merkitystä suomalaisten päätökseen lähteä siirtolaisiksi. Vuosien 1929–1933 yleismaailmallinen lamakausi kosketti Suomeakin, mutta lievempänä kuin monta muuta maata.⁵⁶ Sunin perheellä ei ainakaan käsittelemäni lähdeaineistoni perusteella ollut pakottavaa taloudellista syytä lähteä siirtolaisiksi. Perheellä oli Karjalassa oma maatila ja laaja sukulaisten tukiverkosto, ja Laura Suni työskenteli maatilantöiden ohella ahkerasti itselleen mieluisassa työssä kansakouluopettajana.

2.1. TROPIIKIN UTOPIASIIRTOLAISUUS

Teknologian, teollistumisen ja kaupungistumisen vastaisia aatteita oli levinnyt jo 1800-luvun Euroopassa, ja varsinkin ensimmäinen maailmansota ja Suomessa koettu sisällissota kevättalvella 1918 olivat vahvistaneet yleistä kulttuuripessimismää. Ei ole vaikea ymmärtää, miksi niin moni uskoi yksinkertaisen maalaiselämän luonnon helmassa kaukomailla olevan ihmisen ainoa pelastus. Suomeen luonnonparannusaatteet rantautuivat virallisesti 1910-luvun alussa, kun maahan perustet-

⁵³ Lähteenmäki 1985, 136–138.

⁵⁴ Lähteenmäki 1985, 136–138; Lähteenmäki 1979, 29.

⁵⁵ Kero 1997, 13.

⁵⁶ Melkas 1999, 151.

tiin Suomen Vegetaarinen yhdistys kasvissyönnin ilosanomaa levittämään. 1920-luvun lopun Brasiliaan suuntautunut utopiasiertolaisuus pohjautui laajasti vuosisadan alun utopistisiin suomalaiskokeiluihin muiden muassa Pohjois-Amerikassa, Kanadassa ja Kuubassa.⁵⁷

Vanhin Etelä-Amerikan suomalaissiirtokunta tunnettiin nimellä Colonia Finlandesa. Siirtokunnan perusti omalaatuinen mustalaistutkija, aatelismies ja oman aikansa julkisuudenhenkilö Arthur Thesleff vuonna 1906, ja paikaksi valikoitui Argentiinan koillisosassa sijaitseva Misionesin alue. Colonia Finlandesan parisataa uudisasukasta kuuluivat Suomen ruotsinkieliseen eliittiin, mikä kertoo jälleen siitä, kuinka Etelä-Amerikan siirtolaiset usein poikkesivat massasiirtolaisuudesta. Colonia Finlandesan nationalistisena lähtöajatuksena oli perustaa ”Uusi Suomi” ajan venäläisen sortopolitiikan ulottumattomiin. Tavoitteet kuitenkin muuttuivat nopeasti, kun lähtijöitä alkoivat poliittisten tavoitteiden sijasta kiinnostaa epärealistiset El Dorado -unelmat rikastumisesta. Siirtokunnan iskulauseena oli tulla miljonääriksi 20 vuodessa. Kun lähtijöillä vielä riitti rahaa, vietettiin siirtokunnassa iloista elämää. Tätä ei kuitenkaan kestänyt kovin kauan, sillä maaperä osoittautui lähes mahdottomaksi viljellä. Loppuvuodesta 1906 monet vaikeudet heinäsiirtojen vierailusta lähtien koettelivat siirtokuntaa, ja osa siirtolaisista palasi Suomeen. Siirtokunta alkoi hajota lopullisesti 1940-luvulla.⁵⁸

Suomea 1920-luvulla villinnyt tropiikkikuume synnytti neljä vegetarismia tukevaa siirtolasuunnitelmaa, joista kolme lopulta toteutui. Ranskan Rivieralle vuonna 1925 kaavailtu Paradisuunnitelma jäi pelkäksi haaveeksi, mutta vuonna 1929 Brasilian Penedoon ja seuraavana vuonna Dominikaanisen tasavallan Viljavakkaan perustetut suomalaissiirtokunnat houkuttelivat suomalaisia etelän lämpöön. Samaan aikaan vegetaristeja siirtyi myös jo vuonna 1920 perustettuun Colonia Villa Alboradoon Paraguayhin. Olavi Lähteenmäen mukaan ainakin Penedo-hanke oli Colonia Finlandesasta poiketen alun perin korostetun epäpoliittinen. Etelä-Amerikan vegetaristisiirtokunnat olivat jonkin verran yhteydessä toisiinsa, ja niiden kaikkien voidaan katsoa kestäneen 1940-luvulle saakka.⁵⁹

Voimakastahtoiset johtajapersonat olivat tyypillisiä Etelä-Amerikan suomalaissiirtokunnille.⁶⁰ Myös Toivo Uuskallio sopii muistitiedon mukaan hyvin tähän profiiliin. Tämä antrealainen puutarha-arkkitehti oli kerännyt mainetta alansa erinomaisesti hallitsevana ammattimiehenä, jonka vaikuttavat esiintyjänlahjat ja tyylikäs ulkomuoto mahdollistivat nopean tutustumisen erilaisiin ihmisiin.⁶¹ Eva Hildén ja Laura Kurki kuvailevat Uuskalliota komeaksi, karismaattiseksi mieheksi ja ”Hitlerin

⁵⁷ Koivukangas 1998, 281.

⁵⁸ Lähteenmäki 1985, 136–138; Lähteenmäki 1989, 202; Peltoniemi 1985, 160–165.

⁵⁹ Lähteenmäki 1979, 30–32; Peltoniemi 1985, 12–13.

⁶⁰ Lähteenmäki 1985, 138.

⁶¹ Lähteenmäki 1979, 31.

veroiseksi puhujaksi”: ”Se, että monet täysjärkiset maanmiehet ylipäättään seurasivat Uuskalliota, selittyi hänen persoonallisuudellaan.”⁶² Myös Eila Ampula kuvailee Uuskalliota vaikuttavaksi ja karismaattiseksi henkilöksi: ”Kauniit siniset silmät, läpätunkeva katse, miellyttävä puhetapa, aina valkoisissa pellavavaatteissa (se oli hienojen miesten muotia siihen aikaan).”⁶³

Etelä-Amerikkaan lähteneillä suomalaisilla oli uudesta kodista usein poikkeuksellisen suuret odotukset, jotka eivät sitten vastanneetkaan karua todellisuutta. Yksikään tropiikin utopiasiihtokunnista ei loppujen lopuksi saavuttanut niitä suuria tavoitteita, joita Suomesta lähdettäessä pidettiin itseltään selvinä ja joiden puolesta suuresti propagoitiin. Alkuhankaluudet ja yhteisöjen eristäytyneisyys saivat siirtolaiset palaamaan Suomeen hyvin nopeasti.⁶⁴

2.2. PENEDON SYNTY

Brasilia ei ollut Toivo Uuskallion ensimmäinen valinta tulevan paratiisin sijainniksi, mutta se oli tullut varteenotettavaksi vaihtoehdoksi kevääseen 1927 mennessä. Kenties suomalaiset kuvittelivat saavansa Brasiliassa maata ilmaiseksi. Brasilia kyllä harjoitti vuosina 1818–1830 siirtolaispolitiikkaa, joka takasi tulokkaalle ilmaisen matkan Brasiliaan, ilmaista maata, välineet ja toimeentulotuen, mutta 1920-luvun koulutetuille suomalaisille nuo kuvitelmat olivat auttamatta vanhentuneita. Toivo Suni kuitenkin kirjoittaa Toivo Uuskalliolle huhtikuussa 1927: ”Se oli todellakin ilosanoma, että etelänmatka on ratkaisevassa vaiheessa. Brasiliassahan tuntuu olevan kerrassaan mainiot sijoittumismahdollisuudet, kun maatakin saa asua ilman ostamattakin.”⁶⁵

Loppukesällä 1927 Uuskallio päätti yhdessä pienen retkikunnan kanssa lähteä tutkimaan Rio de Janeiron aluetta. Retkikuntaan kuuluivat Toivo Uuskallion lisäksi tämän Liisa-vaimo sekä aateystävät Frans Fagerlund⁶⁶, Eino Kajander ja Enok Nyberg. Myös Toivo Suni olisi halunnut liittyä mukaan tähän ensimmäiseen retkikuntaan. Suni oli keväällä 1927 työskentelemässä Kanadassa Ontariossa, kun hän lähetti Uuskalliolle kirjeen, jossa esitti hartaan toiveensa.⁶⁷ Kenties Uuskallio oli kuitenkin asiasta eri mieltä, sillä Suni ei liittynyt seurueeseen ennen kuin vasta seuraavan vuoden keväänä. Suomesta 6.8.1927 lähtenyt Uuskallion retkikunta saapui Brasiliaan 1. syyskuuta. Uuskallio kuvailee pitkää merimatkaa kirjeessä ystävälleen pastori H.D. Pennaselle: ”Matka sujui hyvin huo-

⁶² Ikonen, Mari, ”Koti kaukana kaikkialla”, *Anna* 42/1986, 62–63.

⁶³ Ampula 1999, 20.

⁶⁴ Lähteenmäki 1985, 138.

⁶⁵ Ennen Brasilian valintaa Uuskallio harkitsi ainakin Samoan saaria, Australiaa ja Amerikkaa. Melkas 1999, 90–92; Toivo Sunin kirje Toivo Uuskalliolle Kanadan South Porcupinesta 22.4.1927, TYYH/S/a/212/79.

⁶⁶ Muutti nimensä myöhemmin Armas Parnoksi.

⁶⁷ Toivo Sunin kirje Toivo Uuskalliolle Kanadan South Porcupinesta 22.4.1927, TYYH/S/a/212/79.

limatta siitä että ravinto laivalla oli melkein yksinomaan lihaa kaikissa eri muodoissaan ja mausteis-
saan.⁶⁸ Ilmeisesti vannoutuneiden vegetaristienkin oli matkustaessaan tehtävä myönnytyksiä ruo-
kavalionsa suhteen.

Perillä Brasiliassa retkikunta alkoi tarkastella myytävänä olevia paikallisia maatiloja. Kukaan retki-
kunnan jäsenistä ei matkan alkaessa osannut portugalia. Uuskallio puhui kuitenkin saksaa, jota hän
oli oppinut opiskellessaan Saksassa 1910-luvulla. Seurue majoittui noin kuukaudeksi Rioon ja aloit-
ti portugalilaisen opiskelun Berlitz-kieliopistossa. Uuskallio sai pian työtarjoituksen eräältä puutarhatilal-
ta, jonne myös muut seurueen jäsenet siirtyivät työskentelemään. Suomalaiset asuivat tilalla puoli-
sen vuotta, kunnes huhtikuussa 1928 joukko hajaantui Eino Kajanderin ja Enok Nybergin siirryttyä
São Pauloon. Ilmeisesti Uuskallion hanke oli jo tuolloin menettänyt ainakin osittain hohtonsa, sillä
Kajander kritisoi myöhemmin samana vuonna *Terveys-lehdessä* Brasilian siirtokuntasuunnitelmaa
suomalaisen torpparijärjestelmän sovellutukseksi. Yhdessä joulukuussa 1927 Brasiliaan saapuneen
17-vuotiaan Ole Aartelon kanssa muut suomalaiset siirtyivät Uuskallion saamasta uudesta työtarjo-
uksesta huolimatta Itatiaya-vuoriston viileyteen saksalaiseen täysihoitolaan.⁶⁹

Kanadasta hetkellisesti Suomeen palannut Toivo Suni lähti Helsingistä Arcturus-laivalla 4.4.1928
kohti Englantia, josta hän jatkoi matkaa Brasiliaan Alcantara-laivalla 11.4.1928.⁷⁰ Matka maksoi 27
puntaa, mikä vastaa nykyrahassa noin 1 500 euroa.⁷¹ Matkustus Atlantin yli ei ollut tuohon aikaan
halpaa huvia, saati helppoa. Matkustaminen oli kuitenkin yleistynyt 1920-luvun aikana eikä ollut
enää varattu pelkästään kaikista rikkaimmille. Erilaiset höyry- ja linjalaivat olivat yleisin tapa pääs-
tää Atlantin yli. Nämä alukset olivat kuin omia pieniä kaupunkejaan, joissa matkusti ihmisiä kaikista
sosiaalisista luokista. Matkustajien lisäksi ne oli suunniteltu kuljettamaan postia ja muuta tavaraa
merten yli, eivätkä ne olleet virallisia risteilijöitä mukavuuksineen, eivät ainakaan kolmannen luo-
kan matkustajille. Itse matkaan kului viikkoja, ja köyhät siirtolaiset viettivät sen omissa oloissaan
alemmissa matkustusluokissa. Ensimmäisen luokan matkustajiin verrattuna siirtolaisille tarjotut
palvelut olivat hyvin vaatimattomia.⁷²

Toivo Suni saapui Brasiliaan samoihin aikoihin, kun Uuskallion seurue siirtyi Itatiaya-vuoristoon
huhtikuussa. Yhdessä Suni ja Uuskallio aloittivat alueen maatilojen kartoittamisen. Armas Parno
kertoo: ”Alkurahoittajat olivat Suni ja minä. Me rahoitimme suomalaissiirtolan etsintämatkat Espi-

⁶⁸ Eva Hildénin käsikirjoitus *Penedosta* 1989, 6, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

⁶⁹ Melkas 1999, 94–98; Hildén 1989, 20.

⁷⁰ Siirtolaisinstituutin sähköinen matkustajatietokanta. Luettu 28.1.2014.

⁷¹ Rahanarvolaskuri, *Rahamuseo*. [<http://apps.rahamuseo.fi/rahanarvolaskin#FIN>]. Luettu 6.4.2015.

⁷² Coye & Murphy 2007, 173–175.

rito Santo'on ja São Paulon valtioon.”⁷³ Toivo Sunin rahat olivat ilmeisesti perua oman tilan myymisestä. Työkansa-lehden kirjoitusten mukaan Sunin ja Uuskallion tutkimusretket yli sadalla eri fazendalla eli tilalla eivät kuitenkaan tuottaneet tulosta. Varsinkin Uuskallio oli pettynyt alueen hedelmäviljelysten vähäisyyteen ja kahviviljelysten runsauteen.⁷⁴

Lopulta löytyi kuitenkin Fazenda Penedo, tila, jota Uuskallio oli jo aiemmin käynyt yksin katso-
massa mutta joka oli jäänyt ostamatta. Suni ei ollut vielä nähnyt tilaa, joten kaksikko päätti poiketa
sen kautta palatessaan muun retkikunnan luo. Ole Aartelo muistelee: ”Paluumatkalla he tulivat sin-
ne. En nähnyt kummankaan kasvoja sinne saapuessaan, mutta kuulin tästä ensivaikutelmasta. Sama
tunne oli meillä kaikilla, ensi kerran Penedon avautuessa silmillemme.”⁷⁵ Uusi koti oli viimein löy-
tynyt. Fazenda Penedo sijaitsi Rezenden kunnassa Rio de Janeiron osavaltiossa Itatiaya-vuorten itä-
ja koillisrinteillä noin 150 kilometrin päässä pääkaupungista. Suomalaisten kannalta Penedon ilmas-
to oli ihanteellinen. Lämpötila laski harvoin nollan alapuolelle, ja maksimissaankin se jäi alle nel-
jänkymmenen celsiusasteen. Maatilan kokonaispinta-alan kerrottiin ostohetkellä olevan noin 3 500
hehtaaria.⁷⁶

Eva Hildénin muistitiedon mukaan Penedo oli alun perin perustettu 1850-luvulla kahvitilaksi. 1920-
luvun alussa katoliset munkit olivat ostaneet sen lepokodikseen.⁷⁷ Ja nyt halusivat suomalaiset ostaa
Penedon utopiasirtolaksi. Uuskalliolla ei kuitenkaan itsellään ollut tarpeeksi varoja tilan ostoon.
Uuskallio ei voinut kiinnittää Antreassa sijaitsevaa kotitilaansa iäkkään isän vielä eläessä. Vaikka
Uuskallio oli erittäin suosittu johtohahmo etelään muutosta kiinnostuneiden vegetaristien keskuu-
dessa, vallitsi Penedon ostamisesta ristiriitaisia tunteita. Sittemmin Penedossa monet kerrat vierail-
lut toimittaja Lempi Ikävalko (1901–1994) muistelee, että monen vegetaristin mielestä ”Penedosta
pyydetty hinta oli älytön”.⁷⁸

Uuskalliolla oli kuitenkin monia tukijoita, ja marraskuussa 1928 kokoontuivat asiasta kiinnostuneet
Tampereelle neuvottelemaan. Kokouksessa päätettiin ryhtyä toimeen Penedon ostamiseksi ja lähet-
tää Uuskallion hyvä ystävä pastori H.D. Pennanen Brasiliaan kauppoja solmimaan. Uuskallio kir-
joitti tiiviisti Suomeen Pennaselle, joka piti huolen siitä, että Tampereella ilmestynyt kristillisen
työväenliikkeen Työkansa-sanomalehti valisti taukoamatta kansaa tästä ”ikuisen kesän maasta”.
Propagandakanavien hoidon lisäksi Pennanen organisoi Työkansa-lehden avulla massiivisen varo-

⁷³ Armas Parnon käsikirjoitus Penedosta 1973, s. 60, ”Taika: Penedo ja todellisuus”, TYYH/S/a/212/41.

⁷⁴ Melkas 1999, 98–99.

⁷⁵ Aartelo, Ole, ”Tervehdys Etelästä”, *Työkansa* 29.10.1929.

⁷⁶ Melkas 1999, 100–101.

⁷⁷ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 10–11, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43.

⁷⁸ Peltoniemi 1985, 125.

jen keruun, sillä hän avasi Penedoa varten tilin nimelleen Kansallis-Osake-Pankissa. Ajan muiden sanomalehtien käyttäessä oman toimituksen väkeä saivat ”ulkopuoliset asiantuntijat” palstatilaa Työkansassa huomattavan usein.⁷⁹

Pennanen matkusti Brasiliaan 26.11.1928, ja Penedon kauppakirja allekirjoitettiin 28.1.1929. Tila myytiin Toivo Uuskalliolle 350 conton eli noin 520 000 euron hinnasta.⁸⁰ Ilmeisesti alun perin Toivo Uuskallion oli tarkoitus allekirjoittaa kauppasopimus yhdessä Toivo Sunin kanssa tämän ollessa Rio de Janeirossa Uuskallion pariskunnan seurana. Armas Parno muistelee omalaatuiseen tyyliinsä: ”Kuinka ollakaan Uuskallio piipahti kaupungilla hotellista ja kävi allekirjoittamassa kaupan yksin. Suni nolona, kuinka näin, olihan sovittu, että yhdessä. Uuskallio selitti, että oli miettinyt säästää Suni jättiläis vastuulta [sic].”⁸¹ Tämä Parnon kertoma yksittäinen tapahtuma antaa erikoisen kuvan Toivo Sunin ja Toivo Uuskallion välisestä ystävyysuhteesta. Jälkikäteen tarkasteltuna Suni tosiaan säästy jättiläisvastuulta viimeistään siinä vaiheessa, kun pettyneet ja katkeroituneet penedolaiset alkoivat vaatia huijarina pitämältään Uuskalliolta rahojaan takaisin.

Penedon rahoitus toteutui lopulta täysin yksityisin varoin, kun yli 200 hankkeen kannattajaa lähetti rahaa Pennasen tilille. Eva Hildénin mukaan maan oloja tuntemattomia ulkomaalaisia oli helppo huijata raha-asioissa, sillä näillä oli vähän yhteyksiä uudessa maassa ja matkustaminen vähin varoin oli vaikeaa sen aikaisissa oloissa. Penedo oli tyypillinen karjatila, eikä sen köyhä ja kumpuileva maa ollut kovin ihanteellinen hedelmänviljelyyn, kuten suomalaiset saivat pian huomata. Uuskallion oli kuitenkin vakaa luottamus siihen, että paikka oli sama, jonka Jumala oli hänelle unessa näyttänyt.⁸²

Suomen konsulaatti Rio de Janeirossa suhtautui siirtokuntaan positiivisesti, vaikka konsulaatissa ei uskottukaan Penedon voivan muodostua suuremman suomalaisen siirtolaisuuden tukikohdaksi, sillä penedolaiset eivät teoriassa huolineet joukkoonsa tavallisia massasiirtolaisia.⁸³ Käytännössä pääsyvaatimukset siirtokuntaan eivät kuitenkaan vastanneet korkeita ihanteita. Ilmeisesti Penedoon pettyneet suomalaiset aiheuttivat kuitenkin myöhempinä vuosina päänvaivaa konsulaatissa. Lyyli Jouskari kuvaa ensimmäistä vierailuaan konsuli Aapron juttusilla joulukuussa 1930. Juuri Brasiliaan saapuneita Jouskaria ja tämän siskoa ei oteta konsulaatissa lämpimästi vastaan:

⁷⁹ Melkas 1999, 102–107; Hujanen & Koironen 1990, 76.

⁸⁰ Melkas 1999, 102–107; Rahanarvolaskuri, *Rahamuseo*. [<http://apps.rahamuseo.fi/rahanarvolaskin#FIN>]. Luettu 6.4.2015.

⁸¹ Armas Parnon käsikirjoitus Penedosta 1973, s. 60, ”Taika: Penedo ja todellisuus”, TYYH/S/a/212/41.

⁸² Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 11, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43; Lähteenmäki 1979, 32–33; Saksa, Markku, ”Penedon turistikylässä on suomalaisuus valttia”, *Kotiliesi* 17.10.1986, 11–16.

⁸³ Koivukangas 1998, 286.

Konsulaatissa ei tunnuttu olevan kovinkaan ihastuneita tulostamme. [...] Varmastikin konsulilla oli ollut paljon vastuksia ja vaivaa kansalaisistaan tässä maassa eikä hän sen vuoksi tuntunut kovinkaan innostuneelta, kun jälleen kaksi hänen kansalaisistaan ilmestyi näköpiiriin. Lisäksi emme olleet mitään 20-kesäisiä kaunottaria, joille ovet avautuisivat kivuttomasti avioliittomarkkinoille – niin että tapauksemme mahtoi hänestä tuntua melko työläältä.⁸⁴

2.3. KEITÄ PENEDOON LÄHTI?

Tänne [Penedoon] tuli kaikenlaista väkeä. Oli muutamia, jotka olivat tulleet sen luonnonläheisen elämän vuoksi, mutta oli toisia jotka viisveisasivat [sic] näille aatteille. Oli seikkailumielessä tulleita, onnenonkijoita, oli niitä, jotka pakenivat jotakin, oli uskonnollisia höperöitä j.n.e.⁸⁵

Penedon propagandakanavista vastannut ja Orivedeltä käsin toiminut pastori H.D. Pennanen kirjoitti vuonna 1929 kirjasen *Fazenda Penedo – suomalainen maanviljelystila Brasiliassa*⁸⁶. Hän liitti siihen 71 kysymystä Penedoon haluavien vastattavaksi. Kysymykset koskivat henkilökohtaista elämää, uskontoa, taiteellisia kykyjä, politiikkaa sekä yhteisasumista. Kysymysten luonnetta ja yksityiskohtaisuutta kuvaa hyvin se, että niissä tiedusteltiin hakijan lauluääntä ja jopa äänialaa. Ihanteiden ja arvojen lisäksi Pennasta kiinnostivat hakijan taloudelliset mahdollisuudet: ”Onko jo sijoittanut tilille Kansallis-Osake-Pankkiin vähintään 5000 markkaa, matkalipun ja palkkansa hinnan alku-suoritusta varten, ellei ole, niin milloin voisi sen sijoittaa?”⁸⁷ Eila Ampula kirjoittaa: ”[...] Penedo ostettiin velaksi, niin ei ne vastaukset mitään merkinneet. Tärkeintä oli raha, jota lainattiin tai mieluummin annettiin, velan maksuun.”⁸⁸

Vuonna 1929 utopiyhteisöä ja sen ajalleen melko poikkeuksellista ideologiaa mainostettiin esittelehtisessä: ”Siirtolaan otetaan raittiita jäseniä, jotka pyrkivät terveeseen ja yksinkertaiseen elämään luopumalla tottumuksista, jotka tieto ja kokemukset osoittavat turhiksi tai vahingollisiksi.”⁸⁹ Pastori Pennasen propagandan lisäksi myös Toivo Uuskallion kirja *Matkalla kohti tropiikin taikaa* kannessa huojuvine palmuineen edesauttoi tropiikkikuumeen vallassa kärvisteleviä suomalaisia lähtemään Brasiliaan.⁹⁰

⁸⁴ Jouskari 1958, 16.

⁸⁵ Ampula 1999, 16.

⁸⁶ Katso Liite 2.

⁸⁷ Pennanen 1929.

⁸⁸ Ampula 1999, 16.

⁸⁹ ”Brasilian suomalaissiirtola Fazenda Penedo”, *Penedo* 2/1978.

⁹⁰ Katso Liite 3.

Pastorille tulvi vastauksia, ja pian olikin mahdollista luokitella lähtijöitä ja päättää, ketkä ”Herran valitut” pääsisivät vuoden 1929 alkupuolen suuriin siirtolaisryhmiin. Selvää oli, että Penedo-hankkeen ydinryhmän perheet, kuten Toivo Sunin perhe, saivat matkustaa ensimmäisten joukossa.⁹¹ Jo kevään 1929 aikana Penedoon saapui muutamia pieniä suomalaisryhmiä. Suurin siirtolaisaalto tapahtui kuitenkin kolmessa isossa erässä kesäkuun lopulla ja heinäkuun alkupuolella.⁹²

Siirtolaan matkusti enemmän miehiä kuin naisia. Kaikista lähteneistä lähes 80 % oli miehiä. Tulkin-tani mukaan miesten oli kenties helpompaa ja hyväksyttävämpää lähteä kaukomaille kuin naisten. Etelä-Amerikan viidakko veti puoleensa varsinkin seikkailijaluonteita. Penedon ikärakenne oli myös varsin tyypillinen tällaiselle pioneerisiirtolaisjoukolle. Suurimman ryhmän muodostivat 20–30-vuotiaat nuoret aikuiset. Kiinnostuneimpia lähtijöitä olivat keskiluokkaan kuuluvat koulutetut nuoret miehet, joilla oli harvoin käytännön tietoa maanviljelyksestä, mutta jonkin verran alkupää-omaa ja rutkasti aatteen paloa ja intoa. Suurin osa siirtolaisista oli kotoisin Etelä-Suomen isoista kaupungeista Helsingistä, Tampereelta ja Viipurista. Luultavasti koulutetuilla kaupunkilaisilla oli eniten mahdollisuuksia tutustua Etelä-Amerikan utopiasiertokuntia esittelevään propagandaan. Jääs-keläinen maalaismies, kokenut maanviljelijä Toivo Suni oli siis tässä kaupunkilaislähtijöiden joukossa hienoinen poikkeus.⁹³

Tamperelainen Lehtosen perhe sen sijaan istuu paremmin Penedoon lähteneisiin. Eila Helena Lehtola syntyi 6.7.1916 Tampereella, jossa hänen äitinsä Aleksandra oli leipurinopissa ja hänen isänsä Aksel töissä Aaltosen kenkätehtaassa. Kolmihenkinen perhe asui aluksi Amurin työläiskorttelissa. Aksel Lehtola ei kuitenkaan jäänyt Aaltoselle töihin vaan perusti Hämeenkadulle oman kenkäkau-pan, jota hoitivat hänen vaimonsa ja kaksi sisartaan. Ampulan isä työskenteli myös piirtäjänä tam-perelaisessa arkkitehtitoimistossa, ja vuosina 1926–1928 hän rakennutti taloja Pyynikin rinteelle, nykyiselle Ammattikoulunkadulle, jonne myös Lehtolan perhe muutti. Suunnittelu- ja rakennustai-doille tuli myöhemmin tarvetta Penedossa, jossa Lehtola rakensi suomalaissiirtolaisille useita talo-ja.⁹⁴

Lehtolat lähtivät Suomesta 7.9.1929, jolloin suuret siirtolaisvirtaukset Suomesta Brasiliaan olivat jo tyrehtyneet. Mukana matkustivat kuitenkin Aksel-isän serkku vaimoineen sekä Pyynikillä samassa talossa asunut tuttu vanhapiika ja ”yksi nuori mies”, jonka nimeä Ampula ei enää muista. Matka Brasiliaan taittui ensin Ariadne-laivalla Helsingistä silloisen Saksan hallinnoimaan Stettinin kau-punkiin ja sieltä junalla läpi Saksan ja Ranskan aina Bordeaux ‘hon asti. Ranskasta suomalaisjoukko

⁹¹ Järsta, Leena, ”Raivaajat raatoivat paratiisiin jälkeläisilleen”, *Kotiliesi* 20/1986, 65; Peltoniemi 1985, 122.

⁹² Lähteenmäki 1979, 34.

⁹³ Katso Liite 1: taulukot 2, 3 ja 5; Lähteenmäki 1979, 35.

⁹⁴ Ampula 1999, 7–10.

aloitti valtameren ylityksen Massilia-nimisellä ”suurella ranskalaisella laivalla”. Perille Rioon saavuttiin 25.9.1929.⁹⁵

Työläistäustastaan huolimatta Lehtolan perhe ilmeisesti kuului 1920-luvun lopulle tullessa suhteellisen varakkaaseen keskiluokkaan Tampereella. Kenties Aksel-isän perustama kenkäkauppa kaupungin keskustassa oli menestynyt. Sellaisen kuvan ainakin saa Eila Ampulan kuvaillessa Brasiliaan lähdön hetkiä omasta 13-vuotiaan näkökulmastaan:

Kun sain tietää, että menisimme tropiikkiin niin sanoin heti äidille, että haluan uusia kauniita vaatteita. Menimme ostamaan kankaita ja sitten kutsuttiin kotiompelija, joka teki noin 10 mekkoa minulle. Olin tottunut saamaan kaikkien [sic] mitä halusin, sitten ostettiin [sic] kaunis matkalaukku. Pariisissa hotellissa se sitten varastettiin niin, että ei jäänyt mitään muuta kuin se mikä päälläni oli.⁹⁶

Penedoon muuttaneiden siirtolaisten lähtömotiiveja on vaikea tutkia, sillä syyt ovat usein olleet asianomaisillekin epäselviä. Olavi Lähteenmäki on kuitenkin laajojen haastattelujen perusteella hahmotellut penedolaisten lähtöön vaikuttaneita tekijöitä. Pois voidaan rajata muulle siirtolaisuudelle yleiset taloudelliset ja poliittiset syyt. Lähtijöitä ei syrjitty tai vainottu, eikä leivän loppumisesta ollut pelkoa. Päinvastoin monella lähtijällä oli mukanaan mukava summa sijoitettavaksi hankkeeseen. Lähteenmäki ei myöskään usko pulakaudella olleen suurta vaikutusta lähtöintoon. Työntö- veto-mallin mukaisesti voidaankin sanoa, että Suomesta pois työntävien tekijöiden osuus oli pienempi kuin Brasiliaan vetävien tekijöiden paino.⁹⁷

Joskus itse maalla ei ollut siirtolaiselle niinkään väliä, vaan tärkeintä oli halu lähteä jonnekin muualle. Sairaanhoidtajana työskennellyt Lyyli Jouskari muistelee: ”Minusta tuntui, että jos jatkaisin entistä tasaista elämäni, tulisi kuitenkin ennen pitkää jonkinlainen henkinen ja ruumiillinen romahdus. Toisin sanoen: tunsin nahoissani, että oli lähdettävä jonnekin.” Jouskari oli alun perin haaveillut muuttavansa Yhdysvaltoihin, aivan kuten niin monet muutkin suomalaiset. 1920-luvun lopussa sinne pääsy oli kuitenkin Jouskarin mukaan ”vuosien odotuksen takana”. Jouskari pohdiskeli myös Kanadaan muuttoa, mutta juuri kun hän oli saamaisillaan ”paperit kuntoon”, tuli tieto, että toistaiseksi Kanadaan otettiin Suomesta vain sellaisia siirtolaisia, jotka aikoivat maataloustöihin tai joilla oli maksaa maihinnousurahaa 40 000 markkaa, mikä oli ”pitkä penni noihin aikoihin”.⁹⁸

Jouskari ei ollut innostunut vegetaristisesta aatteesta, vaikka olikin kuullut Toivo Uuskallion puhuvan pari kertaa Suomessa. Hän ei kuitenkaan päässyt irti ”matkapolteestaan”, ja niinpä hän päätti

⁹⁵ Ampula 1999, 10–12.

⁹⁶ Ampula 1999, 12.

⁹⁷ Lähteenmäki 1979, 35–37.

⁹⁸ Jouskari 1958, 12–13.

yhdessä sisarensa kanssa lähteä Brasiliaan syksyllä 1930. Rioon suunnannut Jouskari päätyi Penedoon sattumalta, kun hän tapasi Riossa jouluaattona 1930 Uuskallion, joka toivotti tämän tervetulleeksi Penedoon. Jouskari muistelee: ”Minulle ei ajatus ollut vastenmielinen, vaikka mikään ’ihanteellisuus’ ei minua sinne houkuttellut. Ehkä siellä olisi joitakin työmahdollisuuksia, ajattelin.”⁹⁹ Jouskari muistelee pilke silmäkulmassa myös muita motiiveja siirtolaisuuteensa: ”Hedelmät ovat aina olleet heikkouteni. Jopa siinä määrin, että ne olivat yhtenä tekijänä antamassa sysäystä etelään lähdölle. Halusin syödä niitä kerrankin tarpeekseni.”¹⁰⁰

Monella siirtolaisella oli päätöksensä takana jokin henkilökohtainen syy kuten häiriö perhesuhteissa. Tyypillisiä siirtolaisia olivat myös ne, jotka lähtivät tropiikkiin etsimään parannusta johonkin vaivaan. Toivo Uuskalliokin oli aikoinaan päätenyt kasvisravintoon sairastuttuaan keuhkotautiin. Penedo-propaganda antoi Brasiliasta kuvan paratiisina, ja varsinkin nuoremmilla siirtolaisilla riitti seikkailunhalua ja uteliaisuutta lähteä eksoottiseen ja jännittävään maahan. Penedossa ideologioita riitti, mutta useimmat suomalaiset tavoittelivat jonkinlaista ihanteellista elämää. Läheskään kaikki siirtolaiset eivät sisäistäneet Toivo Uuskallion vaativia tavoitteita, ja pastori Pennasen ”Herran valituihin” pääsi runsaasti mukaan niitä, joille Penedon perusajatukset, kuten lihansyönnistä luopuminen, olivat yhdentekeviä.¹⁰¹ Siirtokunnan äitihahmona pidetty Liisa Uuskallio muistelee Penedon varhaisvaiheita:

Reippaasti lähti elämä jatkumaan kun saapui nuorta voimaa Penedoa rakentamaan; kaikki erilaisista olosuhteista kotoisin, asettuen outoihin oloihin. Mielipiteitä oli yhtä paljon kuin oli miestäkin. Ohjelmaakin riitti iltojen mittaan kun laulettiin ja kuunneltiin kanteleen soittoa sekä tutkittiin Raamattua, jonka oppia eivät kaikki käsittäneet samalla tavalla. Joku kiivaudessaan saattoi lyödä toista Raamatulla päähän, joten kymmenet käskyt ainakin vähäksi aikaa jäivät vaikuttamaan.¹⁰²

Moni kertoi myöhemmin tulleensa ikään kuin houkutelukseksi mukaan siirtolahankkeeseen.¹⁰³ Eva Hildénin havaintojen mukaan Brasiliaan lähteneistä suomalaisista vaimot olivat haluttomampia jättämään synnyinmaansa, mutta miesten painostuksesta he siihen lopulta suostuivat. Näillä vaimoilla oli myös suurimmat sopeutumisvaikeudet, ja heidän koti-ikävänsä usein pakotti perheet palaamaan Suomeen.¹⁰⁴ Kenties vaimot eivät jakaneet miestensä käsityksiä utopiaelämän ihanuudesta. Näin kävi ainakin Sunin perheessä. Toisaalta saattoi siirtolaisten kotiinpaluun syynä olla myös miehen

⁹⁹ Jouskari 1958, 20.

¹⁰⁰ Jouskari 1958, 21.

¹⁰¹ Lähteenmäki 1979, 35–37.

¹⁰² Uuskallio, Liisa, ”50 vuoden takaa”, *Penedo* 2/1978.

¹⁰³ Lähteenmäki 1979, 36.

¹⁰⁴ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 6, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43.

tahto, kuten kävi sairaanhoitaja Siiri Simolalle, joka itse olisi halunnut jäädä Brasiliaan mutta palasi Suomeen miehensä pyynnöstä.¹⁰⁵ Loppuelämänsä Brasiliassa viettänyt Liisa Uuskallio muistelee:

Lähtö oli minulle todella vaikeaa. Olin lukenut paljon Brasiliasta ja tiesin, että tämä on kaunis maa, mutta en kerta kaikkiaan ollut kiinnostunut. Mieheni sai ajatuksen päähänsä ja sanoi lähtevänsä sitten vaikka yksin. Sanoin, ettei se onnistu ja niin me lähdimme yhdessä.¹⁰⁶

Eila Ampula pohtii muistelmissaan, miksi Lehtolan perhe päätti lähteä Brasiliaan, vaikka ”meillähän oli kaikin puolin hyvät oltavat!” Ampula antaa lähdölle kaksi syytä. Nuori Eila ei menestynyt koulussa vaan jäi tyttölyseon kolmannella vuodella luokallensa. Ampula kirjoittaa: ”Tulimme tänne toiselle puolelle maailmaa häpeämään. [...] Minun huonon koulumenestykseni syynä ei ollut tyhmyys vaan laiskuus ja toiseksi, ne opettajat olivat niin ikäviä ja tylsiä, että ei sitä opetusta jaksanut edes kuunnella.” Toisena syynä perheellä oli äidin reumatismi, jonka uskottiin helpottavan lämpimässä ilmastossa. Ampulan muistelmien mukaan reumatismi ilmeisesti paranikin ”ainakin joksikin aikaa”.¹⁰⁷

Tuntuu vaikealta uskoa, että varsinainen häpeä olisi ollut Lehtolan perheen siirtolaisuuden taustalla. Tietysti se on voinut olla yksi osatekijä päätöksen syntymisessä. Olavi Lähteenmäen mukaan laukaisevana tekijänä siirtolaiseksi lähtöön saattoi olla jokin henkilökohtainen ja vaikean arkaluontoinen syy.¹⁰⁸ Eilan onneton koulumenestys tarjoaa ainakin mehukkaan tarinan, jota kertoa tuleville sukupolville. Toiveet tropiikin parantavista terveysvaikutuksista puolestaan kuulostavat melko samansuuntaisilta kuin muillakin Penedoon lähtijöillä. Kenties lähdön taustalla piili myös uteliaisuus nähdä ja kokea jotain uutta. Penedo-propagandan suurin äänitorvi Työkansa-lehti ilmestyi Tampereella, joten Lehtolan perheellä lienee ainakin ollut hyvät mahdollisuudet tutustua sen tarjoamaan sanomaan.

2.4. UTOPIAN HAJOAMINEN

Penedon siirtokunnan hengellisiä päätavoitteita olivat vegetarismi, naturalismi ja Uuskallion kannattama tiukka seksuaalimoraali. Taloudellisesti suomalaisten oli tarkoitus selvittää karjattomalla maanviljelyllä ja varsinkin appelsiinitaimiston perustamisella, jota varten otettiin suuri laina. Siirtokunnan tuotteille ei kuitenkaan ollut menekkiä maailmanlaajuisen laman alati huononevassa talous-

¹⁰⁵ Simola, Siiri, ”Kirje Eva Hildénille 31.1.1978.”, *Penedo* 2/1978, 6.

¹⁰⁶ Soto, Adrian, ”Penedosta ei tullut unelmoitua paratiisia: Maksoimme kovat oppirahat”, *Seura* 20/1991, 26–31.

¹⁰⁷ Ampula 1999, 10.

¹⁰⁸ Lähteenmäki 1979, 36.

ilmapiirissä. Eva Hildén muistelee: ”Suomalaisella sisulla raivattiin rasvaruoho-campot viljelymaaksi ja appelsiinitaimistoa alkoi nousta hehtaareittain.”¹⁰⁹

Kun taimisto oli myyntikunnossa, ei lupautunut ostaja ollutkaan enää kiinnostunut. Kuukausien työ oli mennyt hukkaan ja rahaa ei ollut, joten lainoja maksettiin ottamalla uusia lainoja aina suuremmilla koroilla. Myös erilaiset kasvitaudit ja hyönteiset tekivät tuhojaan, ja saattoivat viljelyksen menestykseen vaikuttaa paikalliset kapinat ja vallankumouksetkin. Vuoden 1932 erinomainen mansikkasato jäi mätänemään pelloille, kun São Paulon osavaltio nousi kapinaan ja kulkuyhteydet Rion ja São Paulon välillä katkesivat.¹¹⁰

Brasilian oloihin tottumattomat suomalaiset tekivät myös alkeellisia maanviljelyvirheitä seuraamalla aluksi Suomen kalenteria kylvöjen ja istutusten suhteen.¹¹¹ Eila Ampula muistelee, kuinka suomalaisten oli tarkoitus elää maanviljelyksellä, vaikka ”meissä ei ollut montakaan, joka olisi ollut sen alan ihmisiä, edes Suomessakaan”. Ampula jatkaa: ”Kahvi oli imenyt voiman maasta, lehmän lantaa ei saanut käyttää ja kaiken lisäksi jos jotain saatiin kasvamaan niin leikkaajamuurahaiset öisin veivät lehdet pesiinsä. Aamulla ei taimista ollut muuta, kuin runko jälellä [sic], jos aina ei sitäkään.”¹¹²

Koko 1930-luku oli vaikeaa aikaa siirtokunnalle. Huononeva taloudellinen tilanne nopeutti idealismin rapautumista ja kasvissyönti unohtui pian. Toivo Uuskallio oli alussa halunnut muun muassa hävittää kaikki paistinpannut, koska vain se oli hyvää ”minkä aurinko oli itse paistanut”. Paistinpannut kuitenkin palautettiin, kun suomalaiset alkoivat pyörtyillä syötyään viikkoja pelkkiä banaaneja.¹¹³ Karjanhoito oli tilalla kiellettyä, joten maitoa ja munia ostettiin aluksi salaa naapurituloilta, kun lapsia alkoivat vaivata erilaiset puutostaudit. Syksyllä 1932 tehtiin siirtokunnassa päätös luopua pelkästä puutarhaviljelystä ja ottaa sen rinnalle kanankasvatusta sekä täysihoitolatoimintaa. Pian astui alkoholi kuvaan eikä Uuskallion isällinen kuri riittänyt pitämään seksuaalimoraalia korkealla. Siirtokuntaan syntyivät nimiltään melko kuvaavat ”Yönsilmän kahvila”, ”Tuhannen riemun kahvila” ja ”Punaisen alushameen kahvila”, joihin mentiin iltamyöhällä nauttimaan lihaa, kahvia ja väkijuomia. Jotkut suomalaiset sortuivat jopa ”tummapintaisiin tyttöihin”. Uuskallio tiesi toisten ruoka- ja juomasynneistä, mutta julkisesti hän ei asiaa ottanut esille. Nudismista luovuttiin hyttysten ja polttavan auringon vuoksi.¹¹⁴

¹⁰⁹ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 14, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43.

¹¹⁰ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 14–16, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43.

¹¹¹ Peltoniemi 1985, 131.

¹¹² Ampula 1999, 20.

¹¹³ Saksa, Markku, ”Penedon turistikylässä on suomalaisuus valttia”, *Kotiliesi* 17.10.1986, 11–16.

¹¹⁴ Lähtenmäki 1979, 39.

Työtä tehtiin ruokapalkalla ja varsinkin alun kolhoosimainen yhteisasuminen oli kova pala monelle siirtolaiselle. Suomeen kantautui Brasiliasta sellainenkin skandaalimainen huhu, että siirtokunnan naiset olivat yhteisiä. Tämä oli omiaan tyrehdyttämään uudet muuttoaalot. Monet jättivät Penedon ja palasivat Suomeen. Toiset hankkivat maata lähiseudulta.¹¹⁵ Niilo Valtonen muistelee: ”Rahaa ei juuri kenelläkään ollut, sillä palkkoja ei maksettu vuosikausiin. Poislähtijät kerjäsivät rahaa Uuskalliolta niin paljon, että pääsivät Rioon, josta monet palasivat työhyrryillä Suomeen.”¹¹⁶

Toivo Uuskallion ideologiasta innostuneina monet suomalaiset olivat antaneet säästönsä vegetaristiyhteisön perustamista varten. Suinkaan kaikki rahoittajista eivät kuitenkaan ehtineet matkustaa Brasiliaan asti, vaan päättivät pettyneistä Suomeen-palaaajista viisastuneena olla lähtemättä. Suomessa sadat ihmiset vaativat rahojansa takaisin, mutta vain harva onnistui niitä saamaan. Brasiliaan saapuneille Toivo Uuskallion piti ainakin järjestää paluurahat. Eila Ampulan mukaan monet suomalaiset olivat tyytymättömiä ja valittivat siirtolan oloja. Ampula jatkaa: ”Minulla ei ollut silloin, eikä ole nytkään mitään valittamisen syytä. Sen aikainen elämä Penedossa oli minusta hauskaa. Ei minua kiinnostanut ihmisten purnaaminen.”¹¹⁷

Eila Ampulan muistelmien mukaan monien muiden suomalaisten tavoin myös Lehtolan perhe kuitenkin harkitsi alussa lähtöä Penedosta. Aksel-isä oli pettynyt siirtokuntaan ja epäili, oliko perheen ollut sittenkään viisasta tulla Brasiliaan. Hän alkoi suunnitella Suomeen palaamista. Aleksandra-vaimo ja Eila-tytär kuitenkin halusivat jäädä Penedoon. Eila Ampula muistelee:

Sanoin heti, että en varmasti lähde. Äiti oli samaa mieltä. Isä kävi sitten siellä yksin. Meni ja tuli merimiehenä. [...] Isälle tämä Penedoon jääminen merkitsi suurta muutosta, eikä hän ollut tyytyväinen mihinkään. Äiti sensijaan [sic] oli kuin ’kala vedessä’. Teki paljon työtä, huvitteli, tanssi, laihtui ja nuortui.¹¹⁸

Toinen puolisoista ei kokenut Brasiliaa kodikseen. Tässä suhteessa Lehtolan perhe oli siis samankaltaisessa asemassa kuin Sunin perhe, sillä Laura halusi asua Suomessa ja Toivo puolestaan Brasiliassa. Lehtolat kuitenkin jäivät asumaan Penedoon, mitä Eila Ampula pitää hyvänä ratkaisuna. Ampula muistelee vanhempiaan ja varsinkin hänen äidissään tapahtunutta muutosta:

¹¹⁵ Lähteenmäki 1979, 38.

¹¹⁶ Valtonen 1987, johdantoluku ”Fazenda Penedo”.

¹¹⁷ Ampula 1999, 21.

¹¹⁸ Ampula 1999, 21.

Isä ja äiti olivat hiljaisia, lukivat aina. Mutta kyllä se hiljaisuus loppui, kun tultiin tänne tropiikkiin. Jo laivalla äiti leikkasi pitkän tukkansa, tuli paljon nätimmäksi. Penedossa laihtui parikymmentä kiloa, teki kovasti työtä, mutta huvitteli myös. Innostui tanssimaan, hänelle varsinkin tämä muutos teki hyvää.¹¹⁹

Muiden suomalaisten työskennellessä Fazenda Penedossa maanviljelystöissä Toivo Uuskallio asui itse Rio de Janeirossa hotellihuoneessa mutta omisti Penedon tilan ja johti sitä itsevaltiaan tavoin, mikä aiheutti katkeruutta monissa suomalaisissa:

Noin kerran kuussa hän [Uuskallio] kävi Penedossa, toi vähän rahaa ja suuria toiveita. Hänen poissaollessaan, kansa napisi ja jopa selkäsaunaa hänelle luvattiin, kun hän ilmestyisi. Niin ei kuitenkaan tapahtunut, hän kutsui kansan koolle päärakennukseen yläsaliin. Rukoiltiin, laulettiin, hän soitti kannelta ja puhui meille. Kohta kaikki olivat myytyjä miehiä.¹²⁰

Raha-asioiden hoito osoittautui Uuskalliolle vaikeaksi, ja vuonna 1939 melkein koko tila oli kiinnitetty lainan vakuudeksi. Suurin osa talousvaikeuksiin ajautuneesta Penedosta myytiin toukokuussa 1942 sveitsiläiselle lääkefirmalle Plamedille, jonka palveluksessa moni suomalainen löysi työpäivän.¹²¹ Myös Laura Suni pestautui Plamedin palvelukseen apulaiseksi toimistoon, joka oli Eva Hildénin mukaan ikävä ja pimeä ja jossa sai monena aamuna palella.¹²² Kun uusi ostaja mittautti Penedon maa-alueen, kävi ilmi, että suomalaisten aikoinaan ostama 3 500 hehtaarin alue oli todellisuudessa paljon pienempi.¹²³ Tämä oli kenties se viimeinen naula utopiasiirotolan arkkuun.

Eva Hildén ja Laura Kurki muistelevat Penedon utopian hajoamista yllättävän positiiviseen sävyyn: ”Toivo Uuskallio ei ollut huijari, mutta niin suuret taloudelliset kysymykset olivat hänen kyvyilleen liikaa.”¹²⁴ Hyvä esimerkki tästä on se, kun suomalaiset ostivat Penedon. Tilan mukana tuli 250-päinen karja, jonka Uuskallio antoi aatteilleen uskollisena ilmaiseksi pois.¹²⁵ Eila Ampula muistelee, että tätä pidettiin suomalaisten keskuudessa yleisesti ”aika hölmönä”.¹²⁶ Toivo Uuskallio menehtyi 78-vuotiaana Penedossa vuonna 1969. Penedon pitkäaikaisen asukkaan Niilo Valtosen mukaan usein paastoavan johtajan kuolinsyynä oli ainakin osittain nälkiintyminen: ”Hän söi paljon banaaneja, mutta ei pelkillä banaaneilla pysy elossa.”¹²⁷

¹¹⁹ Ampula 1999, 13.

¹²⁰ Ampula 1999, 20.

¹²¹ Koivukangas 1999, 7; Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 14–16, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43; Peltoniemi 1985, 130–131; Lähtenmäki 1979, 38–39.

¹²² Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 63, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43.

¹²³ Soto, Adrian, ”Penedosta ei tullut unelmoitua paratiisia: Maksoimme kovat oppirahat”, *Seura* 20/1991, 26–31.

¹²⁴ Ikonen, Mari, ”Koti kaukana kaikkialla”, *Anna* 42/1986, 62–63

¹²⁵ Ikonen, Mari, ”Koti kaukana kaikkialla”. *Anna* 42/1986, 62–63.

¹²⁶ Ampula 1999, 19.

¹²⁷ Kahleyn Dieb, Jonny, ”Toivo Uuskallio: Visionary or Mercenary? The story of Penedo, Brazil’s only Finnish community”, *Finn Times* 3.1.2013. [<http://finntimes.com/?p=424>]. Luettu 16.4.2015.

3. SUNIN PERHEEN PITKÄ MATKA

Jääsken pitäjässä Ahvolan kylässä nähtiin monta veristä taistelua Suomen sisällissodan keväänä 1918. Sunin Iitti-nimisessä talossa pidettiin valkoisen puolen päämajaa, ja siellä asuivat myös päälliköt. Talonväki asui kodissaan muiden joukossa.¹²⁸ Sunin talossa maanviljelijä Antti Sunin (1871–1949) ja emäntä Eeva Sunin (1875–1944) vanhin poika Toivo, ”roteva, terve ja vahva mies”¹²⁹ tapasi tulevan vaimonsa, nuoren viipurilaisen Laura Lahja Forsströmin. Laura oli Valter (1869–1955) ja Fredrika Forsströmin (1871–1953) kuusihenkisen lapsikatraan kolmanneksi vanhin jäsen. Keväällä 1917 ylioppilaaksi kirjoittanut Laura oli tullut tammikuussa 1918 opettajan sijaiseksi Ahvolaan paikalliseen kansakouluun.¹³⁰

Taisteluiden lähestyessä olivat vanhemmat opettajat lähteneet koteihinsa jättäen Lauran pitämään yksin huolta koulusta, kunnes Antti Suni oli koulun johtokunnan puheenjohtajana käynyt tammikuussa 1918 hakemassa nuoren opettajattaren turvaan Suneille.¹³¹ Laura kirjoittaa: ”En voinut palata kotiin Viipuriin sotatilan takia. Jäin Ahvolaan ja jouduin Sunille sotahommiin.”¹³² Mahdollisuuksien horisonttia ajatellen yllättävän sotatilan poikkeuksellisuus aiheutti sen, että Lauralla ei ollut itsenäistä päätäntävaltaa siitä, mitä hänelle historiallisena toimijana tapahtui kevään 1918 Karjalassa.

3.1. YHTEISTÄ KOTIA RAKENTAMASSA

Toivo ja Laura selviytyivät sisällissodan taisteluista ja alkoivat seurustella. Laura vietti kesän 1918 Sunilassa ja syksyn opettajana Viipurin Monrepossa. Kevättalven 1919 Laura toimi opettajana Viipurin Kelkkalassa samassa kansakoulussa, jota hän oli itse käynyt kaksi vuotta. Kihloihin Laura ja Toivo menivät 13. maaliskuuta 1919, ja häitä tanssittiin Ahvolassa jo 2. elokuuta 1919. Nuoren avioparin ensimmäiset vuodet eivät olleet helpoimmasta päästä. Laura Kurki muistelee:

¹²⁸ Siro 1967, 124–125.

¹²⁹ Armas Parnon käsikirjoitus Penedosta 1973, s. 51, ”Taika: Penedo ja todellisuus”, TYYH/S/a/212/41.

¹³⁰ Katso Liite 4; Laura Kurjen muistelmien muistiinpanot, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

¹³¹ Marja Ikosen haastattelu, 21.9.2013.

¹³² Laura Kurjen muistelmien muistiinpanot, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

Ensimmäisen aviovuoteni 1919 me asuimme Sunilassa. [...] Vuoden 1921 keväällä asuimme mökissä! Siellä asuessamme kaaduin kevättalvella kelkkamäessä ja minulla oli vaikea keskenmeno. Saman vuoden aikana valmistui talomme, johon muutimme syksyllä 1921.¹³³

Nuoret rakensivat Ahvolaan yhteiseksi kodiksi Niittylän talon ja alkoivat viljellä maata. Laura sai jälleen syksyllä 1921 sijaispaikan Ahvolan kansakoulusta. Vaikea keskenmeno lienee jättänyt jälkensä, mutta siitä huolimatta Lauralle ja Toivolle siunaantui melko nopeasti kaksi tervettä lasta, Paavo Antero 15. helmikuuta 1922 ja Eeva Marjatta seuraavan vuoden toukokuussa.¹³⁴ Nuori äiti oli kiireinen. Paavon syntymän jälkeen hän palasi opettajantöihinsä jo maaliskuussa 1922 ja jatkoi lukukauden loppuun asti. Seuraavana lukuvuonna Laura ei opettanut vaan hoiti kotona Paavaa ja tilaa ja odotti Eevaa, joka syntyi 26. toukokuuta 1923. Laura Kurki kirjoittaa:

Kesän olin kotona Niittylässä, mutta jo elokuussa lähdin Kajaaniin kansak. opettajan pätevyyttä hakemaan. Paavo oli Sunin mamman hoidossa. Eva oli äitini luona Viipurissa. Kajaanista palasin 1924 opettajapätevyuden saaneena. 1924 alkoi opettajatoimeni, ensimmäinen pätevänä, Kalalammilla Jääskessä.¹³⁵

Sunin perhe vietti siis lukuvuoden 1923–1924 täysin hajallaan. Kajaanin-vuoden on täytynyt olla raskasta aikaa Lauralle, sillä hän joutui olemaan kauan erossa miehestään ja pienistä lapsistaan. Opettajantutkinnon suoritettuaan Laura opetti seuraavan lukuvuoden Jääsken Kalalammilla ja sitä seuraavan Antrean Patalahdessa.¹³⁶

Syksyyn 1926 tultaessa tilanne kotona Niittylässä oli kuitenkin kokemassa suuren muutoksen. Verinen sisällissota oli jättänyt henkisiä arpia kuularuiskumiehenä taistelleeseen Toivoon. Tämä oli rauhaton eikä sopeutunut kovin hyvin maanviljelijän eloon Niittylässä. Hän vieraili usein naapuripiitäjässä Antreassa Toimela-nimisellä mallitilalla, jota isännöi jo mainetta niittänyt puutarhuri ja idealisti Toivo Uuskallio. Eva Hildén muistelee: ”Isäni oli hänen parhaita ystäviään. Viikkoja ja kuukausia oli isäni vierailut Uuskallion kotona tämän opetuksia ja ideoita kuunnellen ja omaksuene.”¹³⁷

Sydänvaivoista ja reumatismista kärsinyt ja etelän parantavasta lämmöstä haaveillut Armas Parno muistelee ystäväänsä Toivo Sunia:

¹³³ Laura Kurjen muistelmien muistiinpanot, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

¹³⁴ Rahikainen 1987, 64; Laura Kurjen muistelmien muistiinpanot, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

¹³⁵ Laura Kurjen muistelmien muistiinpanot, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

¹³⁶ Laura Kurjen muistelmien muistiinpanot, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

¹³⁷ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 4, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43.

Minä olin aatteen ihminen elämän pakosta, mutta Suni oli vain ihastunut aatteen ja-loudesta. Ihailin häntä, että kerrankin tuli joukkoomme mies täydessä terveydessään, ettei aina vaan meitä jotka olimme sairauden runteleimia, vegetarismien avulla eteen-päin pyrkiviä. Ympäristö [sic] painostus oli valtava. Olimmehan luopioita, olimme luopuneet isiltä peritystä mailman [sic] suurimmasta uskonnosta, nimittäin lihan-syöjien uskonnosta ja uskomuksista.¹³⁸

Toivo Suni innostui Uuskallion esittelemästä vegetaristisesta ruokavaliosta ja ajatuksesta muuttaa pois Suomesta johonkin lämpimään maahan. Luultavasti päätöksen taustalla kummittelivat vajaa kymmenen vuotta aiemmin koetut sisällissodan kauhut.¹³⁹

Laura Suni taas halusi pysyä kahden pienen lapsensa kanssa kotona Niittylän tilalla, jonka mailla levittäytyivät kasvava puutarha ja viljavat pellot. Lauran oli vaikea seurata miehensä ja Toivo Uuskallion tiukkoja ohjeita vegetaristisesta ruokavaliosta. Myös pariskunnan käsitykset lasten koulun-käynnistä ajoivat heitä erilleen, sillä Toivo oli sitä mieltä, että lapsille riitti koulun sijasta vanhempien tarjoama opetus. Toivo Sunin ajatukset olivat luultavasti Toivo Uuskalliolta omaksuttuja, sillä tämä liitti ideologiaansa käsityksen koulun pakkokasvatuksen kielteisestä vaikutuksesta ihmisen sekä henkiseen että fyysiseen kehitykseen.¹⁴⁰ Niittylässä Suni kirjoitti rakoilevasta avioliitostaan ystävälleen ”veli Uuskalliolle” elokuussa 1926:

Tuntuu siltä kuin en voisi ensi talvea kotona viettää vaikei etelään tulisi lähdettyä, sillä entiseen rikolliseen elämään en voi palata ja se olisi ehtona kotirauhan säilymiselle. [...] Minun työni on lopussa, kun viljat on korjattu ja silloin lähdän ehkä yksinkin. [...] [E]hkä syyskuussa lähdän jos saan tilaisuuden eli merimiehenä pääsen.¹⁴¹

Tämä ”entinen rikollinen elämä”, josta Toivo Suni puhuu kirjeessään, viittaa todennäköisesti lihan-syöntiin ja muihin Toivo Uuskallion tuomitsemiin ajanvietteisiin. Viittaus ”kotirauhan säilymiseen” puolestaan kielii siitä, että Laura-vaimo ei ollut samoilla linjoilla miehensä ja tämän oppi-isän Toivo Uuskallion kanssa. Uuskallion paratiisiksiirtokuntahanke kuitenkin tarvitsi rahaa, ja Toivo Suni oli valmis lähtemään tienaamaan sitä Kanadan Ontarioon asti. Toivo lähti matkaan syyskuussa 1926 Lauran siirtyessä sijaisopettajaksi Antrean Hannilaan. Laura Kurki muistelee: ”Koulun loputtua 1927 hoitelin maatalaamme ilman Toivoa.”¹⁴² Lauralla oli nyt opettajantyönsä ja lastensa lisäksi täydellinen vastuu Niittylästä.

¹³⁸ Armas Parnon käsikirjoitus Penedosta 1973, 6, ”Taika: Penedo ja todellisuus”, TYYH/S/a/212/41.

¹³⁹ Marja Ikosen haastattelu, 21.9.2013.

¹⁴⁰ Marja Ikosen haastattelu, 21.9.2013; Järsta, Leena, ”Raivaajat raatoivat paratiisiin jälkeläisilleen”, *Kotiliesi* 20/1986, 65; Melkas 1999, 162.

¹⁴¹ Toivo Sunin kirje Toivo Uuskalliolle Ahvolasta 18.8.1926, TYYH/S/a/212/79.

¹⁴² Laura Kurjen muistelmien muistiinpanot, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

Ennen toista maailmansotaa Suomesta Kanadaan muuttaneiden siirtolaismiesten ensimmäinen työpaikka löytyi yleensä kaivoksesta, sahalta tai metsätöistä. Miesten työt olivat fyysisesti ja usein henkisesti raskaita, sillä ainakin metsätyömailla tehtiin työtä keväästä aina lumentuloon asti eristyksessä muusta maailmasta.¹⁴³ Myös Toivo Suni koki työskentelyn Ontariossa haastavampana kuin oli kuvitellut. Ilmeisesti Sunin tarkoituksena oli saada töitä kaivoksilta, mutta Uuskalliolle tammi-kuussa 1927 lähettämässään kirjeessä hän kertoo: ”[E]ivät minua ottaneet kultakaivamaan, ehkä se oli niin menevä ja ehkä tarvitsen keuhkojani johonkin muuhun tarkoitukseen.”¹⁴⁴ Kaivostyön vaarat ja terveydelliset haitat siis tunnettiin jo tuolloin.

South Porcupinessa vallitsi Sunin mukaan valtava työttömyys, ja Sunikin kokeili ensin työntekoa ”metsäkämpällä” ja sitten ”jonkun laisena pihamiehenä täällä kullan kaivajain kaupungissa”. Kirjeessä Suni paheksuu metsäkämppien viinankeittoa ja kertoo yrittäneensä pitäytyä Uuskallion opeissa: ”Olen ollut terveenä ja harrastanut vegetarismia. Täällä kaupungissa on täytynyt syödä keitettyäkin kun olen talon ruuassa.”¹⁴⁵ Kirjeen perusteella on pääteltävissä, että Suni kenties katuu lähtöä Kanadaan:

Kyllä sittenkin Suomessa on elämä paljon terveempää kuin täällä. Täällä on vasta humpuuki huipussaan. [...] Odotan aikaa jolloin tulee asia valmiiksi että voin pyyhkiä tämän lumimaan tomut jaloistani. Olen aivan orpona täällä ajatuksineni. Tuntuu kuin ihmisillä ei olisi täällä aikaa ajatella muita kuin dollareita. Suomalaiset ovat kaikki melkein järestään [sic] kommunisteja ja ateisteja.¹⁴⁶

Taloudellisesti ja aatteellisesti katsottuna Toivo Sunin Kanadan-matka ei ollut menestyksekkäs. Paria kuukautta myöhemmin jotkin asiat tuntuvat kuitenkin olevan paremmin, ja Suni ilmoittaa kirjeessään Toivo Uuskalliolle odottavansa jo innolla pääsyä Brasilian lämpöön. Etäisyys Suomeen näyttää tehneen myös hyvää, sillä ahkeran kirjeenvaihdon ansiosta välit Lauran kanssa ovat kohentuneet: ”Olen saanut vaimoltani kirjeitä melkein joka viikko. Samoin olen lähettänyt. Tämä talvi on suuresti lähentänyt suhdettamme.”¹⁴⁷ Kenties pariskunnan oli helpompi keskustella kirjeiden välityksellä kuin kasvotusten. Suni kuitenkin myöntää Uuskalliolle, että Laura ”ei ole kyllä valmis etelänmatkaan, mutta ei ole vielä ollut aikakaan”.¹⁴⁸

¹⁴³ Ahonen 2010, 37.

¹⁴⁴ Toivo Sunin kirje Toivo Uuskalliolle Kanadan South Porcupinesta 21.1.1927, TYYH/S/a/212/79.

¹⁴⁵ Toivo Sunin kirje Toivo Uuskalliolle Kanadan South Porcupinesta 21.1.1927, TYYH/S/a/212/79.

¹⁴⁶ Toivo Sunin kirje Toivo Uuskalliolle Kanadan South Porcupinesta 21.1.1927, TYYH/S/a/212/79.

¹⁴⁷ Toivo Sunin kirje Toivo Uuskalliolle Kanadan South Porcupinesta 22.4.1927, TYYH/S/a/212/79.

¹⁴⁸ Toivo Sunin kirje Toivo Uuskalliolle Kanadan South Porcupinesta 22.4.1927, TYYH/S/a/212/79.

Laura Sunia luonnehditaan monessa lähteessä itsenäiseksi ja temperamenttiseksi naiseksi, jolle omien mielipiteiden ilmaiseminen ei tuottanut vaikeuksia. Miehen ihanteen seuraaminen, rakkaasta ammatista luopuminen ja Suomesta Brasiliaan lähteminen ei ollut hänelle varmastikaan helppoa. Eva Hildénin mukaan Sunin perhe lähti matkalle vasta, kun Laura-äidin tekemä ”tarmokas vastarinta oli murtunut”.¹⁴⁹

3.2. BRASILIAN KUTSU

Armas Parno muistelee Brasiliaan lähdön ensivaiheita: ”Alkusuunnitelma oli, että meitä lähtisi kolme miestä, minä, Suni ja Uuskallio vaimoineen. Neljän hengen porukka aluksi. Sunin perhe; vaimo ja kaksi lasta tulisivat myöhemmin.”¹⁵⁰ Kuten olen aikaisemmin todennut, Toivo Suni ei kuitenkaan lähtenyt tässä ensimmäisessä retkikunnassa. Toivo palasi Kanadasta perheensä luo Suomeen syksyllä 1927. Laura, Toivo ja lapset viettivät loppuvuoden 1927 yhdessä kotona Niittylässä, mutta jo seuraavan vuoden alussa Laura siirtyi jälleen uuteen kouluun. Perheen viettämän yhteisen ajan lyhyteen pettynyt Laura Kurki muistelee: ”Olisin mieluummin ollut kotona, mutta Toivon kehoituksesta [sic] otin kevättalveksi opettajapaikan Terijoella 1928. Siellä ollessamme kävi Paavo alakoulun Terijoella, minun opettajana ollessa.”¹⁵¹

Mitä luultavimmin Toivolla oli jo tuossa vaiheessa omat suunnitelmansa Niittylän varalle, ja hän halusi varmistaa, että Lauralla ja lapsilla oli jokin paikka, jossa asua. Keväällä 1928 Toivo Suni myi Niittylän kodin matkarahoja vastaan ja lähti Uuskallion seurueen luo Brasiliaan. Laura kirjoittaa:

Pääsiäispyhät vietimme vielä yhdessä Viipurissa vanhempieni luona. Pääsiäisen jälkeen palasin mieli apeana jatkamaa työtäni Terijoella. Toivo oli lähtenyt ja meidät jättänyt. Eevan otti äiti taas hoitoonsa ja Paavon Ahvolan mummo, siihen asti kun minä koulun loputtua Terijoella palasin Viipuriin.¹⁵²

Kesän 1928 Laura ja lapset viettivät ”osaksi Viipurissa, osaksi Ahvolassa”, ja lukuvuoden 1928–1929 Antrean Patalahdella Lauran toimiessa opettajana ja Paavon käydessä koulua. Laura kirjoittaa, että Toivo pyyteli ”hartaasti” perhettä luokseen Brasiliaan.¹⁵³ Eva Hildénin mukaan Laura-äitikin ikävöi Toivo-isää, ja lopulta tuo ikävä kasvoi niin suureksi, että perheen oli lähdeävä Brasiliaan.¹⁵⁴

¹⁴⁹ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 5, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43.

¹⁵⁰ Armas Parnon käsikirjoitus Penedosta 1973, 8, ”Taika: Penedo ja todellisuus”, TYYH/S/a/212/41.

¹⁵¹ Laura Kurjen muistelmien muistiinpanot, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

¹⁵² Laura Kurjen muistelmien muistiinpanot, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

¹⁵³ Laura Kurjen muistelmien muistiinpanot, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

¹⁵⁴ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 4, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43.

Laura kirjoittaa kovin haikeasti lähdöstä Brasiliaan: ”Kotikalustoni jäi Ahvolaan säilytettäväksi, Sunilaan. Kotia ei meillä omaa enään [sic] ollut Ahvolassa. Se oli myyty T:n tahdosta [...]”¹⁵⁵ Lau-seesta voi päätellä, että Laura oli ollut tilan myyntiä vastaan. Perhe hyvästeli sukulaisensa ja valmistautui matkaan. ”Kuusivuotiaalle tyttöselle oli Brasiliaan lähtö täydellinen arvoitus”, muistelee Eva Hildén.¹⁵⁶

Laura, lapset sekä mukaan saattamaan lähteneet Viipurin mummo, tädit ja sedät matkustivat junalla Helsinkiin, jossa Penedon propagandasta vastannut pastori H.D. Pennanen järjesti 11.6.1929 tilaisuuden siirtolaan lähtijöille Helsingin Tyttökoulun juhlasalissa. Pastori rohkaisi lähtijöitä:

Te jätätte taaksenne kaiken teille rakkaan ja lähdette kohti uutta ja tuntematonta elämää, joka vaatii paljon työtä, kärsivällisyyttä, uskoa, lähimmäisenrakkautta, uhrauksia ja palveluhenkeä. Kaikki tämä on ominaista sille yhteiskunnalle, jonka pioneereja te olette. Olen iloinen nähdessäni tämän reippaan, iloisen ja urhoollisen ryhmän, jonka Jumala lähettää Penedoon.¹⁵⁷

Laura ja lapset jättivät itkuiset hyvästit sukulaisilleen ja lähtivät seuraavana päivänä matkaan Helsingin satamasta Nordland-laivalla. Saksan Bremenissä ryhmä vaihtoi Sierra Córdoba -laivaan, joka saapui 9.7.1929 perille Rio de Janeiroon.¹⁵⁸ Toivo Suni oli perhettään satamassa vastassa. Laura pyyhki ilon kyyneliä silmistään, sillä jälleennäkemisen riemu oli suuri. Myös Toivo Uuskallio oli tullut toivottamaan uudet suomalaiset tervetulleiksi. Yhdessä muiden Brasiliaan saapuneiden kolmannessa luokassa matkustaneiden siirtolaisten kanssa Laura ja lapset joutuivat pariiksi päivää karanteeniin Rion edessä sijainneelle Ilha das Flores -saarelle.¹⁵⁹

Sunien tavoin myös Lehtolat vietiin paria kuukautta myöhemmin syyskuussa ”Kukkaissaarelle” karanteeniin. Eila Ampula muistelee: ”Meitä tutkittiin ja rokotettiin niitä samoja tauteja vastaan joihin olimme jo Helsingissä rokotetut. Epäilivät meidän tuovan uusia tauteja tullessamme.”¹⁶⁰ Matkustusluokkien eriarvoisuutta kuvaa hyvin se, että ensimmäisen ja toisen luokan matkustajien ei tarvinnut osallistua karanteeniin. Ylemmän ja alemman luokan matkustajat eivät laivalla ollessaan kohdanneet, sillä kontaktit olivat useimmilla laivayhtiöillä kiellettyjä. Siirtolaisten ei myöskään sopinut käyttää ylempien matkustusluokkien saniteetti- tai kansitiloja, etteivät köyhistä oloista tulleiden siirtolaisten mahdollisesti kantamat taudit päässeet leviämään.¹⁶¹

¹⁵⁵ Laura Kurjen muistelmien muistiinpanot, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

¹⁵⁶ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 4, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43.

¹⁵⁷ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 11, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

¹⁵⁸ Hildén 1989, 27.

¹⁵⁹ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 13, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

¹⁶⁰ Ampula 1999, 12.

¹⁶¹ Coye & Murphy 2007, 176–177.

Brasilian ”Kukkaissaarella” kaikki suomalaiset, myös vannoutuneimmat rokotuksenvastustajat, joutuivat ottamaan maahantuloon vaadittavat rokotukset Brasilian viranomaisilta. Tämän jälkeen matkalaiset suuntasivat junalla kohti Penedoa.¹⁶² Laura ja lapset saapuivat utopiasiiirtolaan heinäkuussa 1929. Yhdessä 22 muun toiveikkaan suomalaissiiirtolaisen kanssa he muodostivat kolmannen ja viimeisen suuren ryhmän, joka Penedoon matkusti. Yhteensä 139 suomalaista lähti Brasiliaan vuonna 1929, ja on pääteltävissä, että muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta suomalaisten päämääränä oli juuri perustettu utopiasiiirtokunta Penedo.¹⁶³

3.3. KOTIUTUMISEN VAIKEUS

Aluksi Sunin perhe asui muiden suomalaisten kanssa Fazenda Penedon päärakennuksessa. Tämä yhteistalousvaihe oli tarkoitettu kuitenkin vain tilapäiseksi ennen siirtymistä omille palstoille. Suunnitelman mukaan maatila oli tarkoitus jakaa 250 osuuteen, joista jokaiseen kuuluisi kaksi hehtaaria tasaista maata ja kaksitoista hehtaaria metsää. Yksityispalstat oli mahdollista lunastaa joko rahalla tai työskentelemällä tilalla. Toivo Uuskallion laskujen mukaan puolentoista vuoden työ yhteisissä hankkeissa riittäisi osuuden maksuksi.¹⁶⁴

Suomalaisten saapuessa Penedoon siellä ei ollut juuri mitään, joten alkuvuodet kuluivat uusien teiden ja talojen rakentamisessa. Ensimmäiset talot suunniteltiin muistuttamaan toisiaan. Niiden tehtävä oli osoittaa, kuinka uudessa yhteiskunnassa kaikki olisivat tasa-arvoisia. Talot sijaitsivat melko kaukana toisistaan, sillä Toivo Uuskallion suunnitelmien mukaan niiden väliin oli jätettävä tilaa viljelyksille. Kaikilta taloilta tuli myös olla kulkuyhteys joelle. Vuosien 1929 ja 1942 välisenä aikana valmistui kuitenkin vain neljä tällaista suomalaista mallitaloa Sunien kotitalon ollessa yksi niistä. Talot eivät riittäneet majoittamaan kaikkia penedolaisia, joten jotkut suomalaisista päättivät rakentaa omia asumuksiaan. Rahaa ei kuitenkaan ollut tiilien ostamiseen kaikille, joten taloja rakennettiin puusta tai bambusta vähän sinne minne huvitti, ja niin Penedon arkkitehtuuri lähti kasvamaan hallitsemattomasti ja Uuskallion alkuperäissuunnitelmien vastaisesti.¹⁶⁵

Suomalaiset tekivät Penedossa yhdessä työtä: miehet pelloilla ja rakennustöissä ja naiset vuorovierokoin keittiössä, puutarhassa, pyykinpesussa ja siivouksessa. Teoriassa kaikille maksettiin palkkaa, mutta tilan taloudellisten vaikeuksien lisääntyessä palkanmaksupäivät harvenivat. Eva Hildénin

¹⁶² Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 13, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

¹⁶³ Lähteenmäki 1979, 33–34.

¹⁶⁴ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 9, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

¹⁶⁵ Fagerlande 2009, 6–8.

mukaan ”Brasilian milreisillä kilinä penedolaisten taskussa ei ollut kovinkaan tuttu.”¹⁶⁶ Eila Ampula muistelee köyhien suomalaisten kekseliäisyyttä:

Alkuaikoina ei meillä penedolaisilla ollut rahaa käytettävissä. Jokainen sijoitti tai lainasi tai antoi rahansa maatilaa maksamiseen, niin että ei kenelläkään ollut pennin pyörylää. Ei voinut ostaa edes voipakettia, vaatteista puhumattakaan, ei me silti alastomina kuljettu. Johtajamme toimitti meille vehnäjäuhosäkkejä, joista tehtiin mekkoja, housuja ja paitoja.¹⁶⁷

Myös Niilo Valtonen muistelee Penedon alkuvuosien omaperäisiä asusteita: ”Vaatus käsitti ne pukimet, jotka kukin oli tuonut Suomesta, tai lese- ja sokerisäkistä ommellut paidat ja housut. Toisissa käytiin avojoaloin tai itse tehdyt puukengät jalassa.”¹⁶⁸

Iltaisin penedolaiset kerääntyivät pääarakennukseen yhteisille portugalintunneille, joita piti ”eräs hollantilainen professori, joka oli jo niin kauan ollut maassa että saattoi muillekin jakaa kielitaitoaan”.¹⁶⁹ Joskus kokoonnuttiin juhlimaan yläkerran suureen saliin. Tällöin Uuskallio saattoi lausua rohkaisun sanoja Penedon pioneereille. Sunnuntaisin pidettiin jumalanpalveluksia, joissa luettiin Raamattua, laulettiin virsiä ja Uuskallio piti puheen. Sunnuntaisin penedolaiset pääsivät nauttimaan myös uimisesta ja aurinkokylvyistä joella. Melkein kaikki suomalaiset olivat musiikin ystäviä, ja juhlissa laulettiinkin innolla suomalaisia lauluja erilaisin kokoonpanoin. Toivo Suni säesti tanssia viululla, ja Toivo Uuskallio soitti muistitiedon mukaan taitavasti kanteletta. Penedossa toimi kuoro, näytelmäkerho ja Laura Sunin johdolla perustettu tanhuryhmä.¹⁷⁰

Suomalaisia kansantanssijain on tanssittu Penedossa siirtokunnan perustamisesta lähtien nykypäivään saakka. Anja Kaarina Mäntynen haastattelemalla Helena Hildén de Sousa kertoo isoäitinsä Laura Sunin ohjanneen ensimmäistä Penedon kansantanssiryhmää ja innostaneen suomalaisia tanhuamaan yli kolmenkymmenen vuoden ajan. Suni oli myyttinen isoäiti, joka Hildén de Sousan mukaan pani alulle koko siirtokunnan olemassaolon ajan kestäneen kehollisen, taiteeseen ja perinteen ylläpitämiseen perustuvan suomalaisuuden vaalimisen. Myöhemmin Laura Sunin palattua takaisin Suomeen Eila Ampula ohjasi Penedon kansantanssijoita.¹⁷¹

Eila Ampulan isä Aksel Lehtola oli Ampulan mukaan ollut Suomessa ”valioluokan telinevoimistelijä”, joka kuului Yritys-nimiseen urheiluseuraan. Toinen rakas harrastus oli näyttelemine, ja hän esiintyi usein Tampereen Työväen Teatterissa joukkokohtauksissa. Ampula muistelee isäänsä:

¹⁶⁶ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 14, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43.

¹⁶⁷ Ampula 1999, 12.

¹⁶⁸ Valtonen 1987, johdantosivu ”Fazenda Penedo”.

¹⁶⁹ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 17, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43.

¹⁷⁰ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 17, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

¹⁷¹ Mäntynen 2014, 31.

”Nämä harrastukset häneltä sitten kokonaan loppuivat, kun muutimme tänne Brasiliaan. Kyllä hän yritti saada voimisteluryhmää koolle, mutta ei siitä mitään tullut. Ei ollut innostusta ja oli liian kuumakin.”¹⁷²

Laura Suni ja Aksel Lehtola olivat Ampulan mukaan läheisiä: ”Heillä oli yhteisiä harrastuksia. Keskustelivat esim. kirjallisuudesta niinkuin [sic] kehittyneet ja sivistyneet ihmiset tekevät. Luulen, että siinä oli ’teerenpeliä’ mukana.”¹⁷³ Lukija voi vain arvuutella, mitä Ampulan mainitsema teerenpeli mahtoi pitää sisällään. Luultavasti sekä Laura Suni että Aksel Lehtola kokivat olonsa hie- man orvoiksi tuossa uudessa ympäristössä, joka ei tarjonnut samanlaista älyllistä haastetta kuin elämä Suomessa.

Penedossa ei ollut missään vaiheessa paljon lapsia. Tilalla toimi kuitenkin vaatimaton koulu, jonka opettajana työskenteli Laura Suni. Eva Hildénin mukaan Laura koki Penedon alkeellisissa oloissa opettajantyönsä puutetta, mikä omalta osaltaan lisäsi tämän koti-ikävä. ¹⁷⁴ Eeva ja Paavo kävivät sekä Brasiliassa että Suomessa asuessaan koulua äitinsä johdolla ennen siirtymistä suomalaiseen oppikouluun. Toivo ja Liisa Uuskallion tytär Taimi, joka oli ensimmäinen Penedossa syntynyt suomalaislapsi, sai perusopetuksen siirtokunnassa. Eva Hildén muistaa antaneensa muutamaa vuotta nuoremmalle Taimille oppitunteja suomen kieliopissa ja muissa kansakoulun kursseissa. Eräs muu penedolainen opetti työlle matematiikkaa, sillä siihen ei Eeva kokenut pystyvänsä. ¹⁷⁵

Myöhemmin Taimi Uuskallion vanhemmat lähettivät hänet sisäoppilaitokseen viereiseen Resenden kaupunkiin. Toivo Uuskallion tyttären opiskelu ”kalliissa sisäoppilaitoksessa” herätti muistitiedon mukaan ilmeisesti jonkin verran närkästystä köyhissä ja alkeellisissa oloissa eläneiden suomalais-siirtolaisten parissa. ¹⁷⁶ Oman lapsen kouluttaminen soti ainakin suuresti Uuskallion koulukielteisiä opetuksia vastaan.

Myös Eila Ampulan vanhemmat halusivat tyttärensä käyvän koulua, vaikka tytär ei opin tiellä viihtynytään. Ampula kirjoittaa: ”Niin se oli minun onneni, se luokalle jääminen. Suomeen jos olisimme jääneet niin minun olisi ollut pakko käydä koulua, valmistua joksikin. Äiti haaveili minusta lääkäriä. Hän rakasti sairauksia ja lääkityksiä. Inhoittavaa, kerta kaikkiaan.”¹⁷⁷ Ampulan äiti Aleksandra, jota kutsuttiin Sanniksi, ei Ampulan mukaan saanut ”edes kansakoulua käydä, piti melkein

¹⁷² Ampula 1999, 10.

¹⁷³ Ampula 1999, 21.

¹⁷⁴ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 24, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

¹⁷⁵ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 44, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43.

¹⁷⁶ Armas Parnon käsikirjoitus Penedosta 1973, 8, ”Taika: Penedo ja todellisuus”, TYYH/S/a/212/41; Soto, Adrian, ”Penedosta ei tullut unelmoitua paratiisia: Maksoimme kovat oppirahat”, *Seura* 20/1991, 26–31.

¹⁷⁷ Ampula 1999, 10.

lapsena mennä työhön”.¹⁷⁸ Äiti kuitenkin toivoi tyttärensä kouluttautuvan mahdollisimman pitkälle. Ampula ei muistele hyvällä Tampereen kouluvuosiaan, jotka olivat ”aivan hukkaan mennyttä aikaa, sillä mitään en oppinut”. Myös likinäköisyys haittasi nuorta Eilaa, joka ei useinkaan nähnyt, mitä opettaja kirjoitti taululle:

Mutta en sanonut mitään, koska minua ei kiinnostanut tietää, mitä se ikävä opettaja oli kirjoittanut. Tiesin, ettei se mitään hauskaa voinut olla. [...] Myöhemmin joku opettaja huomasi, että en nähnyt ja puhui siitä vanhemmilleni ja minun täytyi pitää silmälaseja. [...] Minua yrittivät kiusata, mutta olin suurikokoinen ja vahva [...].¹⁷⁹

Pahaksi onnekseen Eila Ampulan oli kuitenkin käytävä jonkin verran koulua myös Penedossa. Ampula ei muistele lyhyttä koulutietään Brasiliassa hyvällä:

Isä keksi, että kyllä minun ainakin kansakoulu pitäisi käydä. Penedossa asui silloin eräs kansakoulun opettaja, Laura Suni, joka suostui minua opettamaan, maksua vastaan tietenkin. Se oli turhaan mennyttä aikaa. En oppinut mitään. Hän oli erikoisen ikävä ihminen ja opetus tylsää, meni ohi korvieni.¹⁸⁰

Ampula kuitenkin jatkaa:

Siitä kansakoulun käymisestä huolimatta elämäni oli hauskaa Penedossa. Meitä oli muutamia nuoria. [...] Me pidimme hauskaa. [...] Tämän epäonnistuneen kansakoulun jälkeen isä keksi, että minun piti oppia maan kieltä, portugalia. Uuskallio suositteli erästä hänen tuttava perhettään Riossa. Sinne sitten menin piiaksi [...].¹⁸¹

Fazenda Penedossa Sunin perheen jäsenten tuli sopeutua vegetaristiseen ruokavalioon. Kello soitti yhteisten ruokahetkien merkiksi. Penedolaiset eivät saaneet juoda kahvia, vaan aamujuomana toimi ruskealla fariinisokerilla maustettu vesi. Leipä leivottiin maissi- ja vehnäjauhoista. Lounas koostui riisistä, pavuista, maissileivästä ja vihanneksista, ja jälkiruoaksi tarjoiltiin maapähkinöitä. Eva Hildénin mukaan ensimmäisten vuosien ruokavalio oli huono ja puutteellinen, eikä sitä ollut taloudellisten vaikeuksien vuoksi mahdollista parantaa.¹⁸² Vanhemmiten monet penedolaiset joutuivat kärsimään muun muassa kalkinpuutteesta johtuvasta luukadosta, niin myös Eva Hildén.¹⁸³

¹⁷⁸ Ampula 1999, 9.

¹⁷⁹ Ampula 1999, 13.

¹⁸⁰ Ampula 1999, 21.

¹⁸¹ Ampula 1999, 22.

¹⁸² Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 16, Helena Hildén de Sousan kokoelma; Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 16, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43.

¹⁸³ Henkilökohtainen tiedonanto kirjailija Pirjo Tuomiselta 7.2.2014 Elsa Vähäselle.

Eila Ampula kirjoittaa, kuinka siirtolaiset olivat saaneet Työkansa-lehden kirjoituksista kuvan, ”että Penedossa senkun makaa riippumatossa ja hedelmät putoavat suuhun”. Pettymys oli suuri, kun tulijoille selvisi, ettei Penedossa kasvanut alkuvaiheessa yhtään mitään.¹⁸⁴ Lyyli Jouskari muistelee sitä, kuinka hän siirtokunnan oudoista ruokalajeista huolimatta kotiutui Penedoon hyvin jo alusta lähtien. Jouskarille elämässä Penedossa oli ”oma viehätyksensä”.¹⁸⁵ Hän kuvailee vapautta ihannoineen siirtokunnan olleen harvaa poikkeusta lukuun ottamatta kuin yhtä suurta perhettä:

Elämä oli siis mukavaa, miellyttävää, huoletonta. Liiankin huoletonta. Teki työtä tai oli tekemättä, ruoka oli aina pöydässä aikanaan, jos vain itse ilkesi mennä sitä nauttimaan, vaikka ei ollut kenties työtä tehnytkään. Ei ollut minkäänlaista painostusta! Vapaus kuului Penedon ihanteisiin.¹⁸⁶

Uusi ruokavalio nosti kuitenkin Laura ja Toivo Sunin väliset ristiriidat yhä useammin esiin. Kun Laura ensimmäisellä junamatkan Brasiliassa huokasi Paavon ja Eevan tarvitsevan maitoa, vastasi Toivo: ”Maito ei ole lasten juoma. Kunhan tulemme Penedoon, lapset saavat juoda kirkasta ja raitista vettä.”¹⁸⁷ Eva Hildén muistaa hyvin myös erään toisen syömisen ristiriitaa kuvaavan tilanteen. Oli Toivon ja Lauran kymmenes häpäivä vuonna 1929 ja Laura halusi juhlistaa sitä. Sunien huoneeseen päärakennuksessa oli kutsuttu muutamia ystäviä, ja Laura oli onnistunut hankkimaan litran maitoa kaakaota varten. Kaakaota ei kuitenkaan ehditty tarjoilla, sillä Toivo ”heitti koko kattilallisen komeassa kaaressa ikkunasta ulos”. Hän oli huomannut Toivo Uuskallion olevan tulossa mukaan juhlimaan ja pelkäsi Eva Hildénin tulkinnan mukaan siirtokunnan johtajan paheksuntaa.¹⁸⁸

Eila Ampula muistelee Penedon alkuvuosien raskaita töitä: ”Naiset tekivät työtä keittiössä, pyykillä ja silittämässä ja kasvitarhassa. Aina viikon kerrallaan. Kerran pyykkipäivän jälkeen äiti tuli niin väsyneenä huoneeseemme, että ei edes puhumaan pystynyt. Mutta kun pani kahvia puolen kuppia ja toisen puolen viinaa, niin jo tepsi!”¹⁸⁹ Lehtolat eivät siis noudattanut ainakaan täysin Toivo Uuskallion ruoka- ja raittiussäännöksiä. Varsinkin kielto kahvin juomisesta herätti monessa penedonsuomalaisessa närää. Siirtolaisten oli vaikea ymmärtää, miksi kahvin luvatussa maassa Brasiliassa tuon herkun keittäminen ja nauttiminen katsottiin synniksi.¹⁹⁰ Eila Ampulan mukaan suomalaiset joivat kahvinsa salassa.¹⁹¹

¹⁸⁴ Ampula 1999, 19.

¹⁸⁵ Jouskari 1958, 27, 29.

¹⁸⁶ Jouskari 1958, 29.

¹⁸⁷ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 14, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

¹⁸⁸ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 17, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43.

¹⁸⁹ Ampula 1999, 25.

¹⁹⁰ Lähteenmäki 1979, 39.

¹⁹¹ Ampula 1999, 20.

Ruokavaliosäännösten lisäksi Toivo ja Laura Sunin välejä hiersi Penedossa alkuaikoina vallinnut tiukka suhtautuminen lääkkeisiin ja lääkäreihin. Penedon idealistit turvautuivat ainoastaan ”luonnon keinoihin” kuten saunaan, kylpyihin, vesi- ja mutakääreisiin, hierontaan, aurinkokylpyihin, paastoon ja ennen kaikkea hengitysharjoituksiin.¹⁹² Ensimmäiset Penedon lapset auttoi maailmaan sairaanhoitaja Siiri Simola, jonka ystävä oli juuri ennen tämän lähtöä pyytännyt mukaansa seuraamaan synnytystä, koska ikinä ei tiedä, mihin tilanteeseen siellä Brasiliassa voi joutua.¹⁹³

3.4. KAHDEN MAAILMAN VÄLISSÄ

Laura Kurki muistelee: ”Olo B:ssä osoittautui vaikeaksi etenkin lapsiamme ajatellen. En lainkaan viihtynyt siellä.”¹⁹⁴ Asuttuaan muutamia kuukausia Penedossa Eeva sairastui hinkuyskään. Riisi ja papu eivät maistuneet lapselle, ja rajut yskänkohtaukset keskeyttivät ateriat. Eeva laihtui ja heikkeni. Lääkkeitä ei ollut, vaan ainoa hoitokeino oli kuuman höyryn hengittäminen. Lapsen sairaus oli viimeinen pisara jo valmiiksi koti-ikävää poteneelle Laura-äidille. Hän vaati, että perhe palaa Suomeen, mikä oli raskas isku Toivoille. Nähdessään vaimon epätoivon hän kuitenkin suostui paluumatkaan. Myös monet muut pettyneet suomalaiset harkitsivat lähtemistä, ja marraskuussa 1929 suunnilleen kahdenkymmenen hengen ryhmä oli palaamassa Suomeen ranskalaisella Lutetia-laivalla. Tässä joukossa olivat myös Laura, Toivo, Paavo ja Eeva.¹⁹⁵

Joulu 1929 vietettiin iloisten jälleennäkemisten merkeissä Viipurissa mummolassa, minkä jälkeen Sunin perhe asettui Taipalsaarelle, josta Laura sai kevättalveksi sijaisopettajan paikan ja siihen kuuluvan asunnon. Tämä oli onnekasta, sillä Lauran Kurjen kenties hieman katkerin sanoin ”eihän meillä enään [sic] kotia S:ssä ollutkaan”.¹⁹⁶

Toivo oli kuitenkin rauhaton ja kaipasi Brasiliaan. Huhtikuussa 1930 hän palasi yksin Penedoon muun perheen jäädessä Suomeen.¹⁹⁷ Laura Kurki kirjoittaa:

¹⁹² Lahikainen, Kaisu, ”Penedon tarina”, *Karjala* 5.3.1987; Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 55, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

¹⁹³ Simola, Siiri, ”Kirje Eva Hildénille 31.1.1978.”, *Penedo* 2/1978, 5.

¹⁹⁴ Laura Kurjen muistelmien muistiinpanot, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

¹⁹⁵ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 23–27, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

¹⁹⁶ Laura Kurjen muistelmien muistiinpanot, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

¹⁹⁷ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 27, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

[...] (J)o ennen koulun loppua jätti T. meidät jälleen ja palasi Brasiliaan. Minä ja lapset, kodittomina ja kuin orpoina palasimme Taipalsaarelta Viipuriin, jossa minä suuren osan kesästä olinkin, mutta lapset olivat Ahvolan mummon luona melkein koko kesän. Kesä-ajan koetin saada itselleni uutta työpaikkaa [...] Vasta syyskuussa 1930 sain paikan. Olin ollut jo epätoivoinen tulevaisuudestamme. Työsarka avautui syysk:ssa 1930 Lappeen Puralasta. Miten kiitinkin Jumalaa sen saatuani. Meille kolmelle oli taattu jälleen koti, uusi koti ilman isää, Puralassa.¹⁹⁸

Laura siirtyi opettajaksi Puralan kylään Paavon ja Eevan käydessä siellä koulua. Suomen ja Brasilian välillä kulki kuitenkin vilkkaasti kirjeitä, joissa käytiin ”jatkuvaa sotaa voimakkaiden tahtojen kesken”.¹⁹⁹ Laura antoi viimein periksi, ja niin perhe oli jälleen elokuun lopulla 1931 matkalla Brasiliaan. Tuolla kertaa ei enää matkustettu ryhmissä, sillä siirtolaisuus Penedoon oli tyrehtynyt. Sunin perhe lähti matkaan Mercator-laivalla Mäntyluodon satamasta. Suomen uuden Etelä-Amerikan Linjan myötä perheen ei enää tarvinnut käyttää saksalaisia tai ranskalaisia laivoja, vaan he matkustivat Suomen lipun alla. Penedossa Paavo ja Eeva jatkoivat koulunkäyntiä äidin opastuksella. Aamupäivät kuuluivat ”kirjojen ja vihkojen ääressä ahkerasti opiskellen”, mutta iltapäivällä oli aikaa leikeille.²⁰⁰

Brasiliassa Toivo Sunin taimistot kukoistivat, ja Sunien puutarhassa kasvoi runsaasti erilaisia keittiökasveja. Penedolaisten tuotteita myytiin viereisen Resenden kaupungin pienessä kaupassa, mutta tästä huolimatta rahavaikeudet jatkuivat. Laura piti Penedon tulevaisuutta epävarmana eikä pystynyt unohtamaan ”kaipuuta synnyinmaahan, omaisiin ja ystäviin”.²⁰¹ Tämän seurauksena Laura ja lapset matkustivat takaisin Suomeen huhtikuun lopulla 1932 suomalaisella Bore VIII -laivalla. Toivo seurasi perässä muutaman kuukauden kuluttua, ja lokakuussa perhe oli jälleen koossa Suomessa. Iloa ei kestänyt pitkään, sillä ”monet kyyneleet vierivät”, kun Toivo palasi takaisin Brasiliaan jo seuraavana pääsiäisenä.²⁰²

”Vanha tarina toistui jälleen”, kirjoittaa Eva Hildén.²⁰³ Toivo Suni kutsui kirjeissään Lauraa ja lapsia palaamaan Penedoon. Pitkän vastustelun ja harkinnan jälkeen Laura päätti jälleen yhdistää perheen, ja niin perhe matkusti joulukuussa 1935 Kotkan satamasta Rio de Janeiroa kohti. Joulua vietettiin Navigator-laivalla kylmän Pohjanmeren myrskyissä. Eva Hildén kirjoittaa: ”Se ei ollut onnellinen joulua.”²⁰⁴

¹⁹⁸ Laura Kurjen muistelmien muistiinpanot, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

¹⁹⁹ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 31, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

²⁰⁰ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 31, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

²⁰¹ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 32, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

²⁰² Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 32–33, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

²⁰³ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 35, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

²⁰⁴ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 35, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

Koulussa hyvin viihtyvien Paavon ja Eevan oli vaikeaa jättää luokkatoverit ja ystävät taakseen. Penedossa Uuskallion velat olivat kasvaneet ja velkojat uhkasivat jatkuvasti saataviaan. Lauraa tilanne kauhistutti, ja hän katui tuloaan Penedoon. Eva Hildén muistelee: ”Olin epätoivoisen ahdistunut perheemme ristiriidasta, mutta en voinut salata iloa ja helpotusta, jota tunsin kun Äiti kertoi päättäneensä lähdöstämme Suomeen.”²⁰⁵ Paavo ja Eeva olivat molemmat tyytyväisiä päästessään lähtemään Brasiliasta. Eeva pohti veljensä kanssa paluuta Suomeen: ”Ei se mitään, vaikka siellä on talvi ja kylmää. Minusta on hauska hiihdellä. Ja kyllä minä kestäen sen sodankin, joka syttyy Euroopassa, niin kuin Uuskallion setä sanoo. Tahtoisin vain että Isä lähtisi kanssa.”²⁰⁶

Laura ja lapset palasivat Suomeen vuonna 1936 ranskalaisella Massilia-laivalla. Laura jatkoi elokuun alusta opettajana Puralan koulussa, ja lapset siirtyivät oppikouluun Lappeenrantaan. Toivokin matkusti ennen vuoden loppua Suomeen mutta viihtyi siellä vain vuoden. Eevaa isän paluu Brasiliaan ei miellyttänyt. Hän kirjoitti tälle Penedoon, että ei halunnut enää matkustaa sinne. Eva Hildén muistelee:

Minua kauhistutti erikoisesti ajatus, että joutuisin jättämään minulle rakkaan koulunkäynnin. Olin haaveillut opiskelevani yliopistossa. Tiesin ettei minulla Penedossa olisi mahdollisuutta jatkaa opintoja. Itkin sekä salaa että avoimesti, mutta itkuni ei auttanut. Äiti alkoi jälleen suunnitella matkaa.²⁰⁷

Syyskuun ensimmäisenä päivänä vuonna 1939 nuori Eeva koki valtavia tunnontuskia siitä, että vaikka sota oli syttynyt, hän oli onnellinen siitä, että nyt perhe ei voisi matkustaa Brasiliaan. ”Talvisodan kauhut” ja välirauha tulivat ja menivät.²⁰⁸ Paavo-poika oli 17-vuotiaana lähtenyt vapaaehtoisena rintamalle, mutta hän selviytyi talvisodasta ja palasi kotiin aloittaakseen viimeisen luokan oppikoulussa ja ylioppilaskirjoitukset. Puralan koulu täyttyi Sunin perheen Viipurista ja Karjalankannakselta evakkoon lähteneistä sukulaisista, joiden joukossa olivat myös Eevalle rakkaat Viipurin mummo ja vaija²⁰⁹. Huhtikuussa 1941 Laura ja Eeva tekivät kuitenkin jälleen lähtöä Brasiliaan. Paavon oli tarkoitus seurata myöhemmin perässä.²¹⁰

²⁰⁵ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 36, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

²⁰⁶ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 36, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

²⁰⁷ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 37, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

²⁰⁸ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 37, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

²⁰⁹ Karjalainen murrenimitys isoisälle.

²¹⁰ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 37, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

Eva Hildén muistelee lähdön tunnelmia: ”Jätin katkerana kouluni ja synnyinmaani, mutta luultavasti sodan takia en ollut tarpeeksi energinen protesteissani ja suostuin lähtemään. Hyvästellessäni luokkatovereita, ystäviä ja omaisia yritin salata murheeni.”²¹¹ Laura Kurki puolestaan kirjoittaa:

Suomessa oli tilanne muuttunut rauhattomaksi talvisodan jälkeen, uhanalaiseksi. Siksipä vaatikin mieheni minun ja lastemme lähtevän pois hänen luokseen Brasiliaan, jossa hän jatkuvasti itse halusi elää. Toivon vaatimusten nojalla aloinkin toimia Brasiliaan lähdön hyväksi. Vastaani tuli vakavia asioita. [...] Paavo, 19 vuotias, juuri ylioppilaaksi tullut, ei saanut Suomesta lähtölupaa. Ilman sitä ei saanut maasta poistua. Se oli yllätys ja suuri suru meille. Siitäkin huolimatta vaati Toivo meitä lähtemään.²¹²

Tällä kertaa Laura oli vakaasti päättänyt palata Penedoon sinne jäädäkseen ja oli sanoutunut irti opettajanpaikastaan. Lähdön hetkellä perhe sai lisää huonoja uutisia:

Paavo [...] sai samaan aikaan kutsun asepalvelukseen. Suruni oli suuri, mutta ei voinut tehdä mitään, maassa oli lakeja toteltava. [...] Paavo oli ymmärtäväinen poika, huolimatta siitä, että hänen lähtönsä Suomesta oli evätty, kehoitti hän minua ja Evaa lähtöön vaikkei hän mukaan pääsekään. Suru oli Toivollakin. Mutta laki oli laki. Sitä oli toteltava. Paavon oli jäätävä Suomeen.²¹³

Euroopassa riehui sota, ja ainoat vapaat satamat löytyivät Portugalin Lissabonista ja Suomen Petsamosta. Äiti ja tytär pääsivät lähtemään Petsamosta viimeisellä laivalla. Tavallisesti laivamatka Brasiliaan kesti kolmesta neljään viikkoon, mutta tällä kertaa siihen kului kuusi viikkoa. Selluloosaa kuljettanut Anja-laiva mutkitteli miinakenttien läpi pommituksia peläten Yhdysvaltain Norfolkkiin ja sieltä rannikkoa alas Rio de Janeiroon. Laivan kylkiin ja kansille oli maalattu valtavat Suomen liput. Laura ja Eeva olivat rahtialuksen ainoat matkustajat. Naisia kehoitettiin pitämään päällysvaatteet yllään koko ajan, vaikka Eevaa ihmetytti, mitä iloa vaatteista on, jos uppoaa hyiseen Jäämereen. Brasiliaan Anja-laiva saapui Eevan kahdeksantenatoista syntymäpäivänä toukokuun lopulla 1941. Eevasta tuntui siltä, että Anja-laivalta poistuttaessa ”viimeinenkin side Suomeen oli katkennut ja elämä uudessa ja oudossa maassa todella alkanut”.²¹⁴

²¹¹ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 37, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

²¹² Laura Kurjen muistelmien muistiinpanot, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

²¹³ Laura Kurjen muistelmien muistiinpanot, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

²¹⁴ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 37–39, Helena Hildén de Sousan kokoelma; Ikonen, Mari, ”Koti kaukana kaikkialla”, *Anna* 42/1986, 62–63.

3.5. VIIMEINEN KOTI

Brasiliassa Eevan ei tarvinnut palata vieroksumaansa Penedoon, sillä nuorelle suomalaistytölle järjestyi työpaikka Rio de Janeirosta. Eevan suomalainen tuttava Tuija Tikkinen oli töissä Brasilian presidentinrouvan Darcy Vargasin kamaripalvelijana. Presidentin pojan vaimo odotti vauvaa ja oli kysynyt, tunsiko Tuija jonkun suomalaisen lastenhoitajan. Aikaisemmin palatsissa työskennelleet Lyyli Jouskari ja Siiri Jämsä olivat pitäneet huolen siitä, että suomalaiset työntekijät olivat hyvässä maineessa. Eeva empi hetken, mutta suostui työtärjoukseen: ”En minä tiedä lastenhoidosta mitään, mutta olisi jännää olla työssä presidentinlinnassa. Siten voisin nopeammin oppia portugalia, sillä Penedossa varmasti vielä puhutaan paljon suomea.”²¹⁵ Suomalaissiirtokunta ei 1940-luvun alussa ollut ilmeisesti vielä kovin sopeutunut valtakulttuuriin. Teuvo Peltoniemen mukaan suomalaisuutta vaalittiin ja suomalaiset ihanneyhteisöt olivat tekemisissä ulkopuolisen maailman kanssa vain aivan konkreettisten asioiden vuoksi.²¹⁶

Presidentin pojan perhe ei asunut presidentinlinnassa, vaan heillä oli oma huoneisto Lagoan kaupunginosassa kauniin Rodrigo Freitas -järven rannalla. Perhe matkusti kuitenkin kerran viikossa presidentinlinnaan syömään lounasta, ja uudessa työssään viihtynyt Eeva pääsi mukaan. Eeva mietiskeli suomalaisia koulutovereitaan: ”Ehkäpä minulla ei ole syytä kadehtia heitä. Vaikka en nyt saakaan istua koulunpenkillä, saan kulkea täällä suurenmoisen Rio de Janeiron puistokaduilla, onhan sekin jännittävää.”²¹⁷

Eva Hildénin tavoin myös Eila Ampula oli hetken aikaa töissä presidentin perheen palveluksessa. Jos Hildén muisteli, että suomalaisilla oli Riossa hyvä maine, Ampula muistaa, että presidentinrouva Darcy Vargasilla oli suomalaisista myös huonoja kokemuksia. Vargasilla oli ollut työntekijöinä kolme suomalaista, joista ”yksi oli kunnollinen” ja ”kaksi ei kelvannut mihinkään”. Vargasin mukaan yksi oli jopa yrittänyt vietellä hänen miestään. Ampula kuitenkin palkattiin hierojaksi palatsiin, mutta hän ei viihtynyt työssään yhtään: ”Yhden kuukauden hän [dona Darcy] minua sieti. Myös minä olin onnellinen, kun pääsin hänestä eroon. [...] Hänen puolisoaan en nähnyt kertaakaan, niin että ei ollut tilaisuutta häntä yrittää vietellä.”²¹⁸

Suomessa alkoi kesäkuussa 1941 jatkosota, joka koetteli myös Sunin perhettä. 19-vuotias Paavo-poika oli suoriutunut ylioppilaskirjoituksistaan, asevelvollisena lähtenyt sotaan ja kaatunut rintamal-

²¹⁵ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 39, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

²¹⁶ Peltoniemi 1985, 218–219.

²¹⁷ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 34–35, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43; Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 40, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

²¹⁸ Ampula 1999, 28.

la heinäkuun 13. päivänä 1941. Toivo ja Laura olivat murheen murtamia ja halusivat Eevan palaavan kotiin Penedoon. Myös Eeva ymmärsi vanhempien tarvitsevan häntä, joten hän jätti hyvästit presidentin pojan perheelle ja matkusti junalla Penedoon, jossa vegetarismi ja muut Toivo Uuskallion kannattamat ihanteet oli jo lähes unohdettu. Kesämajassa Sunin perheen yhteinen suru ei yhdistänyt Toivoa ja Lauraa vaan horjutti jo ennestäänkin hataraa avioliittoa. Toivo syytti Lauraa siitä, että tämä oli vienyt lapset Suomeen. Laura taas halusi palata Suomeen tehdäkseen työtä sen maan eteen, jonka puolesta hänen poikansa oli uhrannut henkensä. Eevan mielestä matkustus edestakaisin sai riittää ja kun perhe nyt oli Penedossa, olisi heidän yritettävä siellä pysyä. Päätös paluusta ei kuitenkaan ollut ajankohtainen, sillä vallitsevan sodan takia kaikki kulkuyhteydet olivat poikki vuoteen 1945 asti.²¹⁹

Eeva Suni asui Rio de Janeiron ja Penedon ohella myös hetken aikaa Kanadassa ja Yhdysvalloissa töissä brasilialaisen suurlähettiläsperheen lastenvahtina. Lapsesta asti matkustanut Eeva ei kenties osannut jäädä aloilleen. Kun meritiet jälleen avautuivat toisen maailmansodan päätyttyä, ei Eeva enää halunnutkaan palata Suomeen. Hän oli omien sanojensa mukaan sopeutunut Brasiliaan.²²⁰ Ei Suomessa mitään varsinaista kotia olisikaan odottanut, sillä Sunin perhe oli asunut edeltävät vuodet vähän siellä sun täällä.

Eeva vaihtoi etunimensä Eva-muotoon, koska brasilialaisilla oli vaikeuksia kirjoittaa hänen nimensä. Eva tapasi suomenruotsalaisen miehensä Marcus Hildénin työskennellessään Riossa. Eva ja Marcus asuivat useissa Brasilian kaupungeissa ja kolme vuotta Kolumbiassa Marcuksen työn takia. Lopulta he kuitenkin palasivat Penedoon, jossa he viettivät viimeiset vuotensa. Pariskunta sai kaksi lasta, Helenan (s. 1954) ja Valterin (s. 1956), jotka edelleen asuvat Brasiliassa. Penedosta on Uuskallion haaveileman utopiyhteiskunnan sijasta muuntautunut nykyaikainen lomaviettäpaikka, Pikku-Suomi, johon Rio de Janeiron asukkaat matkaavat kylpemään ja leppäämään. Suomalaisen siirtokunnan tarinaan voi Penedossa tutustua Eva Hildénin perustamassa ja tämän nimeä kantavassa Suomi-museossa. Eva Hildén oli 74-vuotias menehtyessään vuonna 1997 Penedossa.²²¹

Laura Suni jatkoi Suomen-vierailujaan sotien jälkeen. Toisin kuin tyttärensä hän ei koskaan täysin sopeutunut elämään Brasiliassa. Laura ja Toivo erosivat, ja Laura palasi lopullisesti Suomeen vuonna 1964.²²² Eila Ampula muistelee, kuinka hän tuona vuonna osti Laura Sunin kangaspuut, koska

²¹⁹ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 36, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43; Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 41, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

²²⁰ Eva Hildénin haastattelu, 29.4.1995.

²²¹ Hildén de Sousa 2013, 44–47.

²²² Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 145, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43.

tämä oli taas lähtemässä Suomeen ja myi tavaroitaan.²²³ Suomessa Laura solmi vuonna 1966 uuden avioliiton karjalaisen nuoruudentuttavansa, leskeksi jääneen runoilija ja kunnallisneuvos Juho Kurjen (1890–1984) kanssa. Kurki oli 1920-luvulla asunut naapuritalossa Ahvolassa ja käynyt Toivo Sunin matkaseurana kuuntelemassa Toivo Uuskallion opetuksia. Kurki ei kuitenkaan ollut innostunut Sunin tavoin jättämään Suomea vaan suri hyvän naapurin menetystä Brasiliaan muuton takia.²²⁴ Juho ja Laura Kurki asettuivat Riihimäelle, jossa aviopari asui kahdeksantoista vuotta, ennen kuin Juho Kurki menehtyi vuonna 1984. Laura Kurki sanoi myöhemmin haastattelussa noiden Riihimäen-vuosien olleen hänen elämänsä parhaimmat. Laura vieraili vielä monet kerrat tyttärensä ja lapsenlastensa luona Penedossa ennen kuolemaansa 101 vuoden korkeassa iässä vuonna 1998.²²⁵

Toivo Suni jäi asumaan Penedoon. Toivo Uuskallion myytyä suuren osan tilaa vuonna 1942 menivät kaupassa mukana myös Sunien talo ja tontti. Perhe siirtyi toiselle tontille, jonka Toivo oli paria vuotta aikaisemmin ostanut Paavo-poikaa silmälläpitäen. Uuteen taloon rakennettiin pari ylimääräistä vierashuonetta ja sauna, ja niin Sunit toivottivat turistit tervetulleiksi. Toivo Sunin ja Toivo Uuskallion välit ilmeisesti viilenivät ajan myötä. Eva Hildénin mukaan Toivo Suni pysyi loppuun asti uskollisena vegetaristisille aatteilleen, mutta Uuskallion epäonnistuminen Penedon johtajana oli hänelle karvas pettymys.²²⁶

Eila Ampula ei muistelmiensa perusteella juuri arvostanut opettajanaan toiminutta Laura Sunia, mutta Ampulan mielestä Toivo Suni oli vaimonsa vastakohta. Ampula muistelee iloluontoista Sunia:

Kaikki pitivät hänestä: komea, iloinen, soitti viulua ja maalasi tauluja ja viljeli maata myös. Hänellä oli useampia naisuhteita, mikä oli ymmärrettävää varsinkin, kun hänen vaimonsa vähän väliä oli Suomessa ja vaikka ei olisi ollutkaan, vaihteluhan virkistää. Vai kuinka?²²⁷

Ampula muistelee tapahtumaa, jossa Toivo Sunin ateljeesta löytyi vieras nainen. Suomalaiset olivat eräiden lauantaitanssien jäljiltä huomanneet, että eräs siirtolan naisista oli kateissa. Etsintäpartio koputteli ihmisten ovia. Toivo Suni ei suostunut avaamaan oveaan, mikä herätti pienessä yhteisössä epäilyksiä:

²²³ Ampula 1999, 36.

²²⁴ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 145, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43.

²²⁵ Järsta, Leena, ”Raivaajat raatoivat paratiisin jälkeläisilleen”, *Kotiliesi* 20/1986, 65.

²²⁶ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 143, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43.

²²⁷ Ampula 1999, 21.

Ovi antoi peräksi. Huoneen perällä oli sänky ja siellä oli joku peiton alla. [...] Suni yritti vastustaa mutta vedimme peiton pois. Mutta ei siellä ollutkaan hän, jota etsittiin, vaan ihan toinen nainen (vähän noloa). Laura Suni piti täyshoitolaa niihin aikoihin ja se nainen oli asiakas hoitolassa. Pidimme kovaa meteliä, niin että Laurakin huoneessaan heräsi. Lähdimme kiireesti pois ja pariskunta jäi selvittämään asiaa.²²⁸

Sunin pariskunnalla oli vaikeuksia, jotka johtivat lopulta avioeroon. Erottuaan Laurasta Toivo meni Brasiliassa uudelleen naimisiin suomalaisen Helga Vartiaisen kanssa, ja parille syntyi tytär.²²⁹

Piirtämisestä ja maalaamisesta pikkupojasta lähtien nauttinut Toivo vaihtoi vähitellen kuokan siveltimeen ja pellot ateljeehen. Toivosta tuli suosittu taiteilija, joka keskittyi maalaamaan Penedon maisemia mutta myös Suomen maisemia ulkomuistista. Suni oli lähes itseoppinut, mutta 1940-luvun lopulla häntä opasti Penedoon muuttanut naapuri, tšekkoslovakialainen taiteilija Jan Zach (1914–1986). Ilmeisesti hyvää tarkoittanut opettaja kehotti oppilastaan nauttimaan ryyppyn alkoholia silloin tällöin inspiraation kohentamiseksi, ja tämä seurasi neuvoa kuuliaisesti. Ryyppyt suurenivat ja tihenyivät. Eva Hildén kirjoittaa: ”Lopulta hukkuu inspiraatio pulloon ja alkoholi saattoi isäni ennenaikaiseen hautaan.” Toivo Suni menehtyi Penedossa vuonna 1963. Alkoholi koitui myös monen muun penedolaisen kohtaloksi.²³⁰

Eila Ampula kiittää omissa muistelmissaan Toivo Sunia siitä, että tämä ”innosti ja yllytti” nuorta taiteilijanalkua eli häntä itseään maalaamaan. Sunin ateljeessa usein vierailleesta ja tämän maalauksiin tutustuneesta Ampulasta tuli myöhemmin erittäin suosittu taiteilija Brasiliassa. Ampula kuitenkin kirjoittaa tyylilleen uskollisesti ja varsin suorasukaisesti Toivo Sunin myöhemmistä vaiheista: ”Sunin vanhentui ja ryyppäsi liikaa. Hänestä oli viehäytys mennyt [...]”.²³¹ Ampulan muistelmien yleistä sävyä kuvaa se, että hän ei epäröi puhua pahaa tuttavistaan, edesmenneistäkään. Teksti on sävyiltään Eva Hildénin hillityn maalailevia muistelmia räväkämpää. Paikoin sitä voisi luonnehtia ilkeäksi. Kuten Eila Ampula itse kirjoittaa: ”Minulla ei juuri ole ystäviä, ja se on minun oma syyni [...] En pidä ihmisistä.”²³²

²²⁸ Ampula 1999, 27.

²²⁹ Hildén de Sousa 2013, 44–47.

²³⁰ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 143, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43.

²³¹ Ampula 1999, 21–22, 49.

²³² Ampula 1999, 22.

4. SIIRTOLAISELÄMÄN RISTIRIIDAT

Tässä kappaleessa kerron tarkemmin niistä haasteista ja ristiriidoista, jotka varjostavat siirtolaisen päätöstä lähteä uuteen maahan ja sinne juurtumista. Monelle on vaikeaa jättää tuttu koti taakseen. Myös isänmaallisuus ja oman kulttuurisen perimän vaaliminen saattoivat nousta kynnyksysymyksiksi. Laura Kurki kertoo lehtihaastattelussa vuodelta 1986: ”Jo ammattini puolesta olin opettanut lapsia rakastamaan isänmaataan, ja sitten jouduin viemään omat lapseni vieraaseen maanosaan.”²³³ Eva Hildénin mukaan isänmaallisuus ei kuitenkaan ollut Toivo Uuskalliolle este lähteä Brasiliaan, sillä Uuskallion opetuksissa ”eihän Jumala ole luonut rajoja eri valtakuntien välille, vaan koko maapallo on isänmaamme ja kaikki kansat veljiämme.”²³⁴

Kun siirtolainen saapuu uuteen maahan, tämän täytyy tasapainotella kahden kulttuurin puristuksessa. Jotkut onnistuvat siinä paremmin kuin toiset. Ylirajainen yhteydenpito kotimaahan jääneiden sukulaisten kanssa saattaa helpottaa koti-ikävän oireita. Lisäksi siirtolainen voi myös löytää lohtua vieraassa maassa asuvista maanmiehistään. Lyyli Jouskari kuvailee ensimmäistä saapumistaan Penedoon joulukuussa 1930:

Vastaanotto oli mitä sydämellisintä. [...] Pääovella seisoivat valkoisiin pukeutuneet laulu-kuoro, joka kanttorinsa Hugo Lehtosen johtamana kajautti ilmoille neliäänisen laulun ’Laula, matkalainen korpimaan’. Tunnelma oli herkkä ja liikuttava. Minäkin, vaikka tulinkin vieraana enkä ollut saapunut tänne Penedo-aatteen innoittamana, sain osakseni sydämellisyyttä ja huomaavaisuutta, mikä aina omien kansalaisten taholta tuntuu niin lämmittävältä vieraan maan kamaralla.²³⁵

4.1. KOTI-IKÄVÄ

Katja Lohko haastatteli pro gradu -tutkielmaansa varten Penedossa ensimmäisen ja toisen polven suomalaissiirtolaisia heidän kokemastaan kulttuurisesta identiteetistä ja mahdollisesta koti-ikävästä. Haastateltavien vastauksissa toistuvat samat teemat. Yksikään haastateltavista ei suunnitellut paluuta Suomeen. Perheelliset korostivat, ettei lapsia ja lapsenlapsia voisi jättää Brasiliaan. Suomi nähdään etäisenä unelmien maana, jossa on puhdasta ja kaikki toimii. Televisiosta seurataan tarkasti suomalaisia urheilijoita. Eräs haastateltavista kertoo, että Maamme-laulun soidessa ”meinaa päästä

²³³ Ikonen, Mari, ”Koti kaukana kaikkialla”, *Anna* 42/1986, 62–63.

²³⁴ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 5, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43.

²³⁵ Jouskari 1958, 27.

itku”. Toinen haastateltavista kuvailee Suomea ”ihan ykkösmaailmaksi”, mutta lisää pian: ”Mut mä olen tottunut tähän sekamelskaan täällä Brasiliassa.”²³⁶

Myös Eva Hildén käsittelee muistelmissaan laajasti siirtolaisten tuntemaa koti-ikävää: ”Minä jouduin siirtolaiseksi vastoin omaa tahtoani ja alkuaikoina oikein hekumoin koti-ikävässäni.”²³⁷ Hildén ei ole kuitenkaan katkera vanhemmilleen siitä, että päätyi siirtolaiseksi. Hän antaa muistelmiensa loppupuolella neuvon siirtolaisuutta pohtiville: ”Jos vakavan harkinnan jälkeen on päättänyt jättää synnyinmaansa, on viisainta yrittää mahdollisimman hyvin ja nopeasti sopeutua uusiin oloihin. Siirtyminen edestakaisin on huono ratkaisu, sen olen kyllin selvästi huomannut oman perheeni vaiheista.”²³⁸

Voidaan ajatella, että Eva Hildén sopeutui loppujen lopuksi melko hyvin Brasiliaan. Sellainen kuva lukijalle ainakin tämän muistelmista välittyy. Eva Hildén kirjoittaa asuvansa Brasiliassa omasta halustaan ja voivansa ”empimättä vakuuttaa”, että hän on oppinut rakastamaan uutta kotimaataan. Hän kirjoittaa myös siitä, kuinka ”jokaisella maalla, niin Suomella kuin Brasiliallakin, on omat hyvät ja huonot puolensa, täydellistä Shangri-lata tuskin löytynee tältä maapallolta”.²³⁹

Toisinaan Eva Hildén säälii lapsiaan, jotka ”eivät koskaan saa kokea hiihtämisen iloa aurinkoisessa kevättalven metsässä”. Hän ei kuitenkaan halua muuttaa takaisin Suomeen, osittain juuri Brasiliassa syntyneitten lasten takia: ”Oman lapsuuteni ja nuoruuteni kokemusten perusteella en halua lapsilleni siirtolaisuuden kohtaloa, sillä siirtolaisiahan he Suomessa olisivat.”²⁴⁰

Laura Sunilla oli suuria vaikeuksia sopeutua siirtolaiselämään, sillä hän ei olisi alun alkaenkaan halunnut lähteä Suomesta. Halu yhdistää perhe oli kuitenkin suurempi kuin omat toiveet ja unelmat. Eva Hildén kirjoittaa äitinsä sopeutumisvaikeuksista: ”Ensimmäisen pettymyksen jälkeen seurasi paluu Suomeen ja sen jälkeen useita matkoja kahden mantereen välillä. Joka matkan jälkeen Äiti ajatteli, että se oli ollut viimeinen, mutta niin ei käynyt.”²⁴¹ Hildénin mukaan Laura-äiti alkoi kuitenkin sopeutua siirtolaisuuteen paremmin sotien jälkeen ja ”rupesi jopa viihtymäänkin Penedossa, niin että asui siellä kokonaista kaksikymmentäkolme vuotta”.²⁴²

²³⁶ Lohko 2005, 86.

²³⁷ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 146, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43.

²³⁸ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 149, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43.

²³⁹ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 147, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43.

²⁴⁰ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 148, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43.

²⁴¹ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 57, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

²⁴² Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 144–145, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43.

Penedon siirtolaisten paluumuutto Suomeen johtui monista asioista, useimmiten taloudellisista vaikeuksista. Siirtolaisten oli vaikea hyväksyä sitä, että siirtokunnan maat olivat yksistään Toivo Uuskallion nimissä. Myös Brasilian eksotiikka oli joillekin liikaa. Laura Suni kärsi luultavasti monesta eri sopeutumisvaikeudesta, jotka ajoivat häntä palaamaan Suomeen yhä uudestaan. Päällimmäisenä lienee ollut halu harjoittaa omaa ammattia kansakoulunopettajana Suomessa. Suni oli työskennellyt opettajana siitä lähtien kun oli päässyt ylioppilaaksi. Nuorena maatalon emäntänäkin hän palasi työhönsä varsin nopeasti synnytyksen jälkeen.

Laura Kurjen muistelmien muistiinpanoissa korostuu muistelijan arvostus koulutusta kohtaan. Kurki on kirjoittanut tarkasti ylös kaikki kansakoulut, joissa hän on vuosien aikana opettanut, sekä niiden opettajien nimet, joiden sijaisena hän on toiminut. Kirjoituksissaan Laura myös kiittää onneaan siitä, että aikoinaan hankki laillisen pätevyyden kansakoulun opettajan virkaan: ”Näin kykenin omatkin lapseni, Paavon ja Eevan, kouluttamaan.”²⁴³

Perheen lasten rooli Laura-äidin muistitiedossa on suuri. Lapset ovat olleet Lauralle se voima, jonka avulla hän on jaksanut raskaat siirtolaisvuodet. Iäkkäänä muistelemaan intoutunut Laura Kurki katsoo taaksepäin elämäänsä siirtolaisena:

Seison taaskin yhdellä elämän rajapyykillä. Kuluneet vuodet, katselen teitä tältä rajalta, monet vuodet iloineen ja suruineen, kuinka etäiseltä ne nyt tuntuvatkaan. Tapaukset ja elämykset seuraavat toisiaan. Nauran ja itken, iloitsen ja suren. Miten monta tappiota olenkaan kokenut, taistellut, voittanut ja hävinnyt. Se on ollut osani elämässä. Olen nauranut, itkenyt, kaipausta tuntenut. Olen ehkä kasvanutkin vaikeuksissa. Tuleva on edessä salaperäisenä, tuntemattomana. Jaksanko – minun täytyy. Lastenitakia täytyy.²⁴⁴

Laura Kurki koki Brasiliassa suurta koti-ikävää, mutta toisaalta hän kertoo lehtihaastattelussa positiiviseen ja omia siirtolaiskokemuksiaan nostalgisoivaan sävyyn myös arvostavansa matkojaan ja myrskyisiä kokemuksiaan:

Jotkut pitävät minua hassuna ja sanovat, että olen upottanut rahani valtameren. Mutta jos olisin ollut tämän ajan Suomessa, en olisi nähnyt paljon muuta kuin koulun portit. [...] Mutta sen sijaan olen saanut istua laivan kannella ilta-auringossa ja katsella delfiinien ja lentokalojen leikkiä, valaiden suihkuja ja merta, joka on joka päivä erilainen.²⁴⁵

²⁴³ Laura Kurjen muistelmien muistiinpanot, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

²⁴⁴ Laura Kurjen muistelmien muistiinpanot, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

²⁴⁵ Ikonen, Mari, ”Koti kaukana kaikkialla”, *Anna* 42/1986, 62–63.

Vaikka Laura Suni kaipasi avoimesti takaisin Suomeen, Toivo Suni puolestaan ei ainakaan julkisesti ikinä myöntänyt tuntevansa koti-ikävä. Eva Hildén muistelee, kuinka Toivo Suni ja Toivo Uuskallio tapasivat laulaa yhdessä duettoja, Uuskallio tenoria ja Suni bassoa. Näitä lauluharjoituksia nimitettiin Penedossa leikkisästi ”Uuskallion ja Sunin kaksintaisteluiksi”. Parivaljakon ohjelmiin kuului kaihoisa laulu ”Siirtolaisen ikävä”. Eva Hildéniä laulu ”riipaisi sydänjuuria myöten”, ja tämä nieleskeli sen kuullessaan pala kurkussa kyyneleitä. Eva Hildén ei ymmärtänyt, miksi miehet lauloivat surumielisiä säkeitä täynnä koti-ikävä, vaikka he olivat välttämättä halunneet lähteä pois Suomesta periaatteidensa vuoksi. Toivo Uuskallio vastasi aina kysyttäessä, ”ettei ole koskaan ajatellutkaan Suomen ikävöimistä”.²⁴⁶

Eva Hildén muistelee: ”Koska myös Isä [Uuskallion lisäksi] koki velvollisuudekseen asua Penedossa, ei hän myöntänyt mahdollisuuttakaan ikävöidä synnyinmaata. Se oli hänen mielestään turhaa sentimentaalisuutta.”²⁴⁷ Luultavasti Toivo Suni ei voinut puhua koti-ikävästään ainakaan tyttärelleen. Sunin ja Uuskallion yhteiset lauluhetket toimivat kuitenkin jonkinlaisena terapeuttisena apukeinona näiden syvällä sisimmässään tuntemalle koti-ikävälle. Ehkä myös Toivo Sunin myöhempi alkoholismi johtui osaltaan tästä torjutusta koti-ikävästä ja epäonnistumisen tunteesta. Miehen ihannoima utopia ei lopulta kestänytään arjen realiteetteja vaan sortui kuten niin monet utopistiset keilut ennen sitä.

4.2. SOPEUTUMINEN UUTEEN KULTTUURIIN

Kun siirtolaiset yleensä pyrkivät sopeutumaan mahdollisimman nopeasti valtakulttuuriin, poikkesi utopiasiiirtolaisuus massasiirtolaisuudesta siinä, ettei kanssakäymistä ryhmän ulkopuolisten jäsenten kanssa ollut. Myös Penedo oli alkuvaiheessa hyvin eristäytynyt siirtokunta. Yhteisöllä ei ollut juuri kontakteja suomalaisten pienen piirin ulkopuolelta. Eva Hildénin mukaan portugalilainen kieli pelotti suomalaisia, ja radiovastaanottimia ja kirjoja oli tarjolla vähän.²⁴⁸ Suomalaiset tapasivat kuitenkin jonkin verran tilalla työskenteleviä tummaihoisia brasilialaisia. Nämä kohtaamiset olivat kieliongelmiensa vuoksi usein hankalia.

Eva Hildén kuvailee muistelmissaan erään suomalaisen ”ikäneito Tildan” kohtaamista ”mulatin muulinkuljettajan Durvalinon” kanssa. Tilda oli ollut iltakävelyllä, kun tähän ilmeisen ihastunut Durvalino oli tervehtinyt Tildaa pitkällä puheella. Nainen ei ymmärtänyt sanaakaan, mutta vastasi

²⁴⁶ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 146, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43.

²⁴⁷ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 49, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

²⁴⁸ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 24, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

kuitenkin päätään kohteliaan myöntävästi nyökyttäen ”sim, sim”. Durvalino ymmärsi saaneensa myöntävän vastauksen, mikä ei Tildan kohdalta pitänyt paikkaansa. Hildén kirjoittaa: ”Kun Tilda oivalsi, mitkä olivat mulatin aikeet, syntyi vakava yhteenotto. [...] Kaipa mulatti lopulta käsitti, ettei Tildan vastaus sittenkään ollut myönteinen ja hellitti otteensa.” Tilda pelastui, mutta Durvalino vietiin brasilialaiselle poliisiasemalle, ”jossa hän sai sellaiset pieksämiset että varmaan muisti ne loppuikänsä”.²⁴⁹

Toisessa muistossa ilmestyi lauantai-iltana naisten saunavuoron aikaan saunaan ”aposen alaston brasilialainen mies”. Tunkeilija käännytettiin nopeasti ovelta ympäri, vaikka tämä valitti kuulleen suomalaisen saunovan miehet ja naiset yhdessä ja halunneensa vain kokea tämän yhteissaunomisen riemut.²⁵⁰ Hildénin kuvailemat alkuvuosien kohtaamiset eivät olleet omiaan luomaan lämpimiä suhteita paikallisväestön kanssa.

Jotkut suomalaiset menivät kuitenkin paikallisten kanssa jopa naimisiin. Eila Ampula muistelee suorasukaiseen tapaansa erästä tällaista tapausta. Ampulalla oli toisen maailmansodan aikaan ”pieni, nätti, herttainen, musta piika, hyvin nuori, ehkä kuusitoista vuotias [sic]”. Ampula opetti tytön puhumaan suomea ja laulamaan suomalaisia lauluja. Naapurissa asui piikatyttöä yli 30 vuotta vanhempi pohjalaismies, joka ei ollut ikinä oppinut puhumaan portugalia. Mies iski silmänsä tyttöön ja ”lupasi panna tytön kouluun, lupasi yhtä hyvää ja kahta kaunista”. Mies sai tytön vanhemmat avio-
liiton kannalle. Ampula muistelee: ”Niin tyttö meni miehelään, ja joutui paljon enemmän tekemään työtä kuin ennen, ja passaamaan sitä miehenrohmoa. Koulunkäynnistä ei sen enempää puhuttu. Kotikieli heillä oli ja on suomi ja heidän kaksi lastaan puhuvat hyvin suomea.”²⁵¹ Kiinnostavaa kyllä myös valtaväestön edustajat siis sopeutuivat, tai joutuivat sopeutumaan, paikoin suomalaiseen kulttuuriin.

Penedossa suomalaiset asuivat eristyksissä muista. Siirtolaisen sopeutumista helpottaa se, jos tämä hallitsee valtakulttuurin kielen. Siirtolainen tarvitsee kieltä osallistuakseen uuden ympäristönsä sosiaaliseen elämään ja kommunikoidakseen tasavertaisesti sen jäsenten kanssa.²⁵² Toivo Uuskallio oli tuonut Riosta Penedoon kielenopettajaksi nuoren hollantilaisen pankkivirkailijan, joka antoi suomalaisille iltaisin portugalintunteja. Lyyli Jouskarin mukaan tunnit olivat ”pääasiassa Berlitz-

²⁴⁹ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 23, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43.

²⁵⁰ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 23, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43.

²⁵¹ Ampula 1999, 61.

²⁵² Tuomi-Nikula 1997, 285–286.

kirjan sisälukua”: ”Kieltä ei ’professori’, niinkuin [sic] häntä kutsuttiin, osannut paljonkaan, mutta sitähan me vielä oppimattomimmat emme alussa tienneet.”²⁵³

Myös valtaväestön asenteet siirtolaisen edustamaa kulttuuria kohtaan, olivat ne sitten negatiiviset tai positiiviset, vaikuttavat sopeutumiseen.²⁵⁴ Katja Lohkon haastattelemien penedonsuomalaisten mukaan ulkomaalaiset ovat Brasiliassa korkeasti arvostettuja ja kunnioitettuja. Varsinkin suomalaisilla on haastateltavien mielestä ollut ”etukäteen jotenkin semmonen ylimääräinen luotto” ja ”erittäin hyvä maine tässä maassa”.²⁵⁵ Eva Hildén puolestaan kertoo, kuinka paikalliset eivät vierastaneet suomalaisia utopiasiiirtolaisia vaan ottivat nämä ystävällisesti vastaan ja olivat myös ”hienotunteisia meidän usein jopa naurettavaltakin tuntuvaan portugaliamme kohtaan”.²⁵⁶

Siirtolaisen valitsema maa siis vaikuttaa tämän sopeutumiseen. Brasilian itsenäistyttyä vuonna 1822 sen uusi hallitus päätti lakkauttaa aikaisemmin voimassa olleen tiukan siirtolaispolitiikan ja toivottaa varsinkin eurooppalaiset siirtolaiset tervetulleiksi suotuisan taloudellisen kehityksen turvaamiseksi. Siirtolaisia tarvittiin maan autioiden alueiden asuttamiseksi ja työvoiman tarpeen tyydyttämiseksi mutta myös siirtolaisten mahdollisesti mukanaan tuoman pääoman ja korkeamman sivistyksen vuoksi.²⁵⁷ Näin Brasiliasta muodostui oikea siirtolaisten sulatusuuni, jossa oli tilaa myös uudenlaisia utopiaa tavoitteleville suomalaisille. Eila Ampula muistelee, kuinka suomalaiset olivat Riossa 1930-luvulla ”korkeassa huudossa”.²⁵⁸

Siirtolaisen ikä ratkaisee. Lynchin ja Hansonin mukaan uuteen kulttuuriin sopeutuminen on helpompaa lapsille ja nuorille kuin aikuisille, sillä lapset ja nuoret oppivat ja omaksuvat uuteen kulttuuriin liittyvät tavat nopeasti. He arvelevat tämän johtuvan siitä, että lapsilla on kyky käyttäytyä joustavasti eikä heillä ole niin paljon valmista tietoa, jonka kanssa pitäisi tulla toimeen.²⁵⁹ Aikuiset siirtolaiset eivät synny uudelleen tai aloita uudessa maassa kokonaan uutta elämää, vaikka he aloittaisivatkin uuden kielen opiskelun, uuden ammatin tai perustaisivat uuden perheen. Vanha opittu tieto ja ymmärrys siitä, kuka siirtolainen on, seuraa aina tämän mukana.²⁶⁰

Ei tarvitse kuin verrata Lauran ja Eevan, äidin ja tyttären, kokemuksia Brasiliassa, kun jo huomaa viitteitä lasten kokonaisvaltaisemman sopeutumisen puolesta. Kesällä 1929 ensimmäistä kertaa ulkomaille matkustanut Eeva ihmetteli Sierra Cordoba -laivalla muiden matkustajien puhetta. Laura-

²⁵³ Jouskari 1958, 37.

²⁵⁴ Tuomi-Nikula 1997, 285–286.

²⁵⁵ Lohko 2005, 88.

²⁵⁶ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 50, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

²⁵⁷ Melkas 1999, 25.

²⁵⁸ Ampula 1999, 17.

²⁵⁹ Lynch & Hanson 1992, 20.

²⁶⁰ Ritivoi 2002, 10.

äiti selitti sen olevan saksaa. Perillä Brasiliassa Eeva kohtasi lapsena jonkin verran paikallisia. Hän kuvailee näitä kohtaamisia muistelmissaan. Ensimmäisellä junamatkalla Riosta Penedoon Sunin perheen matkatovereina samassa vaunussa oli ”eräs neekeriperhe”. Eeva ei ollut aikaisemmin nähnyt ”sen värisiä ihmisiä”, ja hän jäi uteliaana katselemaan näiden ”karkeaa ja kiharaista tukkaa pienillä leteillä punaisin nauhoin somistettuna”. Kuusivuotiaan tytön silmissä ”nämä iloiset ihmiset vaikuttivat hyvänthahtoislta”, eikä Eeva pelännyt heitä.²⁶¹

Muuttaminen maasta toiseen on helppoa alle kouluikäisille lapsille, koska heidän maailmansa ja identiteettinsä ovat läheisessä yhteydessä vanhempien läsnäoloon. Sopeutumista edesauttaa myös se, että lapset voivat usein leikkiä toisten lasten kanssa ilman yhteistä kieltä. Alakouluikäisillä on jo kodin lisäksi muitakin kiinnostuksen kohteita, kuten kaverit ja koulu, jotka voi olla vaikea jättää taakse. Murrosikäisten siirtolaisuus saattaa olla hyvinkin vaikeaa, sillä näiden identiteetti, ymmärrys itsestä ja kaverisuhteet ovat vielä kehittymässä.²⁶²

Penedossa Eeva Suni ja muut suomalaislapset vaelsivat joskus entisten orjien talolle, jossa asui ”neekeriperheitä”. Tummat ja vaaleat lapset ”töllistelivät” toisiaan. Eva Hildénin mukaan suomalaislapsia harmitti se, ettei leikkien vaatimaa yhteistä kieltä löytynyt.²⁶³ Kenties kouluikäiset lapset olisivat jo kaivanneet yhteydenpitoon kielellistä syvyyttä. Eila Ampula oli teini-iässä Lehtolan perheen lähtiessä siirtolaisiksi. Hänen ei kuitenkaan ollut vaikea erota koulunkäynnistä, josta hän ei pitänyt yhtään. Ystävistään Tampereella Ampula ei muistelmissaan puhu, mutta hän mainitsee sen, että luokkatoverit kiusasivat häntä silmälasien käytön vuoksi.²⁶⁴ Kenties Ampulaa ei tämänkään vuoksi pahemmin harmittanut muutto uuteen maahan.

Vuonna 1941, kun yhteydet Suomen ja Brasilian välillä olivat poikki, alkoi aikuisuuden kynnyksellä oleva Eeva haastatella Penedossa jo vuosia asuneita suomalaisia ja kirjoittaa näiden tunteja ylös. Yleismielipide elämästä Penedossa oli positiivinen, mikä lohdutti Eevaa. Jotkut suomalaiset eivät kuitenkaan sopeutuneet vaan joko muuttivat pois tai viimeisenä vaihtoehtonaan päättivät päivänsä aikoinaan brasilialaisten suosimalla itsemurhavälineellä muurahaismyrkyllä, jota Penedossa käytettiin ainaisessa taistelussa leikkaajamuurahaisia vastaan.²⁶⁵

²⁶¹ Hildénin käsikirjoitus vuodelta 1989, 14, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

²⁶² Junkkari & Junkkari 2003, 29.

²⁶³ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 21, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43.

²⁶⁴ Ampula 1999, 13.

²⁶⁵ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 16, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43.

Kun suomalaiset alkoivat viljellä pellojaan ja kasvattaa hedelmätarhojaan, muutti autio Penedo muotoaan ja Eva Hildénin mukaan ”vähitellen se muistutti melkeinpä paratiisia”.²⁶⁶ Varsinainen sopeutuminen valtakulttuuriin tapahtui kuitenkin vasta 1940-luvun alussa, jolloin moni suomalainen löysi työpaikan Penedon osittain ostaneessa sveitsiläisyhtiössä. Toivo Uuskallio ei hyväksynyt lääkkeiden käyttöä, vaikka hänen hedelmätarhaksi suunnittelema maatilansa kasvoi myynnin jälkeen valtoimenaan lääkekasveja. Uuskallio kuitenkin vakuutti, ettei hänellä ollut mitään uusien naapureiden touhuja vastaan, sillä ”täytyyhän niitä lääkekasvejakin viljellä ja lääkkeitä valmistaa, kun ihmiskunta kerran elää niin että sairastuu”.²⁶⁷ Toteamus kielii Uuskallion loistavasta kyvystä sopeuttaa ideologiaansa tilanteen vaatimalla tavalla..

Penedon myynti kannusti suomalaisia jättämään maanviljelyn ja toi tilalle mahdollisuuden harjoittaa aktiivisesti matkailuelinkeinoa. Monen muun Etelä-Amerikan suomalaisutopian kohtalona oli se, että ne eivät pystyneet monipuolistamaan talouttaan, mutta Penedossa muutos onnistui, ja varsin monet toisen ja kolmannen polven suomalaissiirtolaiset kokivat jo kuuluvansa täysvaltaisesti Brasiliaan.²⁶⁸ Täyshoitoloiden pidon lisäksi Penedoon pettyneet suomalaiset hakivat usein töitä Rio de Janeirosta. Varsinkin suomalaisnaisten yleisin ensimmäinen työ oli ryhtyä hierojiksi.²⁶⁹ Eila Ampulan muistitiedon mukaan Riossa asui ”eräs suomalainen lääkintävoimistelija ja hieroja ja hän perusti Hieroma-Instituutin ja piti siellä myös kurseja”. Myös Ampula kävi kurssin ja harjoitti hierojan ammattia monta vuotta, vaikka ei pitänyt hierottavistaan saati ”koko hommasta”.²⁷⁰

4.3. YHTEYDENPITO KOTIMAAHAN

Siirtolaisen koti-ikävä saattaa helpottaa ylläpitämällä kontaktien ylläpito synnyinmaahan ja sen rakkaisiin ihmisiin. Sunin perhe lähti Brasiliaan, mutta siellä asuessaan varsinkin äiti ja tytär pitivät yhteyttä Suomeen jääneisiin sukulaisiin ja ystäviin. Eva Hildén kertoo lukuisten kirjeiden kirjoittamisen toimineen inspiraationa omien muistelmien kirjoittamiselle: ”Joutuessani jo nuorena asumaan ulkomailla ja halutessani pitää jatkuvaa yhteyttä synnyinmaahan totuin kirjoittamaan pitkiä kirjeitä.”²⁷¹

²⁶⁶ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 20, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43.

²⁶⁷ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 61–62, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43.

²⁶⁸ Tessieri, Enrique, ”Penedo puhkesi kukkaan muiden kuihtuessa”, *Apu* 9/1989.

²⁶⁹ Lähteenmäki 1979, 34.

²⁷⁰ Ampula 1999, 17, 28.

²⁷¹ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 1, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43.

Penedossa vietettiin illat lukien siirtokunnan vähiä kirjoja ja kirjoittaen kirjeitä Suomeen. Eva Hildén muistelee: ”Oli itsestään selvää että alkuaikoina tunnettiin kaipausta ei ainoastaan omaisia vaan myös synnyinmaata kohtaan. Kuumia kyyneleitä vuodatettiin varmasti silloin tällöin.”²⁷² Siirtolaisten oli vaikeaa irtautua Suomeen jääneistä sukulaisista ja ystävistä. Hildénin mukaan varsinkin toisen maailmansodan aikana Penedossa seurattiin suurella surulla Suomen tapahtumia radion ja lehtien niukkojen tietojen välityksellä.²⁷³ Tuollaisina aikoina siirtolaisyhteisön tarjoama vertaistuki ja huolenpito sen jäsenistä ovat varmasti korostuneet entisestään.

Eevan ja Paavon vuonna 1928 syntynyt serkku ja minun isoäitini Marja Ikonen muistelee, että Brasiliasta saapui Suomeen kortteja ja kirjeitä, mutta ei puheluita. Vaikka Eeva-serkku ja Laura-täti pitivät tiiviisti yhteyttä Suomeen, ei Toivo-setä sukulaisille juuri kirjoitellut. Ikonen kertoo, kuinka hän sai tietää setänsä kuolemasta vuonna 1963 radion kautta. Suomalainen toimittaja oli osunut Penedoon juuri Toivo Sunin hautajaisten alla: ”Siinä kuulu kun hiekka ropisi arkulle.”²⁷⁴

Ikonen ei muista, että Brasiliaan-lähtijöitä olisi ainakaan hänen kuullensa suvussa erikseen kummasteltu, vaan sukulaiset nyt vain sattuivat asumaan Brasiliassa. Käydessään Suomessa Eeva ja Laura kertoivat Penedosta. Naiset pyörittivät arkea samoin kuin Suomessakin, ja miehillä oli korotettu asema niin kuin joka paikassa siihen aikaan, mutta ”jos miehet kielsivät kahvin keiton, niin sitten se keitettiin salaa, jos tuli mieli”.²⁷⁵ Edes vegetaristista ruokavaliota ei pidetty kovin outona: ”Mie luulen, että oltiin vähän kateellisia niistä appelsiinipuista ja muista. Ku ei oltu nähty appelsiineja.”²⁷⁶

Ikonen muistaa, kuinka kerran sota-aikana tuli paketti läpi Suomeen. Se sisälsi sokeroitua kaakaota, jota lapset söivät innokkaasti lusikalla suoraan purkista. Kaakao oli kielletty tuote Penedossa, mikä viittaa siihen, että Sunin perhe ei kenties kertonut Suomessa asuville sukulaisille kaikkea Penedon tiukoista ruokasäännöksistä. ”Ei me tiedetty silloin, ei niistä puhuttu, että siellä on niin... appelsiinipuista vaan. Ei niistä tiedetty, en mie ainakaan lapsena”, Ikonen muistelee.²⁷⁷ Laura Kurki kirjoittaa käyneensä ystävättärensä kanssa sodanjälkeisessä Suomessa vierailulla keväällä 1948 ja tuoneensa pula-ajasta kärsiville sukulaisille tuliaisiksi ”paljon kahvia”.²⁷⁸

²⁷² Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 17, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

²⁷³ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 49, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

²⁷⁴ Marja Ikonen haastattelu, 21.9.2013.

²⁷⁵ Marja Ikonen haastattelu, 21.9.2013.

²⁷⁶ Marja Ikonen haastattelu, 21.9.2013.

²⁷⁷ Marja Ikonen haastattelu, 21.9.2013.

²⁷⁸ Laura Kurjen muistelmien muistiinpanot, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

Penedon siirtokuntalaisten noudattama ruokavalio ja suhtautuminen lääkäreihin ja lääkkeisiin aiheuttivat Brasilian lisäksi ristiriitoja myös Suomessa. Vuonna 1936 Sunin perhe oli jälleen palannut Brasiliasta Suomeen, ja nuori Eeva kärsi kovista vatsakivuista. Viipurin mummo, joka oli kokenut sairaanhoitaja, antoi lapsenlapselleen tehokasta matolääkettä, ja kivut loppuivat. Paavolla oli samanlaisia oireita, mutta hän ei valittanut niistä eikä saanut hoitoa. Poika tuli yhä huonompaan kuntoon, kunnes oli niin heikko, ettei enää jaksanut nousta sängystä. Paavo vietiin sairaalaan, jossa hänellä todettiin erittäin paha anemia. Pojalle oli pakko tehdä verensiirtoja. Eva Hildén muistelee: ”Äiti oli epätoivoinen ja sai nuhteita joka taholta.”²⁷⁹

Toivo syytti Lauraa siitä, että tämä oli tuonut perheen pois terveellisestä ilmastosta Brasiliasta Suomeen, jossa Laura kaiken lisäksi antoi lasten syödä lihaa. Luran sukulaiset puolestaan epäilivät anemian johtuvan vegetarismista. Ristiriidat repivät Lauraa, joka sai vasta myöhemmin tietää, että tuolla kertaa lasten sairastumisen syynä oli ollut Suomessa siihen aikaan tuntematon koukkumato, jonka lapset olivat saaneet Brasiliassa.²⁸⁰

Eva Hildén matkusti vuoden 1941 jälkeen Suomeen seuraavan kerran vasta vuonna 1978, mutta sen jälkeen hän vieraili vanhassa kotimaassaan useammin, varsinkin Suomeen kotiutunutta Laura-äitiä katsomassa. Kesäkuussa 1978 Suomeen matkaa suunnitellut Eva kirjoittaa toukokuussa serkulleen Marja Ikoselle: ”Tuntuu aivan ihmeelliseltä saada tulla Suomessa käymään oltuani sieltä poissa yli 37 vuotta!”²⁸¹ Eva Hildén muistelee matkaansa: ”Helsingin lentokentällä koin ensimmäisen shokin: kuulin lentokentän kaiuttimesta suomea, tullivirkailija puhutteli minua suomeksi, kaikki ihmiset ympärilläni puhuivat suomea, se kaikki tuntui aivan uskomattomalta”.²⁸²

Vierailun jälkeen hän kiittää toisessa kirjeessä Marjaa ja tämän perhettä onnistuneesta vierailusta: ”En osaa sanoa kuvata, kuinka suurenmoiselta minusta tuntui saada olla luonanne ja nähdä vuosikymmenien jälkeen omaiset ja ystävät.” Kaikkein mukavinta on kuitenkin paluu Brasiliaan oman perheen luo, kuten Eva kirjeen lopussa toteaa.²⁸³ Vaikka kielenkäytön voikin osittain laittaa kohteliaisuuden ja kirjeiden kirjoittamisen konventioiden piikkiin, on Eva Hildén silti luultavasti aidosti onnellinen päästessään Suomeen pitkästä ajasta. Luonnon merkitystä Eva Hildénin elämälle kuvastaa se, että lähes jokaiseen serkulle lähetettyyn kirjeeseen ja korttiin on liitetty Penedon ainutlaatuisia luontoa kuvailevaa tekstiä tai kuvia.

²⁷⁹ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 56, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

²⁸⁰ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 56, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

²⁸¹ Eva Hildénin kirje Marja Ikoselle Penedosta 2.5.1978, Marja Iksen kokoelma.

²⁸² Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 62, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

²⁸³ Eva Hildénin kirje Marja Ikoselle Penedosta 19.9.1978, Marja Iksen kokoelma.

5. KODIN KUVAILU EVA HILDÉNIN MUISTELMISSA

Eva Hildén kirjoitti muistelmiaan usean vuosikymmenen ajan. Tässä tutkimuksessa käytän rinnakkain kahta eri versiota noista muistelmista. Ensimmäinen käsikirjoitus on vuodelta 1969, ja se löytyy Turun yliopistosta. Käsikirjoituksessa on 150 sivua. Toinen versio on vuodelta 1989, ja sen sain haltuuni Evan tyttäreltä Helena Hildén de Sousalta. Tuo myöhempi versio on se, jonka pohjalta Eva Hildén julkaisi samana vuonna Brasiliassa portugalin kielelle käännetyn omakustanteen. Vuoden 1989 muistelmat ovat tiivistyneet 65 sivuun. Turha rönsyily on jäänyt pois, ja Hildén keskittyy kaikkein tärkeimpinä pitämiinsä tapahtumiin ja tuntemuksiin. Tässä kappaleessa tarkastelen sitä, miten muistelmien kirjoittaja käsittelee kotia ja kodittomuuden tunnetta tekstissään. Vaikka molemmat muistelmat jatkuvat niiden kirjoitusvuosiin saakka, keskityn tutkimaan Eva Hildénin elämää vuodesta 1929, jolloin muistelmat alkavat, 1940-luvun alkuun saakka.

5.1. MUISTELMIEN TYYLI

Tämä koruton ja harras tarina ei millään muotoa pyri olemaan Brasilian suomalais-siirtokunnan täydellinen historia. Se on vain henkilökohtaisten muistelmien ja välähdysten ketju valokuvineen. Sen tarkoituksena on säilyttää muistissa sinnikkäiden siirtolaisten Sankaritarina.²⁸⁴

Näin kirjoittaa Eva Hildén vuoden 1989 muistelmiensa alkusanoissa. Nöyrältä kuulostava aloitus sopii hyvin siihen kuvaan, joka naisten kirjoittamista omaelämäkerroista on vallalla. Eva Hildén ei pidä itseään historiankirjoittajana vaan haluaa kertoa muiden, sankareina pitämiensä siirtolaistoverien tarinan. Myös ”välähdysten ketju” viittaa siihen, kuinka naiset tavallisesti muistelevat elämäänsä episodimaisesti. Eila Ampula puolestaan lopettaa vuonna 1999 julkaistut muistelmansa seuraavalla tavalla: ”Tuntuu siltä, että ei ole enää mitään hauskaa kerrottavaa, niin että lopetan tämän ’Ei sankaritarinan’ tähän.”²⁸⁵ Lause taitaa olla suora, jopa puoli-ilkeä viittaus Eva Hildénin aikaisemmin ilmestyneihin muistelmiin.

Hildénin kirjoitustyyli on erittäin kuvailevaa ja dialogimaista. Dialogin käyttö antaa Eevalle ja tämän läheisille muistelmissa oman äänen. Välillä Hildén maustaa tekstiä Työkansa-lehdessä julkaistujen kirjeiden muodossa, ja näin muistelmissa saadaan esiin varsinkin Toivo Uuskallion ajatukset. Hildén vaihtelee sujuvasti asiallisen historiakuvausten, omien lapsuudenkokemustensa ja jopa ru-

²⁸⁴ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, alkusanat, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

²⁸⁵ Ampula 1999, 61.

nollisia sävyjä saavan luontokuvailun välillä. Kertoja käsittelee kuitenkin kotiin liittyviä aihepiirejä läpi kertomuksen.

Vaikka tarinassa onkin lähinnä Hildénin kuvailemia välähdyksiä, se etenee kronologisesti, ja kirjoittaja pyrkii selvästi jäsentämään omaa elämänkulkuaan ymmärrettävään muotoon. Välillä kertojana ja kokijana on kirjoittaja itse, välillä äänen saa neutraali kertoja, joka keskittyy selventämään Penedon historian vaiheita. Kertomus on kirjoitettu käyttäen mennyttä aikamuotoa, mutta välillä kertoja myös ennakoi tulevia tapahtumia: ”Rautatieasemalla hyvästelimme omaiset. Katseeni viipyi Paavossa, joka oli minulle melkein kuin kaksoisveli. En tiennyt että näin silloin Paavon viimeisen ker-
ran!”²⁸⁶

On kiinnostavaa tarkastella koteja käsittelevää kieltä ja kirjoittajan niistä käyttämiä nimityksiä. Hildénin tekstissä sana ”koti” saa paljon lisämerkityksiä tämän puhuessa mm. yleisesti ”suomalais-
talouksista” tai Penedon Kesämajasta ”pienenä paratiisina”. Koska koti on turvan ja suojan lisäksi perheen ja läheisten ihmissuhteiden paikka, on merkittävää huomata, kuinka Hildén kutsuu teoksen alkuvuosia kuvaavissa luvuissa vanhempiaan ”Isäksi” ja ”Äidiksi”, kirjoitettuina isoilla alkukirjaimilla. Anni Vilkon kotihistorian teoriaa soveltaen voidaan ajatella, että perheen kaikista fyysisistä kotitaloista huolimatta vanhempien läsnäolo oli Eeva-lapselle se tärkein ”mielen koti”. Isojen alkukirjaimien käyttö toimii myös hyvänä tehostekeinona Hildénin lapsi kertojana -näkökulmalle. Muistelmat ovat täynnä lapsen ihmettelyä tämän kohdatessa uusia tilanteita ja ihmisiä.

Lapsen muistitietoon liittyy myös haasteita, sillä lapsen muistin voi faktojen suhteen ajatella olevan aikuisen muistia epäluotettavampi ja subjektiivisempi. Moni luulee muistavansa tilanteita lapsuudesta, vaikka tosiasiaassa muistaakin usein toistettuja kertomuksia varhaisvuosien tapahtumista. Tämä ei kuitenkaan haittaa tutkimustani, sillä muistitietohistorian tavoin korostan sitä, miten muistelijä muisteluhetkellä mieltää jonkin menneisyyden asian ja miksi tämä ylipäätään on päättänyt kertoa juuri sen muiston.

Tutkimuksessani tarkastelen Penedon-siirtolaisuutta muutaman sinne matkanneen siirtolaisen näkökulmasta. Muistelmat ovat lähdemateriaalina kiinnostavia, sillä historiallisten tapahtumien lisäksi ne kertovat paljon myös kirjoittajastaan, tämän maailmankuvasta ja tavasta, jolla kirjoittaja mieltää oman paikkansa yhteisön jäsenenä. Muistelmien kirjoittaminen on ollut siirtolaistaustaisille kirjoittajille tärkeä keino eritellä oman eletyn elämän merkitystä.

²⁸⁶ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 37, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

Lukijan kannalta muistelmien teksti voi olla kiinnostavaa kaunokirjallisesta arvostaan riippumatta. Esimerkiksi Lyyli Jouskarin muistelmateos *Heräävän jättiläisen maassa* on lukijalle arvokas myös sanataiteena, toisin kuin esimerkiksi Armas Parnon käsikirjoitus. Myös Eva Hildénin tekstissä on kirjallisia ansioita, joskin yleisvaikutelma jää hivenen sovinnaiseksi, jopa koulutyttömäiseksi. Sen sijaan Eila Ampulalla ei tunnu olevan kiltin tytön roolipaineita omissa, kirjoitusvirheitä vilisevissä muistelmissaan.

5.2. KOTI SUOMESSA

Lehtihaastattelussa vuodelta 1978 Eva Hildén pitää Brasiliaa ”toisena rakkaana kotimaanaan”.²⁸⁷ Matka tähän toteamukseen oli kuitenkin Hildénin osalta pitkä ja raskas. Suomi näyttäytyy Hildénin muistelmissa eräänlaisena saavuttamattomana utopiana, haikeutta herättävänä lapsuusmuistona johon ei voi enää palata:

Vieläkin tunnen kaihoa sydämessäni, kun esimerkiksi näen jonkin valokuvan Suomesta järvineen ja metsineen, vihreät koivut valkoisine runkoineen, runsaat ja herkät kedonkukat, kun muistelen linnunlaulua, lempeää luontoa, Suomen ihmeen ihanaa kesää ja valoisia öitä. Jopa talvikin on kaunis kylmästä huolimatta.²⁸⁸

Kuusivuotias Eeva ei keväällä 1929 ymmärtänyt, missä Brasilia sijaitsi ja miksi sinne piti lähteä: ”Tunsin lähikylät Ahvolan ja Oravalan ja Viipurin kaupungin, jossa äidin vanhemmat asuivat. Ajattelin, että ehkäpä Brasilia on jonkin muun kaukaisemman kylän omituinen nimi.”²⁸⁹ Eva Hildén kuvailee Niittylän kotia, sen myyntiä ja huutokauppaa, jonka vuoksi ”talo jäi puolityhjäksi”: ”Oli kevät, ja suuret niityt talomme ympärillä olivat tulvaveden peitossa kuten aina lumensulamisen aikaan. Siitä huolimatta eräänä päivänä kotimme täyttyi ihmisistä, jotka puhuivat paljon, kiertelivät ja katselivat ympäriinsä.”²⁹⁰

Outo tilanne on muistelijalle selvästi ahdistava vuosienkin jälkeen. Kodin merkitys kietoutuu sen sisältämiin esineisiin. Hildén muistaa puristaneensa lempinukkensa rintaansa vasten ja huutaneen: ”Tätä nukkeani en ainakaan anna kenellekään!”²⁹¹ Huolta herättää myös kauniin sinikukkaisen pöytälampan myynti. Onneksi vuotta vanhempi isovelji Paavo lohduttaa kertomalla ”Prasiliasta” ja siitä,

²⁸⁷ Ikävalko, Lempi, ”Eva Hildén – kesävieras Penedosta”, *Demari* 5.7.1978.

²⁸⁸ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 49, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

²⁸⁹ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 1, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

²⁹⁰ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 1, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

²⁹¹ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 1, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

kuinka isällä on siellä lamppuja odottamassa.²⁹² Myös Lehtolan perheen Tampereen tavarat myytiin huutokaupassa ennen lähtöä Brasiliaan. Eila Ampula muistelee: ”Kolmeen Ameriikan arkkuun mahtuivat kaikki meidän omaisuutemme, joka mukaan matkalle otettiin [sic].”²⁹³

Muita Suomen koteja, joissa Sunin perhe asuu Brazilian-välisinä aikoina, ei Eva Hildénin muistelmissa juuri kuvata. Tämä johtuu kenties muistelijan nuoresta iästä ja siitä, että muistelmat pyrkivät kertomaan nimenomaan Penedon historiasta. Laura-äiti on saanut Suomen-asunnot opettajanvirkaan kuuluvana lisäetuna. Niitä ei omisteta samalla tavalla kuin tiluksia Ahvolassa tai Penedossa. Nämä kodit ovat nimettömiä paikkoja, jotka on selvästi tarkoitettu vain tilapäiseen asumiseen huolimatta siitä, että perhe niissä vuosia viettääkin.

Seitsemän vuotta Eva Hildéniä vanhempi Eila Ampula sen sijaan kertoo muistelmissaan Tampereen lapsuudenkodeista. Amurin työläiskorttelissa sijaitsevassa asunnossa ei ollut juuri mukavuuksia. Asunnossa oli monta kamaria, joissa kussakin asui perhe. Keittiö oli kaikille yhteinen ja kylpyhuonetta ei talossa ollut. Tarpeet piti tehdä pihan perällä sijaitsevassa ”huusissa”, jossa ”talvella hytistiin vilusta”. Perheen muuttaessa Pyynikille asumisolosuhteet ilmeisesti parantuivat.²⁹⁴ Teini-ikäistä Eilaa ei kuitenkaan kotona pysyttelemisen houkuttanut. Hän toteaaakin: ”En viihtynyt kotona, ei ole hauskaa olla ainoa lapsi.”²⁹⁵

Vaikka Suomen kodit jäävät sivuosaan, on koulunkäynnin merkitys Eva Hildénin muistelmissa suuri. Oikeastaan koulu ja koti kulkevat käsi kädessä Laura-äidin opettajantyön vuoksi. Nuoren Eevan kouluttautumisen voitaneen pitää ainakin osittain Laura-äidin retoriikan ja vahvojen mielipiteiden voittona. Eeva-tytär ilmaisee monessa kohtaa tiedonjanssa ja halunsa opiskella mutta joutuu kokemaan vanhempiensa välisen ristiriidan, sillä Toivo-isä ei pidä koulua tärkeänä.

Koulutus onkin yksi mielenkiintoinen ero, jonka kautta tarkastella myös Sunien ja Lehtolan perheitä. Lehtolan äitiin ja tyttäreen verrattuna Laura ja Eeva Sunin koulutiet poikkesivat toisistaan. Sanni Lehtola ei ollut käynyt kouluja, mutta toivoi tyttärensä kouluttautuvan pitkälle. Eila Ampula epäilee muistelmissaan, että Sanni-äiti ei arvostanut hänen myöhempää valintaansa ryhtyä tekstiilitaiteilijaksi: ”Taiteilijoille hän ei antanut arvoa, tyhjäntoimittajille.”²⁹⁶

²⁹² Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 2, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43.

²⁹³ Ampula 1999, 10.

²⁹⁴ Ampula 1999, 7–10.

²⁹⁵ Ampula 1999, 13.

²⁹⁶ Ampula 1999, 13.

Laura Suni oli itse pätevä kansakouluopettaja, jota Toivo Uuskallion näkemykset koulutuksen tarpeettomuudesta ilmeisesti hirvittivät. Nuori Eeva Suni olisi muistelmiensa mukaan antanut mitä tahansa siitä, että olisi saanut käydä koulun loppuun Suomessa, kirjoittaa ylioppilaaksi ja opiskella yliopistossa. Eevan ja Paavo-veljen koulumenestys oli muistitiedon mukaan oikein hyvää. Nuorella Eila Lehtolalla oli mahdollisuus käydä Tampereella hyviä kouluja, mutta hän ei viihtynyt niissä. Ristiriitaista kyllä Ampula toteaa myöhemmin muistelmissaan aivan ohimennen halunneensa omien lastensa opiskelevan Resendessä, sillä siten he pääsisivät parempaan kouluun.²⁹⁷ Muistelijat viittaavat kumpikin tahollaan siihen yleismaailmalliseen perinteeseen, että vanhemmat toivovat lapsilleen aina parasta.

5.3. KOTI BRASILIASSA

Kun Laura ja lapset lähestyivät kesällä 1929 pitkän ja raskaan matkustamisen jälkeen ensi kerran uutta kotiaan Itatiayan vuoristossa, virkkoi Toivo Uuskallio: ”Tuolla on Penedo, olemme tulossa kotiin.”²⁹⁸ Koti tarkoitti tässä vaiheessa Fazenda Penedon päärakennusta, sillä suomalaissiirtolaiset eivät olleet vielä rakentaneet omia kotitalojaan. Alakerran suuri sali oli ”miesten kämpä”, naimattomat naiset sijoittuivat yläkerran isoon huoneeseen ja perheille oli omat huoneet. Muistelmissa kuusivuotias Eeva hurmaantuu kauniista ja juhlallisesta päärakennuksesta, jonka leveä porraskäytävä ja ”herraskartanon tuntua antavat kaidepuut” johtavat yläkertaan Sunin perheen makuuhuoneeseen.²⁹⁹

Tässä uudessa kodissa Liisa Uuskallio tarjoilee nälkäisille tulijoille appelsiineja. Eeva ihastuu näihin makeisiin hedelmiin ja päättää syödä niitä joka päivä. Pienen tytön ilo on kuitenkin ennenaikaista, sillä Penedossa ei tuossa vaiheessa kasvanut appelsiineja eikä muitakaan hedelmiä, vaan kalliit ostoherkut oli varattu juhlalliseksi tervetuloitukseksi. Toivo-isä vie perheensä katsomaan päärakennuksen lähellä joen toisella puolella olevaa palstaa: ”Tähän rakennetaan meidän talo, ja tässä minulla on jo vähän omien viljelysteni alkua, keittiökasveja ja muutamia hedelmäpuita.”³⁰⁰ Sunien kotitalo Kesämaja valmistui vielä samana vuonna 1929, ja se oli ensimmäinen valmis suomalaistalo Penedossa.³⁰¹

²⁹⁷ Ampula 1999, 17.

²⁹⁸ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta, 1989, 14, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

²⁹⁹ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 12, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43.

³⁰⁰ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta, 1989, 15–16, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

³⁰¹ Eva Hildénin haastattelu, 29.4.1995.

Jo talolle annettu nimi Kesämaja antaa lukijalle mielikuvan Sunin perheen Brasilian-kodista. Laura olisi halunnut kodin nimeksi ”Sunila”, mutta Toivo päätyi ”Kesämajaan”. Tämä ”pieni talo”, kuten Eeva kotiaan nimittää, piti sisällään kaksi huonetta, keittiön ja verannan kaariholveikkunoineen. Lattiat oli rakennettu sementistä. Kesäkuumalla ne tarjosivat vilvoitusta, mutta talviaikaan ne huokuivat ”epämiellyttävää kylmyyttä”.³⁰² Hildén kuvailee myös muiden suomalaiskotien olleen yksinkertaisia, siistejä ja kodikkaita. Sisustuksessa käytettiin kotiteollisuuden tuotteita, ja naiset tekivät kangaspuissa räsymattoja jopa myyntiin asti. Vähitellen melkein jokainen penedolainen laajensi taloaan rakentamalla vierashuoneita, ja näin turistien vastaanottaminen sai alkunsa korkealentoisten maanviljelysuunnitelmien kariuduttua.³⁰³

Luonnon kuvailu on tärkeä osa Eva Hildénin muistelmia, ja varsinkin Brasilia näyttäytyy niissä oikeana paratiisina. Luonto, jälleen eräänlaisena mielen kotina, tarjoaa vastakohtan Eevan elämän myrskyille. Hildén kuvailee sitä, kuinka hän 18-vuotiaana saapui takaisin vanhempiansa luokse Kesämajaan Paavo-veljen kuoleman jälkeen vuonna 1941:

Kotitaloni oli entistä tuuheamman tummanvihreän fiikusköynnöksen peitossa. Etusivulla kiipeili verannan seinää vasten romanttinen bougainvillea-pensas ulottaen karmiinpunaisia kukkia aina katolle saakka. Ruusut, petuniat, floxit, salviat ja orvokit olivat täydessä kukkaloistossaan. Pihamaalle oli isä taiteellisella maullaan rakentanut pari kaunista koristelammikkoa, jotka olivat täynnä vesihyasintteja. Veden pintaan kuvasteli itkuraita vaaleanvihreitä oksiaan. Aurinko paistoi, linnut laulelivat ja kaikki vaikutti suorastaan pikku paratiisilta. En voinut olla ajattelematta, kuinka luontoa rakastava Paavo-veljeni olisi nauttinut kaiken tämän nähdessään.³⁰⁴

Penedon luonnon kuvailu on suuressa roolissa myös Eevan kertoessa lapsuuden leikeistä. Luonto tarjosi suomalaislapsille vapautta ja pakopaikan arjelta. Kuumina päivinä lapset juoksentelivat ulkona huolettomina alasti tai uimapuvut päällä. Joskus he töhrivät vartalonsa kostealla punasavella ja leikkivät olevansa Brasilian alkuasukkaita, intiaaneja. Uimassa käytiin monta kertaa päivässä. Ainoa harmin aihe oli se, että Eeva oli suomalaisjoukon ainoa tyttö, joten ”nukkeleikkeihin ei minulla ollut leikkiveria”.³⁰⁵

Lasten leikit myös jäljittelivät Penedon aikuisten työtä. Eva Hildén kertoo, kuinka Penedon ensimmäiset lapset, kuusivuotias Eeva, vuotta vanhempi Paavo-veli ja viisivuotiaat Raimo ja Matti viettivät päivänsä vuonna 1929:

³⁰² Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 20, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43.

³⁰³ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 42, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43.

³⁰⁴ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 37, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43.

³⁰⁵ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta, 1989, 18–19, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

Me lapset kotiuduimme varsin pian Penedoon ja järjestimme oman leikkipaikkamme pihamaan hiekkakasan lähistölle. Otimme esimerkkiä aikuisten puuhista ja palstoitimme hiekkakasan neljään osaan, kullekin lapselle oma talonpaikkansa. Hiekasta ja puupalikoista rakennettiin pienet talot, teitä ja siltoja.³⁰⁶

Jos Eva Hildén kuvailee lapsuutensa viattomia leikkejä Brasilian luonnossa, niin Eila Ampulan muistelmista puolestaan välittyvät teini-ikäisen tytön kokemukset. Ampula muistelee alkuvuosien kiusantekoa. Toivo Uuskallio oli erään kerran ilmoittanut tuovansa Penedoon vieraita, ja Liisa Uuskallio oli edellisenä iltana leiponut hiki hatussa näitä varten pullaa, jonka tuoksua Penedon nälkäiset nuoret haistelivat ”vesi kielellä”. Eila ja kolme muuta ikätoveria päättivät murtautua siirtokunnan keittiöön, joka sijaitsi erillisessä ”vanhassa röttelössä”, ja jonka takaseinässä oli reikä.³⁰⁷

Eila Ampula muistelee pullavarkautta: ”Pullapitkoja oli neljä. Veimme kaikki. Menimme sitten jaboticaba puun alle niitä syömään. Kyllä se alkuun maistuikin hyvältä, mutta kohta kyllästyin ja heitin pois suuren osan. Sen jälkeen olen vihannut pullaa.” Ampula ei kerro sitä, minkälaisia seuraamuksia nuoret tempauksestaan saivat. Penedon aikuiset työskentelivät alkuvuosina ahkerasti, sillä ”kaikkien piti saada oma talo, oma huusholli”. Ilmeisesti 13-vuotiaasta Eilaa ei kuitenkaan laskettu työikäisten joukkoon, sillä Ampula kertoo, ettei ottanut osaa mihinkään työhön.³⁰⁸

Eva Hildénillä oli tutkimallani aikavälillä Penedon lisäksi parin kuukauden ajan koti myös Brasilian pääkaupungissa Rio de Janeirossa, kun hän työskenteli presidentin pojan perheessä lapsenvahtina. Alkujännityksen jälkeen Eeva pystyi toteamaan, ettei lastenhoito ollut vaikeaa, ja hän kiintyi pieneen hoidettavaansa Candida Darcyyn. Riossa Eeva vietti vapaa-aikansa kauniissa kasvitieteellisessä puutarhassa, joka sijaitsi vain parin kadunkulman päässä perheen kodista. Luonnon merkitys Eevan mielenrauhalle korostuu myös Riossa: ”Oli miellyttävää nauttia rehevästä trooppisesta luonnosta keskellä meluavaa suurkaupunkia ja katsella eri puolilta maailmaa tuotuja eksoottisia kasveja.”³⁰⁹

Eila Ampula ei muistelmissaan juuri kerro Lehtolan perheen kotitalosta Penedossa. Kodin kuvailu alkaa hänen mennessään 19-vuotiaana naimisiin ensimmäisen miehensä Kalle Kustaa Pekkalan kanssa. Naimisiinmenoa suuren, komean ja rajuluonteisen Pekkalan kanssa Ampula kuvailee elämänsä suureksi tyhmyydeksi. Pari avioitui vuonna 1935 ja pojat Reino ja Rauno syntyivät vuosina 1936 ja 1937. Vuonna 1939 perhe muutti Cambafba-nimiselle sokeritehtaalle, jossa Eilan aviomies

³⁰⁶ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 20, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43.

³⁰⁷ Ampula 1999, 25.

³⁰⁸ Ampula 1999, 25.

³⁰⁹ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 40, Helena Hildén de Sousan kokoelma; Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 34–35, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43.

valvoi sokeriruokoviljelyksiä ja opiskeli Jumalan sanaa. Tehtaalla asuttiin vuoteen 1946 asti.³¹⁰

Ampula kuvailee miestään:

Jo lapsena häneen tarttui ”Jehovan todistajien” uskonto, se on hänen äitinsä syytä. Kaiket illat hän tutki Raamattu ja minun piti olla siinä mukana. Kun hän löysi lauseen, joka sopi heidän oppiinsa se kirjoitettiin muistiin. Vähitellen kehittyi uusi uskonto entisen Jehovan Todistajien uskonnon pohjalle.³¹¹

Cambaíbassa Pekkalan perhe odotti ”pikapuoliin” tulossa olevaa maailmanloppua, mikä kyllästytti huvittelunhaluista Ampulaa perin pohjin. Ampula muistelee elämäänsä sokeritehtaalla: ”Missään ei käyty, ei minkäänlaista huvitusta ollut, edes radiota hän [aviomies] ei ostanut. Elämä oli työtä ja Raamatun lukemista.” Vaikka Lehtolan perhe ei ollut ilmeisesti noudattanut Penedon ruoka- ja raitiussäännöksiä, Ampulan aviomiehen ideologia kyllä myötäili Toivo Uuskallion askeettista elämäntapaa.

Lopulta Ampula sai aviomiehestä tarpeekseen, otti eron ja lähti Rioon työhön hierojaksi. Perheen pojat Ampula vei Resendeen vanhempiensa luokse asumaan.³¹² Toisen miehensä Martti Ampulan kanssa Eila asusti 24 vuotta isänsä hänelle rakentamassa ”pienessä mökissä” Penedossa, kunnes ”kutomishomma” alkoi tuottaa tulosta. Ampula haaveili isosta talosta, osti omatoimisenä ihmisenä sille mieluisan tontin ja teki pohjapiirustukset. Taloa rakennettiin pari vuotta Martin johdolla ja muistelmissaan Ampula kehuu sen olevan ”hyvin tehty joka kohdasta”. Nykyään Ampuloiden talo on suuri nähtävyys Penedossa.³¹³

5.4. KODITTOMUUS

Fyysisten kotitalojen ja perheen paikallaanolon lisäksi eräänlainen kodittomuuden tuntu esiintyy vahvasti läpi Eva Hildénin muistelmien. Tulkitsen kodittomuudeksi ainakin pitkät matkat Suomen ja Brasilian välillä sekä irtautumisen tutuista ihmisistä ja asioista. Sunin perhe oli vaihtanut tilapäisiä koteja ahkerasti jo 1920-luvun Suomessa Lauran opettajantöiden vuoksi, mutta näistä ajoista Hildén ei muistelmissaan kerro. Siksi voisinkin kuvitella, että Brasiliaan lähtö oli Eevalle suurempi mullistus kuin Karjalankannaksella paikasta toiseen siirtyminen.

³¹⁰ Ampula 1999, 16–17.

³¹¹ Ampula 1999, 17.

³¹² Ampula 1999, 17.

³¹³ Ampula 1999, 29, 31.

Toki syynä puutteelliseen Suomi-kuvailuun voi olla myös muistelijan nuori ikä noiden Karjala-vuosien aikana. Muutto vuoden 1929 kesäkuussa oli kuitenkin poikkeuksellinen siinä, että tällä kertaa oli sanottava hyvästit lajalle suvulle ja tukiverkostolle. Kun Eeva ehdottaa samanikäiselle serkkutyttölle, että tähän voisi lähteä ”matkalle” mukaan, hän järkyttyy serkun vastauksesta: ”En minä voi lähteä. Äiti sanoi että te menette Brasiliaan ja se on niin kaukana, ettekä koskaan tule takaisin.”³¹⁴

Matkustaminen ja pitkät laivamatkat kuvataan Hildénin muistelmissa monesti epämiellyttäväksi kokemukseksi, varsinkin aikuisille. Matkustaminen jännittää lapsia, mutta toisaalta nämä kykenevät myös leikkimään onnellisina ja ihastelemaan näkemäänsä uusia asioita. Laivamatka Sierra Cordoballa kesällä 1929 herättää Eevassa ihmetystä, kun siirtolaisille varatussa kolmannessa luokassa matkustanut Sunin perhe ahdetaan pieneen neljän hengen hyttiin. Hyttitoverina matkustaa onneksi mukava täti Elli Toro, jonka aviomies Matti on myös mennyt jo edeltä Penedoon. Aikuiset tulevat merisairaiksi, mutta lapsia myrskyt eivät tällä matkalla juuri häiritse vaan nämä viihtyvät leikeissään laivan käytävillä sekä kolmasluokkalaisille varatulla pienellä peräkannella. Kun väsyneet ja hämmentyneet siirtolaiset saapuvat Rio de Janeiron satamaan, pakataan heidät tiiviisti pieniin moottori-veneisiin ja kuljetetaan Ilha das Flores -saarelle karanteeniin kahdeksi vuorokaudeksi. Pakollisten rokotusten jälkeen seuraa seisoskelua pitkissä soppajonoissa, joista saa huonoa ruokaa. Siirtolaiset sijoitetaan nukkumaan suuriin saleihin, miehet ja naiset erikseen. Vuoteissa ei ole lakanoita, ja yhteiset kylpyhuoneet ja käymälät ovat Eevan mielestä todella likaiset.³¹⁵

Myös Eila Ampula kuvaa muistelmissaan vuoden 1929 pitkää laivamatkaa Suomesta Brasiliaan. Laivassa matkustaa paljon siirtolaisia, joista suurin osa on portugalilaisia ja espanjalaisia. Lehtolan äidin ja tyttären hytissä on neljä suomalaista ja neljä ”etelämaalaista” naista. Jälkimmäiset eivät poistu hytistä koko matkan aikana. Merenkäynti on kovaa, ja hyttitoverit ovat merisairaana. Ampula ei kerro, voivatko hän tai hänen äitinsä pahoin. Haju hytissä on kuitenkin niin kamala, ettei siellä voi nukkua. Ilmeisesti unenpuute ei kuitenkaan pahemmin haitannut teini-ikäistä Eilaa ja tämän äitiä, sillä Ampula kirjoittaa: ”Vähän torkahdettiin kannella, mutta enimmäkseen tanssittiin ja pidettiin hauskaa. Laivalla hankin ensimmäisen heilani, unkarilaisen Ramon, joka tanssi ihanasti.”³¹⁶

Sisarensa kanssa Brasiliaan lähtenyt Lyyli Jouskari muistelee omaa laivamatkaansa ”rahtipurkin takapuolella”. Laiva keinui myrskyisässä aallokossa ja natisi liitoksissaan. Varsinkin Jouskarin sisko kärsi pahasta meritaudista. Vaatimattomasti matkustaneet siirtolaiset yrittivät kuitenkin saada

³¹⁴ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 2, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

³¹⁵ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 6–7, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43.

³¹⁶ Ampula 1999, 12.

hyttinsä mahdollisimman kodikkaaksi ripustamalla mukaansa ottaman ryijyn seinälle ja asettamalla värikkäitä peitteitä vuoteille. Laivalla tarjottu ruoka ei ollut naisten mieleen: ”Sisu oli mennä kurkkuun, kun tummaan, lohkeilleeseen emaljiseen pesuvatiin paiskattiin liha ja perunat kastikkeineen.” Jouskari muistelee: ”Meillä ei ollut mahdollisuutta ensimmäisen luokan mukavuuksiin, sillä emme olleet halunneet ottaa lainaa, koska emme tienneet, milloin olisimme sen voineet maksaa takaisin, ja sen vuoksi matkustimme mahdollisimman vaatimattomasti.”³¹⁷

Erinäiset hotellit, joissa Sunit joutuvat matkoillaan viettämään öitään, on Eva Hildénin muistelmissa kuvattu masentaviksi paikoiksi. Rio de Janeirossa nimeltään harhaanjohtavassa Palacete-hotellissa Eevaa hämmästyttää siivoojapoika, joka kätevästi hautaa kaikki lattialta lakaisemansa roskat ja pölyn laualattiassa ammottavaan suureen aukkoon. Sunin perhe yöpyi tämän ensimmäisen kerran jälkeen Palacete-hotellissa monesti, ja toukokuussa 1941 vastentahtoisesti Brasiliaan palanneen Eevan mielestä ”hotelli vaikutti kurjemmalta kuin koskaan ennen”. Myös Pariisin ”vanhassa, kylmässä rakennuksessa” sijaitseva hotelli käytettyine ja likaisine lakanoineen kauhistuttaa matkalaisia talvella 1929.³¹⁸

Ensimmäisellä junamatkalla Riosta Penedoon Sunin perhe matkustaa ”köyhinä siirtolaisina” toisessa luokassa, jonka ”puiset penkit ovat kovat ja epämukavat”. Kuusivuotiasta Eevaa pelottaa samassa vaunussa matkustava kovaääninen mustalaisheimo. Jännitys on liian suuri, ja pahoinvoiva Eeva oksentaa.³¹⁹ Myös muut siirtolaiset kuvaavat muistelmissaan pitkien matkojen aiheuttamia fyysisiä reaktioita.

Kun Sunin perhe palasi Brasiliasta Suomeen ensimmäisen kerran vuoden 1929 lopulla, oli heillä edessään vaikea tilanne. Talo ja maatila oli myyty, ja kaikki oli aloitettava alusta. Henkinen kodittomuus oli realisoitunut fyysiseksi kodittomuudeksi. Onneksi Laura sai heti sijaisopettajan paikan ja siihen kuuluvan asunnon. Toivon alakuloa tämä ei kuitenkaan helpottanut. Hän oli nyt maanviljelijä ilman maata. Tulevaisuus oli epävarma, kaikki rahat olivat kiinni Penedossa, eikä näin ollen ollut mahdollista ostaa uutta maatilaa Suomesta. Brasiliaan oli jäänyt vastavalmistunut talo Kesämaja ja lupaavat viljelykset. Toivo luki ahkerasti pastori Pennasen Penedo-aiheisia propagandakirjoituksia Työkansa-lehdestä ja päätti niistä inspiroituneena palata Brasiliaan.³²⁰

³¹⁷ Jouskari 1958, 7–8.

³¹⁸ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 25, 33, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43.

³¹⁹ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 14, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

³²⁰ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 26–27, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

Paavo-poika vastusti ajatusta: ”En halua palata Penedoon. Siellä ei ole koulua eikä ystäviäkään.” Eeva oli veljensä kannalla: ”En minäkään halua sinne kun siellä minulle tulee hinkuyskä ja täällä on parempi olo.”³²¹ Sunin lasten ei tuolla kertaa tarvinnut lähteä Suomesta. Toivo-isä oli kuitenkin tehnyt päätöksensä, ja huhtikuussa 1930 hän palasi yksin Brasiliaan. Suni asettautui Kesämajaan ja alkoi jälleen hoitaa viljelyksiään.³²²

Lauran ja Eevan laivamatka Suomesta Brasiliaan keväällä 1941 oli täynnä vaaroja. Eevasta matka tuntui loputtoman pitkältä, ja muistelmissa matka on kuvattu hyvin yksityiskohtaisesti eräänlaisena avainepisodinä, johon lomittuu myöhemmin myös Paavo-veljen kaatuminen jatkosodassa. Anjalaiva joutui odottamaan lähtömääräystä parisen viikkoa, koska matkustettaessa sotatoimialueen läpi tarvitsivat suomalaiset sekä Saksan että Englannin konsuleilta asianmukaiset ohjeet turvallisesta laivareitistä. Kun vihdoinkin päästiin matkaan, joutui laiva pysähtymään avoimella Jäämerellä jo ensimmäisenä iltana saksalaisen tykkiveneen käskystä. Saksalaiset upseerit suorittivat tarkastuksen laivalla, jonka jälkeen matka jatkui. Myös saksalaiset hävittäjäkoneet ”lentelivät edestakaisin suunnilleen laivan mastojen korkeudella”, mutta ne poistuivat vähän ajan kuluttua ilmeisesti tyytyväisinä näkemäänsä. Välillä laiva ohitti irtomiinoja. Eeva epäilee muistelmissaan, että vaaran aiheuttama jatkuva jännitys esti naisten meripahoinvoinnin, sillä ”siihen emme sairastuneet, vaikka aallot olivat pahemmat kuin konsanaan aikaisemmin Biskajalla kokemamme”.³²³

Sunin perheen naiset joutuivat tällä kertaa matkustamaan ilman miesseuralaisia, sillä Paavon oli jäätävä Suomeen. Tämä oli kova paikka sekä Lauralle että Eevalle. Rakkaan perheenjäsenen poissaolon lisäksi oman uhkansa merimatkaan lisäsi Euroopassa riehunut toinen maailmansota, joka oli varmasti osoittanut sen, että mikään ei tulisi olemaan enää kuten ennen. Tulkintani mukaan sota ja sen poikkeuksellisuus toimivat Eva Hildénin muistelmissa symbolisena vastakohtana kodin tarjoamalle turvalle. Eevaa fyysinen turva odotti Brasiliassa Toivo-isän luona, vaikka vanhempien välisiä kasvavia ristiriitoja olikin kenties Paavo-pojan kaatumisen jälkeen myöhäistä korjata.

³²¹ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 27, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

³²² Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 1989, 28, Helena Hildén de Sousan kokoelma.

³²³ Eva Hildénin käsikirjoitus Penedosta 4.11.1969, 32–33, ”Suomalaiskylä Brasiliassa”, TYYH/S/a/212/43.

6. LOPUKSI

Penedon suomalaissiirtokunnan aatteellinen tausta liittyi luonnonparannusaatteiden ja kulttuuripesimismien leviämiseen Suomessa 1900-luvun alussa. Antrealaisen puutarhurin Toivo Uuskallion ihanteisiin kuuluivat luonnonmukaisen elämän harjoittaminen kasvissyönnin avulla. Jumalalta saadun näyn takia Uuskallio oli vakuuttunut siitä, että hänen tuli johdattaa joukko samanhenkisiä suomalaisia etelän tropiikkiin lämpöön. Paikaksi valikoitui Etelä-Amerikka ja Brasilia. Penedon kohdalla ei ollut kyse tavanomaisesta spontaanista massasiirtolaisuudesta, vaan siirtokuntaan otettiin jäseniä järjestetysti ja valikoiden.

Suurin osa Penedoon saapuvista oli kotoisin Etelä-Suomen suurista kaupungeista, ja vain pieni osa maanviljelyssiirtokuntaan saapuvista oli maanviljelijöitä. Brasiliaan lähti enemmän miehiä kuin naisia, mikä oli tavallista myös muille suomalaisille utopiasiirotokunnille. Toivo Uuskallio toivoi seuraajiltaan vakaumusta kasvissyönnin, mutta hänen suunnitelmistaan huolimatta penedolaiset olivat lähtömotiiveiltaan melko värikäs joukko. Työntö ja veto -mallin mukaisesti Brasiliaan vetävät tekijät olivat monen kohdalla Suomesta pois työntäviä suuremmat. Ennen siirtymistä viljelemään omia palstoja siirtokunnassa elettiin yhteistaloudessa. Taloudelliset ja aatteelliset vaikeudet sekä ahtaan yhteiselämän ongelmat johtivat pian pettymyksiin, minkä seurauksena moni suomalainen palasi takaisin kotimaahansa. Uusien tulokkaiden virta ehtyi jo seuraavana vuonna siirtokunnan perustamisesta.

Jääsken Ahvolasta kotoisin ollut maanviljelijä Toivo Suni lukeutui Uuskallion uskollisimpiin kannattajiin. Monet aikalaiset muistelevat, että Toivo Uuskallio oli erittäin karismaattinen johtajaluonne, mikä kenties osaltaan vaikutti myös Suniin. Suni innostui vegetarismista ja sisällissodan kauhut kokeneena päätti, että Suomi ei tarjonnut hyvää kotia hänen perheelleen. Hän matkusti Brasiliaan keväällä 1928 ja oli Toivo Uuskallion mukana etsimässä sopivaa siirtokuntaa suomalaisille. Kun uusi koti viimein löytyi, halusi Suni, että Suomeen jääneet Laura-vaimo ja lapset Paavo ja Eeva seuraisivat perässä. Kuukausien vastustelun jälkeen Laura ja lapset matkustivat Brasiliaan kesällä 1929. Tästä alkoi reilun vuosikymmenen kestänyt matkustelu edestakaisin Suomen ja Brasilian välillä. Pääosan sai Toivon ja Lauran vahvojen tahtojen taistelu; lasten mielipidettä perheen siirtolaisuudesta ei juuri tiedusteltu.

Tässä pro gradu -tutkielmassa olen tarkastellut Sunin perheen äidin ja tyttären muuttoa Brasiliaan ja näiden sopeutumista utopiasiirotolaiselämään Penedossa. Olen käyttänyt päälähteinäni perheen tyttären tekemiä muistelmia sekä äidin keskenjääneitä muistiinpanoja. Myös monet muut penedolaiset

ovat kirjoittaneet laadultaan vaihtelevia omaelämäkerrallisia teoksia. Niiden avulla olen maustanut tutkimukseni Penedo-kuvaa ja Sunin perheen sijoittumista siihen. Muistelmien kirjoittaminen on mitä todennäköisimmin antanut siirtolaisille mahdollisuuden tarkastella lähemmin omia ajatuksiaan siirtolaiselämästä.

Vaikka olen säilyttänyt tutkimukseni pääpainon Sunin naisissa, myös perheen miehet ovat jatkuvasti läsnä, sillä varsinkin Eva Hildénin muistelmissa katetaan kaikkien perheenjäsenten vaiheet. Käytännössä minun on siis ollut pakko turvautua suuressa määrin Hildénin kuvailuun ja tulkintaan omista vanhemmistaan ja isoveljestään, joskin myös muut penedonsuomalaiset kertovat näistä jonkin verran omista muistelmissaan. Muistelmien ohella olen käyttänyt lähdemateriaalinani myös jonkin verran siirtolaisten kirjeitä ja näiden antamia haastatteluja.

Eva Hildén on maustanut muistelmiensa kerrontaa sijoittamalla kuvailemiensa henkilöiden suuhun sopiviksi mieltämiään vuorosanoja. Lapsi kertojana -tyyppisten haasteiden lisäksi ajallinen etäisyys ja myöhemmät tapahtumat ovat voineet vaikuttaa muistitiedon luonteeseen. Muistelmien tarjoama historiallinen kuva Penedosta ja Sunin perheen vaiheista sopii kuitenkin muuhun käsittelemääni aineistoon hyvin, ja pidän sitä suhteellisen luotettavana. Muistelmien tärkein anti on lopulta se, että ne tarjoavat ikkunan tutkimuskohteeni henkilökohtaisiin ajatuksiin siirtolaisuudesta.

Eila Ampula oli 13-vuotias nuori tyttö, kun hän muutti vanhempiensa kanssa Penedoon syksyllä 1929. Olen nostanut tämän tamperelaisen Lehtolan perheen Sunin perheen rinnalle ja näin suorittanut eräänlaista vertailevaa ryhmäbiografiaa. Tutkimukseni kannalta on ollut mielenkiintoista tarkastella Eila Ampulan tuntemuksia omasta siirtolaisuudesta, koska ne poikkeavat hyvin paljon Eva Hildénin alkuvuosien kokemuksista. Näiden kahden naisen muistelmien kirjoitustyyliä ja käsittelemät asiat myös eroavat toisistaan jonkin verran. Muistelmiensa mukaan Ampula perheineen sopeutui uuteen ympäristöönsä jo alusta lähtien melko hyvin, kun taas Sunin perheellä kotiutuminen Brasiliaan kesti yli vuosikymmenen.

Kodin voi käsittää sekä fyysisenä paikkana että henkisenä mielen kotina. Sunin perhe vaihtoi monta kertaa fyysistä kotia vuosien 1929–1941 välillä. Oma tila Niittylä Karjalankannaksella vaihtui ensin yhteisasumiseen Fazenda Penedon päärakennuksessa ja sitten Kesämajaan sen valmistuttua vuoden 1929 lopulla. Suomessa ollessaan perhe asui Laura-äidin opettajantyöhön kuuluvissa asunnoissa. Loppujen lopuksi tärkein koti Eva Hildénille tuntuu kuitenkin olleen perheen läheisyys. Hildénin muistelmista välittyy kuva siitä, että hän toivoi perheen pysyvän yhdessä. Sunit viettivät paljon aikaa matkustaen, minkä olen työssäni tulkinnut eräänlaiseksi henkiseksi kodittomuudeksi.

Toivo Suni lähti Brasiliaan aatteidensa vuoksi, kun taas Laura ja lapset joutuivat varsinkin alkuaikoina seuraamaan tätä kovin haluttomasti. Lauran, Eevan ja Paavon historiallinen mahdollisuuksien horisontti, johon vaikuttavat muiden muassa henkilön sukupuoli ja ikä, oli erilainen kuin Toivolla. Myöhemmin Eevan ja Lauran Brasiliaan jäämiseen vaikutti toinen maailmansota ja sen poikkeuksellisuus. Laura Suni ei uskonut miehensä yleviin aatteisiin eikä luultavasti siksi viihtynyt Brasiliassa. Lauran motiivina palata kuitenkin aina uudestaan ja uudestaan Brasiliaan lienee ollut tarve pitää perhe yhdessä.

Perheen äidin lujasta tahdosta kieli muun muassa se, että kun Eeva-tytär sairastui hinkuyskään syksyllä 1929, palasi koko perhe Lauran toiveesta takaisin Suomeen. Laura myös selvästi luotti omiin kykyihinsä elättää lapsensa opettajantyön avulla silloin, kun Toivo asui Brasiliassa. Koulutus ja ammatti antoivat Lauralle mahdollisuuden itsenäisyyteen, kun taas Eeva-tyttärelle korkeampi koulutus jäi lopulta vain haaveeksi. Opettajana toiminut Laura halusi lastensa käyvän koulua, mutta Toivo katsoi koulutuksen olevan turhaa. Lapset kuitenkin kävivät koulua sekä Brasiliassa että Suomessa äitinsä tahdosta ja johdolla, kunnes heidän oli aika aloittaa oppikoulu.

Huhtikuussa 1941 Laura ja Eeva matkasivat jälleen kerran Brasiliaan, tällä kertaa läpi sotivan Euroopan. Paavo-pojan oli tarkoitus ylioppilaskirjoitustensa jälkeen seurata perässä, mutta jatkosodan alkaminen kesällä 1941 mutkisti suunnitelmat. Paavo kaatui 19-vuotiaana rintamalla, mikä oli kova isku jo valmiiksi ristiriitojen repimälle perheelle. Sodan kauhut rinnastuvat Eva Hildénin muistelmissa eräänlaiseksi henkisen kodittomuuden muodoksi, ja ne toimivat vastakohtana kodin ja perheen tarjoamalle turvälle. Toisen maailmansodan vuoksi matkustaminen takaisin Suomeen ei ollut mahdollista ennen vuotta 1945, mutta silloin Sunin perheen jäsenet olivat jo kukin omalla tahollaan sopeutuneet elämään Brasiliassa. Laura tosin palasi 1960-luvulla Suomeen ja vietti siellä loppuvuotensa onnellisena uudessa avioliitossaan.

Siirtolaisen elämää varjostavat useat ristiriidat, sillä tämä etsii identiteettiään kahden kulttuurin välissä. Maailman merillä koti-ikävä ja epäilyt oman siirtolaisuuden järkevyydestä voivat yllättää vannoutuneimmankin idealistin. Eva Hildénin mukaan erityisesti Laura-äiti kärsi Brasiliassa suuresti koti-ikävästä, mikä luultavasti vaikutti hänen päätökseensä lopulta palata Suomeen. Toivo Suni ei puolestaan halunnut ainakaan ääneen myöntää ikävöivänsä Suomea. Kenties omien utopiahaaveiden tietoinen särkeminen olisi ottanut liian koville. Eva Hildénin muistikuvissa Suomi esiintyy nostalgisena lapsuuden- ja nuoruudenkotina, johon ei ole enää paluuta.

Tavallisesti siirtolainen luo uusia suhteita paikallisväestöön mutta pitää myös yhteyttä kotimaahan jääneisiin. Ylirajaisten suhteiden lisäksi Penedossa suuressa roolissa oli myös tuen ja turvan saaminen siirtokunnan muista suomalaisista, sillä utopiasiiirtolaiset asuivat suhteellisen eristyksissä valtaväestöstä. Joitakin kohtaamisia kuitenkin tapahtui. Muihin maailmalla sijainneisiin suomalaisiin utopiasiiirtokuntiin verrattuna penedolaiset selviytyivät alkuaikojen koettelemuksistaan melko hyvin ja integroituivat lopulta valtaväestöön.

Siirtolaisuutta tutkittaessa on huomattu, että lapset sopeutuvat aikuisia paremmin siirtolaiselämän haasteisiin. Aikuisista poiketen siirtolaislapsilla ei vielä ole yhtä voimakkaita siteitä synnyinmaahansa. Laura Sunilla oli Suomessa oma kotitila ja rakas ammatti, joista hänen oli vaikea luopua. Eva Hildén puolestaan vietti lapsuutensa kahdessa maassa ja niiden välillä, mikä lienee osaltaan parantanut hänen kykyään sopeutua uusiin tilanteisiin ja kotiutua Brasiliaan, vaikka aluksi hän ei halunnutkaan jäädä Penedoon.

Teini-iässä siirtolaiseksi päätyneyt Eila Ampula piti sen sijaan alusta lähtien Brasiliassa asumista parempana vaihtoehtona kuin Suomeen palaamista. Eila Ampulan sopeutumisen kohdalla kyse oli luultavasti tämän kielteisestä asennoitumisesta koulunkäyntiin. Hänen muistelmistaan välittyy kuva kapinallisesta nuoresta työstä, joka tunsu itsensä vapaammaksi Penedon viidakossa kuin koulunpenkillä Tampereella. Myöhemmin Ampula suuntasi kapinoivan energiansa taiteilijan luovuuteen, ja hänen muistelmansa piirtävät omakuvaa naisesta, joka ei juuri piittaa ympäröivän yhteisön sovinnaisista säännöistä.

Eva Hildén ei omien, Eila Ampulan tekstiä hillitympien ja sovinnaisempien muistelmiensa mukaan tuntenut vanhempiaan kohtaan katkeruutta siirtolaisuudestaan, vaikka vanhempien tarjoamat erilaiset roolimallit ja heidän tyttärensä puolesta tekemänsä valinnat aiheuttivatkin nuorena tytössä ristiriitaisia tunteita. Voidaan tulkita, että alkuvaikeuksien jälkeen Eva Hildén sopeutui hyvin elämään Brasiliassa. Penedon upea luonto tarjosi hänelle menetetyn lapsuudenkodin tilalle mielen kodin ja turvapaikan monilta elämän myrskyiltä.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

I Arkistolähteet

Turun yliopiston yleisen historian siirtolaishistorian tutkimusarkisto, Turku (TYYH)

Lähteenmäen lahjoitus 212

Eva Hildénin muistelmien käsikirjoitus vuodelta 1969

Armas Parnon muistelmien käsikirjoitus vuodelta 1973

Toivo Sunin kirjeet Toivo Uuskalliolle 1926–1927

Yksityishenkilöiden hallussa olevat kokoelmat

Helena Hildén de Sousan Sunin sukua koskeva materiaali

Eva Hildénin muistelmien käsikirjoitus vuodelta 1989

Laura Kurjen muistelmien muistiinpanot

Sunin suvun valokuvia

Marja Ikosen Penedoa koskeva leike-, kirje- ja valokuvakokoelma

Kirjeet serkulta Eva Hildéniltä vuosilta 1978–1995

II Painetut lähteet

1. Lähdekirjallisuus

Ampula, Eila, *Maastamuuttajan muistelmia*. Suomi-Brasilia Seura ry, Helsinki 1999.

Hildén, Eva, *A saga de Penedo: A história da Colônia Finlandesa no Brasil*. Fotografia Brasileira Ed., Rio de Janeiro 1989.

Hildén de Sousa, Helena, “Elämää Brazilian Penedossa”. Teoksessa *Marja*. Pienpinate. Espoo 2013.

Jouskari, Lyyli, *Heräävän jättiläisen maassa*. WSOY, Porvoo 1958.

Pennanen, H.D., *Fazenda Penedo. Suomalainen maanviljelystila Brasiliassa*. Pienpinate. Työkansan Kirjapaino, Tampere 1929.

Rahikainen, Eero, *Muistojemme Ahvola*. Pienpinate. Hämeenlinna 1987.

Siro, Viktor, *Selvä tie: Koulupoikana vapaussodassa*. WSOY, Porvoo 1967.

Uuskallio, Toivo, *Matkalla kohti tropiikin taikaa*. Otava, Helsinki 1929.

Valtonen, Niilo, *Amazonas – maa ja maailma. Muistelmia ja matkakuvia Brasiliasta neljältä vuosikymmeneltä*. Alea-kirja, Kehityksen kirjapaino 1987.

2. Sanoma- ja aikakauslehdet

Anna 1986
Apu 1989
Demari 1978
Karjala 1987
Kotiliesi 1986
Penedo 1978
Seura 1991
Sosialidemokraatti 1982
Työkansa 1929

III Tutkimuskirjallisuus

Ahonen, Vuokko, *“Parempia elinehtoja hakemaan” – Muuttoliike Suomesta Kanadaan vuosina 1945–1960*. Historian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto, Tampere 2010.

Basch, Linda & Glick Schiller, Nina & Szanton Blanc, Christina, *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation-States*. Gordon and Breach Science Publishers, Langhorne 1994.

Berry, John W., “Immigration, Acculturation, and Adaptation”, *Applied Psychology: An International Review* 46/1997, 5–34.

Berry, John W. & Ype H. Poortinga & Marshall H. Segall & Pierre R. Dasen, *Cross-cultural Psychology: Research and applications*. Cambridge University Press, Cambridge 1992.

Caine, Barbara, *Biography and History*. Palmgrave Macmillan, Lontoo 2010.

”Colony”, *Merriam-Webster*. [<http://www.merriam-webster.com/dictionary/colony>]. Luettu 6.4.2015.

Cooper, John Milton Jr., “Conception, Conversation and Comparison: My Experiences as a Biographer”. Teoksessa Lloyd E. Ambrosius (toim.), *Writing Biography: Historians & Their Craft*. University of Nebraska Press, Lincoln 2004.

Coye, Ray W. & Murphy, Patrick J., “The Golden Age: Service Management on Transatlantic Ocean Liners”, *Journal of Management History* 13.2.2007, 172–191.

Fagerlande, Sergio Moraes Rego, “Penedo: A Finnish Utopian Colony in Brazil 80 years”, *Siirtolaisuus-Migration* 1/2009, 4–11.

Hakosalo, Heini, ”Tasohyppelyä. Varhaiset suomalaiset naislääkärit ja historiallisen biografian monimuotoisuus”. Teoksessa Hakosalo et al. (toim.), *Historiallinen elämä. Biografia ja historian tutkimus*. SKS, Helsinki 2014.

Hakosalo, Heini & Jalagin, Seija & Junila, Marianne & Kurvinen, Heidi, ”Johdanto. Elämää suurempaa”. Teoksessa Hakosalo et al. (toim.), *Historiallinen elämä. Biografia ja historian tutkimus*. SKS, Helsinki 2014.

Hall, Stuart, *Identiteetti*. Vastapaino, Tampere 1999.

Herskovits, Melville J., *Man and His Works: The Science of Cultural Anthropology*. Alfred A. Knopf, New York 1948.

- Hujanen, Taisto & Koironen, Kimmo, *Siirtolaisuus suomalaisissa sanomalehdissä vuosina 1880–1939 ja 1945–1984*. Siirtolaisinstituutti, Turku 1990.
- Johnson, Richard & Chambers, Deborah & Raghuram, Parvati & Tincnell, Estella, “Make space! Spacial Dimensions in Cultural Research”. Teoksessa Johnson et al. (toim.), *The Practice of Cultural Studies*. SAGE Publications Ltd, Lontoo 2004.
- Junkkari, Kaija Maria & Junkkari, Lari, *Nykyajan paimentolaiset. Työ ja koti maailmalla*. Otava, Helsinki 2003.
- Kahleyn Dieb, Jonny, “Toivo Uuskallio: Visionary or Mercenary? The story of Penedo, Brazil’s only Finnish community”, *Finn Times* 3.1.2013. [<http://finntimes.com/?p=424>]. Luettu 16.4.2015.
- Kalela, Jorma, “Muistitiedon näkökulma historiaan”. Teoksessa Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.), *Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä*. SKS, Helsinki 2006.
- Keohane, Robert O. & Nye, Joseph S. Jr., “Transnational Relations and World Politics: An Introduction”. Teoksessa Keohane, Robert O. & Nye, Joseph S. Jr. (toim.), *Transnational Relations and World Politics*. Harward University Press, Cambridge 1973.
- Kero, Reino, *Suomalaisina Pohjois-Amerikassa: Siirtolaiselämää Yhdysvalloissa ja Kanadassa*. Siirtolaisinstituutti, Turku 1997.
- Koivukangas, Olavi, *Kaukomaiden kaipuu. Suomalaiset Afrikassa, Australiassa, Uudessa Seelannissa ja Latinalaisessa Amerikassa*. Siirtolaisinstituutti, Turku 1998.
- Koivukangas, Olavi, *Penedo 70 vuotta: Suomalainen utopia Brasiliassa 1929–1999*. Pienpaine. Siirtolaisinstituutti, Turku 1999.
- Korkiasaari, Jouni, *Suomalaiset maailmalla: Suomen siirtolaisuus ja ulkosuomalaiset entisajoista tähän päivään*. Siirtolaisinstituutti, Turku 1989.
- Lee, Everet S., *A Theory of Migration*. University of Pennsylvania, Pennsylvania 1966.
- Leskelä-Kärki, Maarit, “Kirjeiden kulttuurihistoriaa ja tulkinnan ongelmia”, 2009. [<http://www.enorssi.fi/enorssi-verkosto/virmo/virmo-1/kashisnet/kasvatuksen-historian-tutkimus/kirjeiden-kulttuurihistoriaa-ja-tulkinnan-ongelmia-maarit-leskela-karki>]. Luettu 14.4.2015.
- Leskelä-Kärki, Maarit & Lahtinen, Anu & Vainio-Korhonen, Kirsi. *Kirjeet ja historiantutkimus*. SKS, Saarijärvi 2011.
- Lohko, Katja, ”*Kyl me kuollaan suomalaisena*”. *Suomalaisuus Brazilian Penedossa*. Latinalaisen Amerikan tutkimuksen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, Helsinki 2005.
- Lynch, Eleanor W. & Hanson, Marci J., *Developing cross-cultural competence: A guide for working with young children and their families*. Paul H. Brookes Publishing, Baltimore 1992.
- Lähteenmäki, Olavi, *Colonia Finlandesa: Uuden Suomen perustaminen Argentiinaan 1900-luvun alussa*. Kero, Reino (toim.), SHS, Helsinki 1989.
- Lähteenmäki, Olavi, ”Paratiisin etsintää ja pettymyksiä: Siirtolaiskirjeitä Etelä-Amerikasta Suomeen”. Teoksessa Kuparinen, Eero (toim.), *Maitten ja merten takaa: Vuosisata suomalaisia siirtolaiskirjeitä*. Turun Historiallinen Yhdistys, Turku 1985.

- Lähteenmäki, Olavi, ”Viisi peninkulmaa Penedon taivalta”, *Siirtolaisuus* 1/1979, 29–42.
- Länsimäki, Maija, ”Kotoutuuko maahanmuuttaja?”, 14.9.1999, *Kotimaisten kielten keskus*. [<http://www.kotus.fi/index.phtml?s=1205>]. Luettu 16.4.2015.
- Melkas, Eevaleena, *Kaikkoavat paratiisit: Suomalaisten siirtokuntien aatteellinen tausta ja perustamisvaiheet Brasiliassa ja Dominikaanisessa tasavallassa n. 1925–1932*. Väitöskirja. Siirtolaisinstituutti, Turku 1999.
- Misztal, Barbara, *Theories of Social Remembering*. Open University Press, Philadelphia 2003.
- Mäntynen, Anja Kaarina, *Lauantaitanssit Penedossa. Suomalaisen ja brasilialaisen kulttuurin kohtaaminen*. Etnomusikologian pro gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopisto, Joensuu 2014.
- Ollila, Anne, ”Naishistoria ja sukupuolijärjestelmä”. Teoksessa Ollila, Anne (toim.), *Kirjoituksia kulttuurista, sukupuolesta ja historiasta*. SKS, Helsinki 2010.
- Peltoniemi, Teuvo, *Kohti parempaa maailmaa: Suomalaisten ihannesiirtokunnat 1700-luvulta nykypäivään*. Otava, Keuruu 1985.
- Rahanarvolaskuri, *Rahamuseo*. [<http://apps.rahamuseo.fi/rahanarvolaskin#FIN>]. Luettu 6.4.2015.
- Ritivoi, Andreea Deciu, *Yesterday's Self. Nostalgia and the Immigrant Identity*. Rowman & Littlefield Publishers, New York 2002.
- Saunier, Pierre-Yves, *Transnational History*. Palgrave Macmillan, Lontoo 2013.
- Siirtolaisinstituutin sähköinen matkustajatietokanta, *Turun Siirtolaisinstituutti*. [<http://www.migrationinstitute.fi/emreg/login.asp>]. Luettu 28.1.2014.
- Sulkunen, Irma, *Retki naishistoriaan*. Hanki ja jää, Helsinki 1991.
- Tuomi-Nikula, Outi, ”Kaksikulttuurinen perhe eurooppalaisen etnologian tutkimuskohteena”. Teoksessa Korhonen, Teppo & Leimu, Pekka (toim.), *Näkökulmia kulttuurintutkimukseen*. Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus, Turku 1997.
- Uimonen, Heikki, ”Pois maailman mellakasta”. Teoksessa Ampuja, Outi & Kilpiö, Kaarina (toim.), *Kuultava menneisyys. Suomalaista äänimaiseman historiaa*. Turun historiallinen yhdistys ry., Turku 2005.
- Ukkonen, Taina, *Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemuskertomusten tuottamisprosessina*. SKS, Helsinki 2000.
- Vilkko, Anni, ”Kodiksi kutsuttu paikka: Tapausanalyysi naisen ja miehen omaelämäkertoista”. Teoksessa Hyvärinen, Matti & Peltonen, Eeva & Vilkko, Anni (toim.), *Liikkuvat erot: Sukupuoli elämäkertatutkimuksessa*. Vastapaino, Tampere 1998.
- Waldinger, Roger, ”Rethinking Transnationalism”, *Empiria: Revista de Metodología de Ciencias Sociales*. 19/2010, 21–38.
- Ward, Colleen A. & Bochner, Stephen & Furnham, Adrian, *The Psychology of Culture Shock*. 2. painos. Routledge, Lontoo 2001.

IV Haastattelut ja muut tiedonannot

Hildén, Eva, (o.s. Suni), synt. 1923. Haast. Ismo Söderling 29.4.1995. ARKNO 30/1996, Siirtolaisinstituutin arkisto, Turku (SI).

Hildén de Sousa, Helena, synt. 1954, Eva Hildénin tytär. Haast. Olavi Koivukangas 8.4.1999. ARKNO 4/1999, Siirtolaisinstituutin arkisto, Turku (SI).

Ikonen, Marja (o.s. Suni), synt. 1928, Eva Hildénin serkku. Haast. Elsa Vähänen 21.9.2013. Tekijän hallussa.

Tuominen, Pirjo (kirjailija) Elsa Vähäselle 7.2.2014: Tiedonanto Penedosta [puhelinkeskustelu].

LIITTEET

Liite 1: Taulukoita Penedon siirtolaisista

Lähde: Melkas 1999, 142–147.

Taulukko 1. Fazenda Penedosta vuoden 1929 loppuun mennessä poismuuttaneet muuton suunnan mukaan jaoteltuina:

Suomi	55
Rio de Janeiro	8
Argentiina	2
Ei tietoa	15
Yhteensä	80

Taulukko 2. Kotipaikat lähtijöiden lukumäärien suuruuden mukaisessa järjestyksessä:

Tampere	23	Piikkiö	2
Helsinki	19	Uusikirkko	2
Viipuri	17	Hiitola	1
Turku	8	Jyväskylä	1
Antrea	4	Kaukola	1
Jääski	4	Kellokoski	1
Laitila	4	Kitee	1
Lempäälä	3	Kotka	1
Pori	3	Kouvola	1
Tohmajärvi	3	Mikkeli	1
Jaakkima	2	Nivala	1
Jalasjärvi	2	Raisio	1
Kaarina	2	Räisälä	1
Kirvu	2	Suoniemi	1
Loimaa	2		

Taulukko 3. Siirtolaisten ikä- ja sukupuolirakenne:

Ikäluokka	Miehet	Naiset	Yhteensä
0–4	2	-	2
5–9	2	3	5
10–14	1	1	2
15–19	4	3	7
20–24	30	6	36
25–29	25	9	34
30–34	16	5	21
35–39	8	4	12
40–44	8	4	12
45–49	5	2	7
50–54	2	1	3
55–59	2	2	4
60–	1	-	1
Yhteensä	106	40	146

Taulukko 4. Siirtolaisten siviilisäätö iän ja sukupuolen mukaan jaoteltuna. Selitykset: 1 = naimaton, 2 = naimisissa, 3 = leski:

Ikäryhmä	Naiset			Miehet		
	1.	2.	3.	1.	2.	3.
15–19	3	-	-	4	-	-
20–24	2	4	-	20	7	-
25–29	2	7	-	17	6	-
30–34	-	4	-	8	8	-
35–39	1	2	-	1	7	-
40–44	1	1	1	2	6	-
45–49	-	2	-	1	4	-
50–54	-	-	-	-	2	-
55–59	-	2	-	-	-	1
60–	-	-	-	-	1	-
Yhteensä	9	22	1	53	41	1

Taulukko 5. Siirtolaiset ammattiryhmittäin:

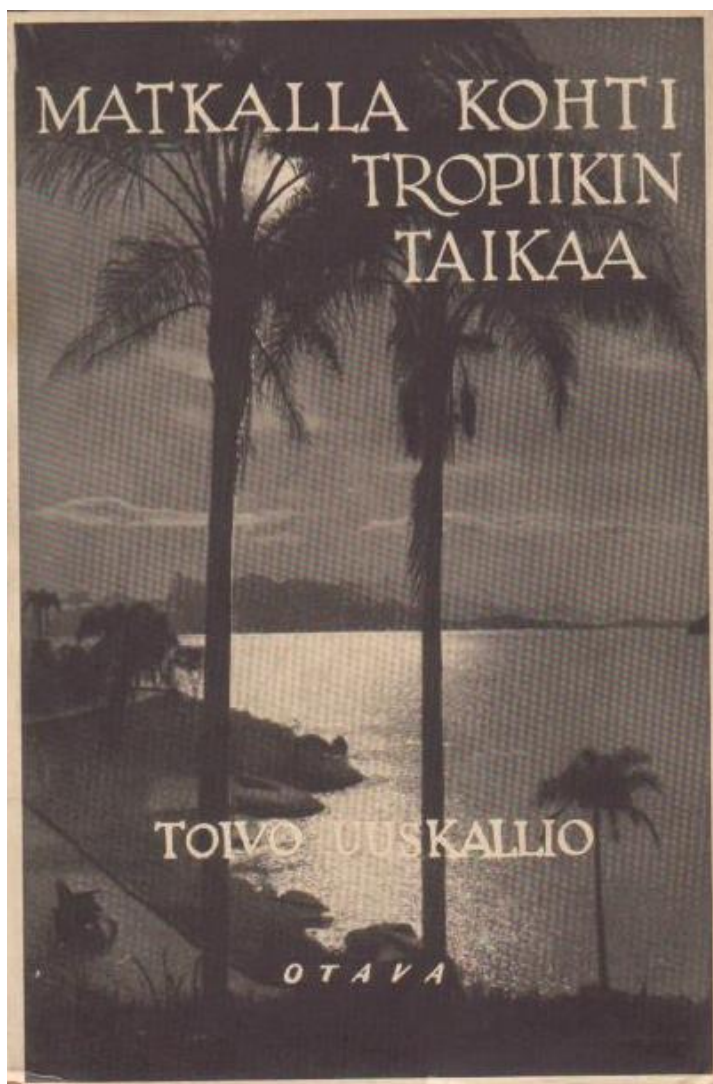
Ammattiryhmät	Lukumäärä
I a. Suuryrittäjät, kartanonomistajat	-
b. Korkeat virkamiehet, akateemiset	-
II a. Pienyrittäjät, mestarit	8
b. Alemmat virkamiehet, toimihenkilöt, työnjohtajat	11
III Maanviljelijät (myös maanviljelijän vaimot)	32
IV Käsityöläiset ja ammattityömiehet	26
V a. Teollisuus- ja kaupunkityöväestö	28
b. Maataloustyöväestö	4
c. Muut, ei erityistä ammattia (tähän on sijoitettu rouvat ja opiskelijat)	11
Yhteensä	120

Kysymyksiä,

joihin pyydetään kaikkia Penedoon aikovia ystävällisesti vastaamaan.

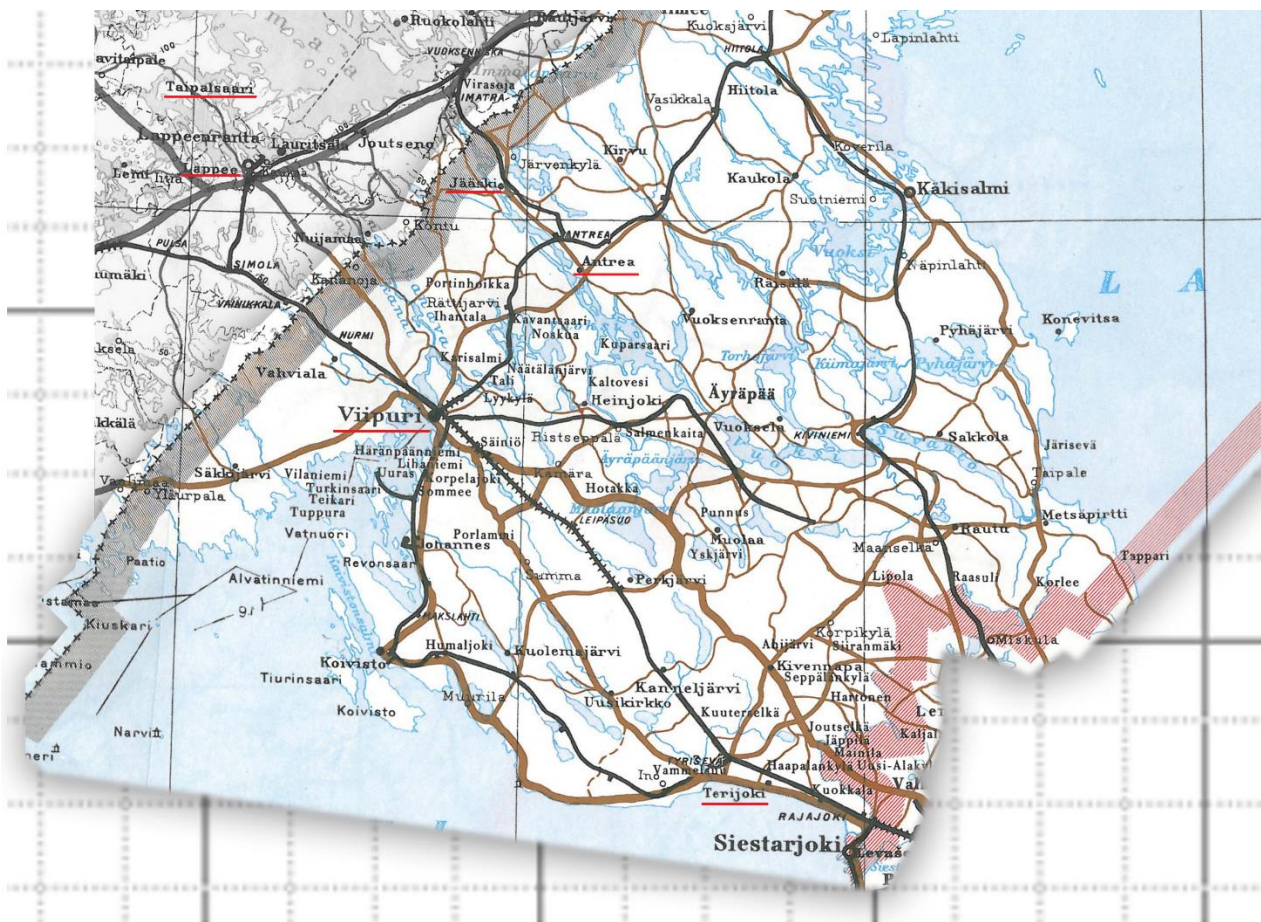
1. Pyrkijän täydellinen nimi, arvo ja osoite?
2. Syntymäaika ja -paikka?
3. Missä kirkonkirjoissa tai siviilirekisterissä?
4. Äidinkieli? Mitä vieraita kieliä puhuu?
5. Kansallisuus ja kansalaisuus?
6. Uskonto? Mitä yleensä ajattelee uskonnosta? Mihin kirkkokuntaan tai eriuskolais-seurakuntaan kuuluu?
7. Luku- ja kirjoitustaito. Kirjallinen tuotanto?
8. Opinnot? Mitä kouluja, opistoja ja kursseja käynyt? Mitä tutkintoja suorittanut?
9. Onko suorittanut asevelvollisuuden? Mitä piti sotaväessä olosta? Millä arvolla tai komennuksella sen jätti?
10. Mikä on käsityksenä isänmaasta ja velvollisuksistamme sitä kohtaan?
11. Kuinka isänmaamme on parhaiten pelastettavissa sitä uhkaavilla niin sisällisillä kuin ulkonaisilla, siveellisillä kuten taloudellisillakin vaaroilla?
12. Missä ammateissa ja viroissa toiminut?
13. Nykyinen toimi tai työpaikka?
14. Perhesuhteet? Vaimon ja lasten täydelliset nimet, syntymäajat ja -paikat?
15. Nykyinen terveydentila?
16. Onko aikaisemmin sairastanut joitakin tauteja? Mitä?
17. Kuinka kauan ollut alkoholi-, tupakka ja kahviraitis?
18. Luuleeko voivansa tulla toimeen ilman edellä mainittuja ja muita nautintoaineita?
19. Kuinka kauan ollut vegetariaani? Miksi?
20. Luuleeko voivansa tulla toimeen terveellisellä vegetarisisella ravinnolla?
21. Mihin sivistyksellisiin, raittiudellisiin ja kristillisiin rientoihin on ottanut osaa?
22. Mihin yhdistyksiin tai seuroihin on kuulunut tai nykyään kuuluu?
23. Onko ottanut aktiivisesti osaa Suomen kansan jaloon taisteluun raittiuden, terveyden ja siveellisten päämäärien puolesta? Millä tavalla?
24. Tunteeko partiolaisliikettä? Onko ottanut osaa sen toimintaan?
25. Harrastaako voimistelua ja urheilua? Urheilusaavutukset?
26. Kuuluuko johonkin laulu- tai soittokuntaan? Mitä ääntä laulaa? Mitä soitinta soittaa?
27. Millä tavalla on ottanut osaa yhteiskunnalliseen, kunnalliseen ja valtiolliseen elämään? Nykyinen puoluekanta?
28. Pitääkö mahdollisena sellaista yhteiselämää, jossa eivät tule kysymykseen kieli- tai puoluekiistat, luokkarajat eivätkä lahkolaishenkiset riidat erilaisten uskonnollisten käsitysten välillä?

Liite 3: Kansikuva Toivo Uuskallion teoksesta *Matkalla kohti tropiikin taikaa* (1929)

Liite 4: Laura Sunin opettajanpaikat Karjalankannaksella 1918–1941

Koulun sijainti	Lukuvuodet	Lisätietoja
Ahvola, Jääski	kevät 1918	sisällissota keskeytti koulunkäynnin
Monrepos, Viipuri	syksy 1918	
Kelkkala, Viipuri	kevät 1919	
Ahvola, Jääski	1921–1922	Paavo syntyi helmikuussa 1922, Laura jatkoi maaliskuusta lähtien lukukauden loppuun
[Kajaani]	1923–1924	opettajankoulutusvuosi
Kalalampi, Jääski	1924–1925	
Patalahti, Antrea	1925–1926	
Hannila, Antrea	1926–1927	Toivo Suni Kanadassa
Terijoki	kevät 1928	Toivo Suni lähti Brasiliaan huhtikuussa 1928
Patalahti, Antrea	1928–1929	Laura ja lapset lähtivät kesäkuussa 1929 Brasiliaan ja palasivat Toivon kanssa Suomeen joulukuussa 1929
Taipalsaari	kevät 1930	
Purala, Lappee	1930–1941	Laura ja lapset Brasiliassa 1931–1932 ja 1935–1936

Kartan lähde: Karjalan kartat, Maanmittauslaitos, 2009. [<http://www.karjalankartat.fi/>].

Luettu 30.3.2015.

Liite 5: Penedon sijainti Brasilian kartalla

Kartan lähde: Fattori, Giovanni, *Political Map of South America in Spanish*, 29.3.2007.

[http://commons.wikimedia.org/wiki/File:SAM_pol.png]. Luettu 16.4.2015.

Liite 6: Valokuvia Sunin perheestä

Lähde: Helena Hildén de Sousan kokoelma.

Kuva 1

Laura, Eeva ja Paavo Suni vuonna 1929.

Kuva 2

Laura ja Toivo Sunin kihlajaiskuva vuodelta 1919.

Kuva 3

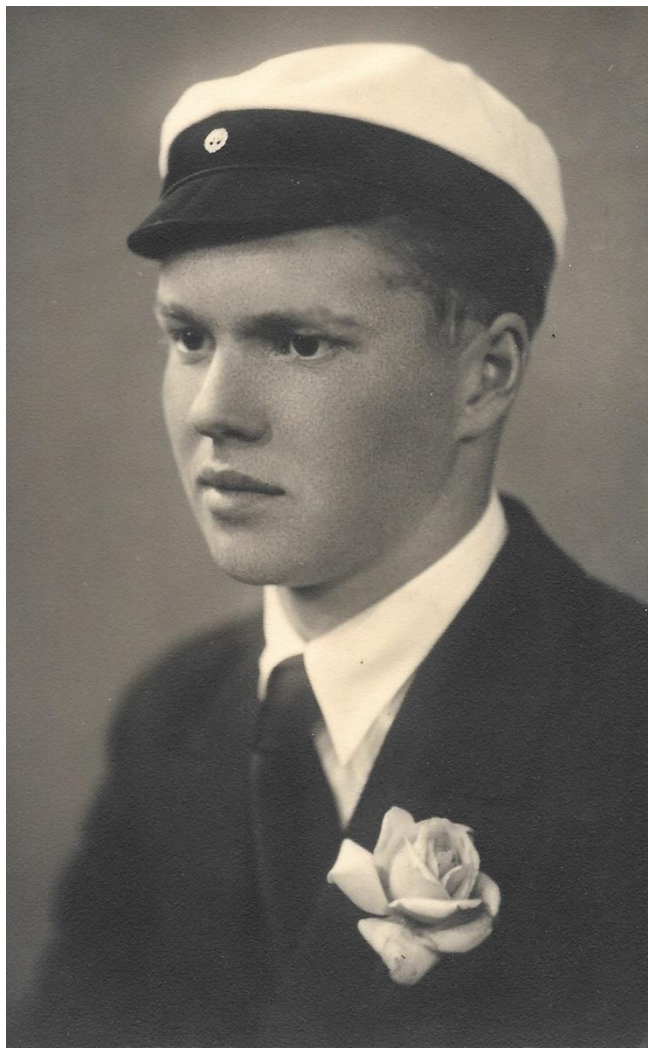
Toivo Suni Penedossa vuonna 1936.

Kuva 4

Sunin perheen toinen talo Penedossa.

Kuva 5

Paavo Suni ylioppilaskeväänään 1941.